

บทที่ ๔

ภาษาและวรรณศิลป์ของประณามบทและนิคมณฑล

ในบทที่ ๓ ได้กล่าวถึงรูปแบบและเนื้อหาของประณามบทและนิคมณฑลไปแล้ว ในบทนี้จะกล่าวถึงลักษณะภาษาและวรรณศิลป์ของบททั้งสอง ภาษาที่จะทำให้ผู้อื่นเข้าใจมีด้วยกันสามทาง คือ เสียง ทำทางและตัวหนังสือ (แย้ม ประพันธ์ทอง, ๒๕๐๕: ๓) อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือสื่อให้เห็นแนวคิดของผู้ใช้ภาษา และยังแสดงให้เห็นแนวคิดในการแต่งบทดังกล่าวได้อย่างชัดเจน ในปัจจุบันวรรณคดีบาลีได้บันทึกเป็นตัวหนังสือที่เรียกว่า คัมภีร์ และในวรรณคดีเรื่องหนึ่ง ๆ ก็มีทั้งบทร้อยแก้วและร้อยกรอง ประณามบทและนิคมณฑลมักแต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดร้อยกรองที่เรียกว่า คาถา ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์หนึ่ง ฉันทม์มีการกำหนดเสียงสั้นยาวไว้เป็นชุด ๆ ชุดละสามพยางค์ เรียกว่า คณะฉันทม์ คณะหนึ่ง ๆ เท่ากับหน่วยเสียงหนึ่ง ๆ มีลำดับปริมาณเสียงสั้นยาวเป็นกึ่งคณะแล้วแต่รูปแบบที่วางขึ้นไว้ (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๗: ๙) เกิดมีจังหวะในการออกเสียงที่ไพเราะ คาถาที่ผูกขึ้นในประณามบทและนิคมณฑลมีทั้งการแต่งคำ (เสียง) และแต่งความ คำที่กวีผูกขึ้นมีความงามทางเสียงและความหมายในคาถาหนึ่ง ๆ อันแสดงให้เห็นลักษณะเด่นเชิงวรรณศิลป์ ศิลปะในการแต่งคำและความนี้เรียกว่า “อลังการ” มีคุณค่าทางอารมณ์ความรู้สึกสำหรับผู้อ่านและฟัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งประณามบทเป็นบทเริ่มต้นปลูกเร้าศรัทธาที่กวีได้แสดงความสามารถในการแต่งเป็นประจักษ์ ส่วนนิคมณฑลเองก็เป็นคำลงท้ายมีเนื้อหาแสดงความปรารถนาดีต่อผู้ฟังหรือผู้ศึกษาธรรมในคัมภีร์นั้น ๆ บทดังกล่าวมีการคัดคำมาแต่งได้ไพเราะคล้ายกับประณามบทและมีความสัมพันธ์กันกับประณามบท

คำสรรเสริญพระรัตนตรัยเป็นลักษณะเด่นของข้อความที่ปรากฏในประณามบท คำที่ใช้แต่งบางคำใช้ตามธรรมเนียมในพระไตรปิฎก นอกจากนี้ยังมีข้อความที่กวีแต่งอยู่ในลำดับต่อเนื่องจากคำสรรเสริญและแสดงความเคารพมีความหมายในเชิงร้องขอให้กวีรอดพ้นจากอันตราย กิริยาที่กวีใช้แต่งคำในเชิงร้องขอวิงวอนเป็นกริยาอาชยาดหมวดปัญจมีวิภัตติ (imperative) ที่เป็นกริยาวิภัตติเดียวกับกริยาที่ใช้ในคำร้องขอและวิงวอนต่อเทพเจ้าในชั้นขุณยพิสัยพระเวท บทนานทีและบทภรตวากยะในละครสันสกฤต ข้อความที่เป็นคำอำนวยการและแสดงความปรารถนาดีต่อผู้อื่นก็ใช้รูปกริยาเช่นเดียวกับที่ใช้ในประณามบทและสอดคล้องกับกริยาที่ใช้ในบทภรตวากยะท้ายการแสดงละครสันสกฤต ดังนั้น การศึกษาในเรื่องของรูปคำและกริยา เป็นต้นนี้แสดงให้เห็นความใกล้เคียงกันที่แสดงว่า เป็นวัฒนธรรมทางภาษาเดียวกัน

นอกจากลักษณะทางภาษาแล้วบททั้งสองยังเป็นบทที่กวีแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดที่สูงส่งไว้ด้วย โดยเฉพาะประณามบทเป็นบทสำคัญที่ชักนำจิตใจให้ผู้อื่นเกิดความเลื่อมใสศรัทธาพาใจให้เลื่อนลอยสู่ธรรมารมณ์อันสูงส่ง ชักนำให้ศึกษาคัมภีร์อันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า อธิศิลป์ (๒๕๐๗: ๓๒) ดังนั้น จึงควรกล่าวถึงลักษณะเด่นของภาษาที่กวีได้

นำคำมาผูกขึ้น และอสังการที่เกิดจากการนำคำมาผูกขึ้นในประณามบทและนิคมณฑล โดยเฉพาะที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่พบมากที่สุดในบททั้งสอง ดังต่อไปนี้

๔.๑ ลักษณะภาษาในประณามบท

คำและความหมายที่สัมพันธ์กันปราศจากโทษชื่อว่า “บทประพันธ์” บทประพันธ์มี ๓ อย่างโดยจำแนกเป็นร้อยกรอง ร้อยแก้ว และบทประพันธ์ผสม (ปักษะ, คัชชะ, วิมิสสะ)^{๑๐} (พระคัมภีร์สาราภิงค์, ๒๕๔๖: ๑๔) ในอสังการศาสตร์ของวาคภฏก็กล่าวไว้ตรงกันว่า คำประพันธ์มี ๒ อย่าง คือที่ร้อยกรองเป็นฉันทที่ชื่อว่า ปัทยะ และที่ไม่ได้ร้อยกรองเป็นฉันทที่ชื่อ คัทยะ ร้อยกรองที่เป็นทั้งปัทยะและคัทยะรวมกันเรียกว่า มิศร (วาคภฏ, ๒๕๐๔: ๖ แปลโดย ป.ส.ศาสตรี) ในคัมภีร์สุโธธาสังการยังได้แสดงลักษณะของบทประพันธ์ไว้ ๒ ประการ คือ ๑) มีคำและความหมายในพากย์สัมพันธ์กัน เช่น พุทฺธ วนฺทามิ สาทฺร ชำพเจ้าขอน้อมไหว้พระพุทฺธเจ้าโดยเคารพ ทั้งสามคำนี้สัมพันธ์กันโดย พุทฺธ เป็นกรรม วนฺทามิ เป็นกริยาคุมพากย์ สาทฺร เป็นกริยาวิเสสนะ ๒) ปราศจากโทษของคำและโทษของความ หมายถึง ปทโทษ (โทษของบท) วากยโทษ (โทษของพากย์) วากยัตถโทษ (โทษในอรรถของพากย์) (พระคัมภีร์สาราภิงค์, ๒๕๔๖: ๑๔)

กล่าวโดยสรุปบทประพันธ์จำแนกเป็นสามประเภทคือ ๑. ปักษะ ร้อยกรอง เรียกคาถาบ้าง เช่น มงคลสูตร เป็นต้นที่แต่งด้วยคาถาล้วน ๒. คัชชะ ร้อยแก้ว ความเรียง เรียกจถณิยะบ้าง เช่น สามัญญผลสูตร เป็นต้นที่ไม่มีคาถา ๓. วิมิสสะ บทประพันธ์ผสม คือทั้งสองอย่างผสมกัน เช่น ธัชคคสูตร เป็นต้น ที่ผสมจถณิยะบทกับคาถา (พระคัมภีร์สาราภิงค์, ๒๕๔๖: ๑๔-๑๕)

บทประพันธ์ที่เป็นคาถายังจำแนกออกได้ ๒ ประเภท คือ นิพนธ์ คือบทประพันธ์ต่อเนื่อง และ อนิพนธ์ คือบทประพันธ์ที่ไม่ต่อเนื่อง^{๑๑} (พระคัมภีร์สาราภิงค์, ๒๕๔๖: ๑๗) ประณามบทและนิคมณฑลก็เป็นบทประพันธ์ประเภทร้อยกรอง (ปักษะ) ที่เรียกว่า คาถา โดยมีความและคำในพากย์สัมพันธ์กัน เช่น วนฺเท สุกตฺ คตฺวิมุตฺต (พระพุทฺธโฆสสะ, ๒๕๓๘: ๑) อธิบายได้ดังนี้ อหฺ เป็นประธานในประโยค ลดรูปเพื่อเข้าคณะฉันทที่สังเกตจาก วนฺเท ที่เป็นกริยาคุมพากย์ สุกตฺ เป็นกรรม คตฺวิมุตฺต เป็นวิเสสนะของ สุกตฺ ทั้งนี้ยังเป็นบทประพันธ์ประเภทนิพนธ์มีความต่อเนื่องกันตลอด ดังนั้น จะกล่าวถึงคำสำคัญที่กวีใช้แต่งบทสรรเสริญ กริยาแสดงความเคารพ และกริยาแสดงความปรารถนาหรือร้องขออานิสงส์ในประณามบท ตลอดถึงคำที่มีความหมายพิเศษในนิคมณฑลและรูปกริยาที่ใช้ ตลอดถึงลักษณะคำประพันธ์ของบททั้งสอง ดังต่อไปนี้

^{๑๐} พนฺโธ จ นาม สทฺทตฺถา

สทิตา โทสวชฺชิตา

ปชฺชคชฺชวิมิสฺसानํ

เกเทนายํ ติธากเวา

^{๑๑} นิพนฺโธ จานิพนฺโธ จ

ปนฺ ทวิทฺธา นิรูปฺเต

ตํ ตฺ ปาเปนตย” ลุงการา

วิทนฺนียตฺรตฺตนา

๔.๑.๑ การใช้ศัพท์เรียกและสรรเสริญพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์

เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาคำสรรเสริญพระรัตนตรัยและพระสาวกในพระนามบทตันคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาพบว่า กวีในชั้นอรรถกถาได้นำคำที่มีในพระไตรปิฎกมาใช้แต่งเป็นคำสรรเสริญ คำที่ใช้เป็นคำแสดงคุณลักษณะของพระรัตนตรัย การผูกคำในรูปคาถายังเป็นการแสดงให้เห็นความสามารถและอัจฉริยภาพของกวีในการใช้คำแสดงคุณลักษณะหรือพรรณาคูณของพระรัตนตรัย กล่าวคือความดีงามที่มีอยู่จริงในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์และพระสาวก คำเช่นนี้ทำให้พระพุทธเจ้า เป็นต้น สูงส่งและพิเศษขึ้น คำพิเศษมีทั้งที่ใช้ในพระไตรปิฎกและแต่งขึ้นใหม่ คำที่กวีใช้แต่งสรรเสริญพระรัตนตรัยมีหลายคำด้วยกัน เช่น (ก) พระพุทธ กวีใช้คำ นาโถ, สุกต, โลกครุ เป็นต้น (ข) พระธรรม กวีใช้คำ อนุตตร, อุดตม, สนต เป็นต้น (ค) พระสงฆ์ กวีใช้คำ อริยสงฆ, ปุณฺณกฺเขตฺต, อนุตตร เป็นต้น และ (ง) พระสารีบุตร กวีใช้คำ มหาปญฺญ สตุฏฺกปฺปชินฺตรช เป็นต้น ส่วนคำที่แสดงถึงพระรัตนตรัยกวีใช้คำว่า รตฺตนตฺย เป็นคำที่หมายถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในคำเดียวกันปรากฏในพระนามบทอรรถกถาปรมัตตโฆติกา (ข.ข.,ข.สุ.) คำที่ยกตัวอย่างนี้ทำให้คำสรรเสริญในพระนามบทเป็นบทที่เด่นในด้านการใช้คำ กล่าวคือ กวีเอ่ยถึงสิ่ง ๆ หนึ่งแต่ใช้คำแทนในเชิงพรรณนาได้หลากหลายโดยเฉพาะคำที่หมายถึงพระพุทธเจ้าที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะเฉพาะชัดเจน

คำสรรเสริญพระพุทธเจ้าที่อยู่ตอนต้นคัมภีร์มีหลายคำที่มีรูปเหมือนคำที่ใช้เรียกเป็นพระนามของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา พระมหาโมคคัลลายนะ (๒๕๓๕: ๓) ให้ไว้ทั้งสิ้น ๓๙ ศัพท์ ดังนี้ พุทฺโธ, ทสฺพล, สตุฏฺถ, สพุทฺถ, ทิปฺพุตฺตโม, มุนินฺโถ, ภควา, นาโถ, จกฺขุมา, อญฺศีโร, มุนิ, โลกนาโถ, อนธิโร, มหฺสิ, วินายโก, สมฺนตฺจกฺขุ, สุกฺโต, ฐริปญฺโญ, มารชิ, นรสิโห, นรวโร, ธมฺมราชา, มหามุนิ, เทวเทโว, โลกครุ, ธมฺมสฺสามิ, ตถาคฺโต, สยมฺภู, สมฺมาสมฺพุทฺโธ, วรปญฺโญ, นายโก, ชิโน, สกโก, สิฏฺถตฺโต, สุกฺโถ, โคตโม, สกฺยสิโห, สกฺยมุนิ, อาทิจฺจนฺธุ นาคปรตฺธิป (๒๕๓๕: ๒) ได้กล่าวอธิบายเรื่องคำที่หมายถึงพระพุทธเจ้าไว้ในคำนำอภิธาน์ปทีปิกาว่า “ศัพท์ทั้งหลายที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้านั้นไม่ได้ต่างกันเพียงศัพท์สำเนียงต้องมีความต่างกันด้วย แต่หากแสดงพระคุณซึ่งรวมอยู่ในพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวจึงได้เป็นพระนามพระพุทธเจ้าทั้งนั้น”

ในคัมภีร์อมรโกษปรากฏคำที่ใช้เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ๒๔ คำและมีบางคำมีรูปและความหมายใกล้เคียงกับในคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา ทั้งนี้ น่าตั้งข้อสังเกตว่า คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกาน่าจะได้นำคำไปจากคัมภีร์อมรโกษ อีกทั้งแต่ละคำล้วนมีความหมายที่ไพเราะ ดังนี้ สรวฺจฺญ (sarvajña) สุกต (sugata) พุทฺธ (buddha) ธมฺมราชา (dharmaṛāja) ตถาคฺต (tathāgata) สมฺนตฺภทฺร (samantabhadra) ภควาน (bhagavān) มารชิ (māraji) โลกชิชชิน (lokajijina) ษทฺภิชณ (ṣaḍabhijña) ทศพล (daśabala) ทฺวยวาทิ (dvayavādī) วินายก (vināyaka) มุนินฺทร (munīndra) ศรีฆน (śrīghana) ศาสตา (śāstā) มุนิ (muni) ศากฺยมุนิ (śākyamuni) ศากฺยสิมฺห (śākyasimha) สรวฺวารุสสิฏฺธ (sarvārthasiddha) ศោทฺโธทฺนิ (śauddhodani) เกาตม (gautama)

อรกพันธู (arkabandhu) มายาเทวีสูตร (māyādevīsuta) (Amara Singh, 1989: 2-3) เห็นได้ว่าหลายคำในคัมภีร์อมรโกษกับคำในคัมภีร์อภิธานเป็นคำที่หมายถึงพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน คำเหล่านี้เป็นคำบ่งถึงพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะและเป็นคำที่ใช้กล่าวพรรณนาถึงพระพุทธเจ้าที่พบได้ทั่วไปในวรรณคดีบาลี พุทธลักษณะหรือคุณลักษณะทั้งหมดเหล่านี้ปรากฏเฉพาะพระองค์และพบในพระไตรปิฎกด้วย

นอกจากในพระไตรปิฎกแล้ว คำเหล่านี้ยังพบในประณามบทและคำสรรเสริญพระพุทธเจ้า เป็นต้น ในตอนต้นคัมภีร์ เป็นคำที่มีความหมายแตกต่างกัน แต่ละคำได้แสดงถึงพระคุณนั้น ๆ ของพระพุทธเจ้า บางคำน่าจะใช้ตามธรรมเนียมและน่าจะได้รับอิทธิพลจากพระไตรปิฎก กล่าวคือคำสรรเสริญพระรัตนตรัยในประณามบทและในคำเรียกพระนามในคัมภีร์อภิธานปทีปิกาและคัมภีร์อมรโกษน่าจะเป็นคำที่มีอยู่ก่อนหน้า คือ ปรากฏในพระไตรปิฎกและเป็นคำสรรเสริญพระพุทธเจ้า เป็นต้น มาก่อน ทั้งนี้คำสรรเสริญในพระไตรปิฎกน่าจะส่งอิทธิพลในด้านรูปคำถึงคำสรรเสริญที่ปรากฏต้นวรรณคดีบาลีในยุคหลัง ดังนั้น จึงควรศึกษาคำสรรเสริญพระรัตนตรัยในประณามบทและแยกประเภทของคำว่า คำใดปรากฏในพระไตรปิฎกและคำใดที่กวีผูกขึ้นใหม่ รวมถึงจำนวนที่ใช้คำเหล่านี้ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๐ ตารางแสดงคำที่กวีใช้แต่งสรรเสริญพระรัตนตรัยในประณามบทอรรถกถา

ชื่อคัมภีร์	คำสรรเสริญพระพุทธเจ้า	คำสรรเสริญพระธรรม	คำสรรเสริญพระสงฆ์	คำสรรเสริญพระสาวก
สมนุตปาสาทิกา วิ.มหา.	พุทธ, นาค, มหากาญจิก	ธมฺมว	อริยสงฺขม	-
สมุจฺจลวิลาสินี ที.สี.	สุคต, โลกครุ, พุทฺธ, คตฺติวิมุตฺต, วิคตมล	ธมฺม, อนุตฺตร	อริยสงฺขม, สุคตโอรส มารเสนมถน	-
ปปญฺจสุทฺถนี ม.มู.	สุคต, โลกครุ, พุทฺธ, คตฺติวิมุตฺต, วิคตมล	ธมฺม, อนุตฺตร	อริยสงฺขม, สุคต โอรส, มารเสนมถน	-
สารตฺถอุปกาสิณี ส.ส.	สุคต, โลกครุ, พุทฺธ, คตฺติวิมุตฺต, คตมล	ธมฺม, อนุตฺตร	อริยสงฺขม, สุคต, โอรส มารเสนมถน	-
มโนรตฺถปุรณี อง.เอก.	สุคต, โลกครุ, พุทฺธ, คตฺติวิมุตฺต, วิคตมล	ธมฺม, อนุตฺตร	อริยสงฺขม, สุคตโอรส มารเสนมถน	-
ปรมตฺถโชติกา ช.ช.	ใช้ รตนตฺตย รวมทั้ง พระพุทฺธ, พระ	ใช้ รตนตฺตย รวมทั้งพระพุทฺธ,	ใช้ รตนตฺตย รวม ทั้งพระพุทฺธ, พระ	-

	ธรรม, พระสงฆ์	พระธรรม, พระสงฆ์	ธรรม, พระสงฆ์	
ธมฺมปทฎฐกถา ข.ธ.	สมฺมาสมฺพุทฺธ	สทฺธมฺม	สงฺฆ	-
ปรมตฺถทีปนี ข.อ.	มหาการุณิก, นาถ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺน, เณยฺยสาครปารคฺ, นិปฺจนคฺมภีรวิจิตฺ รณย-เทสนํ	อฺุตตมธมฺม, สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุชิต	สีลาทิกฺคณสมฺปนฺโน, อริยสงฺฆ, ปฺญญกฺเขตฺต	-
ปรมตฺถทีปนี ข.อิตฺติ.	มหาการุณิก, นาถ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺน, เณยฺยสาครปารคฺ, นิปฺจนคฺมภีรวิจิตฺ รณย-เทสนํ	อฺุตตมธมฺม, สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุชิต	สีลาทิกฺคณสมฺปนฺโน, อริยสงฺฆ, ปฺญญกฺเขตฺต	-
ปรมตฺถโชติกา ข.สฺ.	ใช้ รตนตฺตย รวมท้ งพระพุทฺธ, พระธรรม, พระสงฆ์	ใช้ รตนตฺตย รวมท้ งพระพุทฺธ, พระธรรม, พระสงฆ์	ใช้ รตนตฺตย รวม ท้ งพระพุทฺธ, พระธรรม, พระสงฆ์	-
ปรมัตฺถทีปนี ข.วิ.	มหาการุณิก, นาถ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺน, เณยฺยสาครปารคฺ, นิปฺจนคฺมภีรวิจิตฺรณย เทสนํ	อฺุตตมธมฺม, สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุชิต	สีลาทิกฺคณสมฺปนฺโน, อริยสงฺฆ, ปฺญญกฺเข ตฺต	-
ปรมตฺถทีปนี ข. เปต.	มหาการุณิก, นาถ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺน, เณยฺยสาครปารคฺ, นิปฺจนคฺมภีรวิจิตฺรณย เทสนํ	อฺุตตมธมฺม, สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุชิต	สีลาทิกฺคณสมฺปนฺโน, อริยสงฺฆ, ปฺญญกฺเขตฺต	-
ปรมตฺถทีปนี ข.เถร.	มหาการุณิก, นาถ, วิชฺชาจรณสมฺปนฺน, เณยฺยสาครปารคฺ, นิปฺจนคฺมภีรวิจิตฺ รณย-เทสนํ	อฺุตตมธมฺม, สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุชิต	สีลาทิกฺคณสมฺปนฺโน, อริยสงฺฆ, ปฺญญกฺเขตฺต	-
ชาตกฏฐกถา	โลกนาถ, มเหสี	ธมฺม	สงฺฆ	-

ช.ชา.				
สทุธมมุப்புชิติกา ช.นิ.	ชิน, สพพสตุตตานมุตตม	ธมมุตตม	อนุตตร, สงฆ	มหาปญญ สตถุกப்பு ชินตฺรช
สทุธมมุப்புกาลินี ช.ป.	อคคภูต, ภูตตถนถ	-	-	มุนีราชปุตต ถิรณกคณกรร ปญญาปภาวคคต จารุกิตติ สุสนตวุตติ
วิสทุธชนวิลาลินี ช.อ.	เสฏฐ, พุทฐ, อปปุภฺธิปคค ถยยสาครมุตติถน	สนต, คมกริ, สุทฐ, ธมม, สมพุทฐ ปุชิต	อนฆ, สงฆ, สงฆมุตตม, ทกฺขิถยยาน, สนตฺนทฺริย, อนาสว	ธมมเสนาปติ
มธฺรุตถวิลาลินี ช.พุทฐ.	อนนุตถถน, สุสมาทิต พุทฐ	ธมฺมว	คณ, คณกร, นิงคณ	-
ปรมตถที่ปนี ช.จริยา.	โลกคคณายก, วิชชาจถนสมปนฺน	อุตตมธมม, สมมาสมพุทฐสุส ปุชิต	อริยสงฆ, ปญญถกฺเขตต	-
อฏฐสาลินี อภิ.ส.	มเสสี, สมพุทฐ	-	-	-
สมฺโมทวิโนทนี อภิ.วิ.	จตุสจจทส, นถ, สมพุทฐ, นถ	-	-	-
ปรมตถที่ปนี อภิ.ถ.	มารภถชิน, มทวี่	-	-	-
ปรมตถที่ปนี อภิ.ป.	ชิน, อคคปคค	-	-	-
ปรมตถที่ปนี อภิ.ก.	อปปุภฺธิปคค, อุตตมปคค	-	-	-
ปรมตถที่ปนี อภิ.ย.	เทวเทว	-	-	-
ปรมตถที่ปนี อภิ.ป.	อติเทว, มทวี่, อสิสตุตโม	-	-	-

ตารางข้างต้นแสดงว่า คำที่กวีใช้แต่งสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พระสารีบุตรที่ปรากฏในต้นคัมภีร์เรียงลำดับจากศัพท์ที่ใช้มากที่สุดไปหาน้อยได้ ดังนี้

ก. คำสรรเสริญพระพุทธเจ้ากวีใช้ศัพท์ พุทธ = ผู้รู้ ๗^{๑๖}, นาถ = ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง ๖, วิชาจรรณสมฺปนฺน = ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ ๖, มหาการุณิก = ผู้มีพระมหากรุณา ๖, เถยยสาครปารคู = ผู้ถึงฝั่งแห่งแม่น้ำคือญะยธรรม ๕, นิปฺนคฺมฺภีรวิจิตฺรณยฺเทสฺน = ผู้ทรงแสดง (ธรรม) อันมีนัยอันละเอียดลึกซึ้งและวิจิตร ๕, สุกต = ผู้ดำเนินไปงาม ๔, โลกครุ = ผู้เป็นครูของสัตว์โลก ๔, คติวิมุตต = ผู้พ้นจากคติ [การเกิดดับ] ๔, วิคตมล = ผู้ปราศจากมลทิน ๓, สมฺมาสมฺพุทฺธ = ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ๑, ชิน = ผู้มีชัย [ต่อกิเลส] ๒, สมฺพุทฺธ = ผู้รู้พร้อม ๑, คตมล = ผู้ปราศจากมลทิน ๑, โลกนาถ = ผู้เป็นที่พึ่งแก่โลก ๑, มหะสี = ทรงเป็นใหญ่ ๑, สพุทฺส ตฺตานมุตฺตม = ผู้สูงส่งกว่าสรรพสัตว์ ๑, อคฺคภูต = ทรงเป็นผู้เลิศ ๑, ภูตตฺถนาถ = ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง ๑, เสฏฺฐ = ผู้ประเสริฐ ๑, อปฺปฏิกุคฺค = ผู้หาบุคคลเปรียบเสมอไม่ได้ ๒, เถยยสาครมุตฺตติณฺณ = ผู้ข้ามพ้นห้วงแห่งญะยธรรม ๑, อนนฺตญาณ = ผู้มีความรู้ไม่สิ้นสุด ๑, สฺสฺมาทิต = ผู้มีพระหฤทัยแน่วแน่ ๑, โลกคฺคฺนาค = ผู้เป็นนายกอันเลิศในโลก ๑, อติเทว = ผู้เป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ ๑, มหาวีร = ผู้กล้าหาญ ๒, อิลิสฺตฺตโม = ผู้เป็นฤษีองค์ที่เจ็ด ๑, เทวเทว = ผู้เป็นเทพของเหล่าเทพ ๑, อคฺคปุคฺค = ทรงเป็นบุคคลผู้เลิศ ๑, จตฺสจฺจทส = ผู้เห็นสัจจะ ๔ ประการ ๑, มารภฺย-ชิน = ผู้กำจัดมารได้ ๑, อุตฺตมปุคฺค = ผู้เป็นบุคคลที่สูงส่ง ๑, นายก = ผู้ทรงแนะนำ ๑

ข. คำศัพท์ที่กวีใช้ศัพท์แต่งสรรเสริญพระธรรมมีทั้งหมด ๙ ศัพท์ ดังนี้ ธมฺม = สิ่งที่ทรงไว้ ๗, สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฺปุชิต = พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบูชา ๖, อุตฺตมธมฺม = เป็นธรรมอันสูงส่ง ๖, อนุตฺตร = เป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยม ๔, ธมฺมวร = เป็นธรรมที่ประเสริฐ ๒, สฺนฺต = เป็นธรรมชาติที่สงบ ๑, คมฺภีร = เป็นสิ่งที่ลึกลับ ๑, สฺพุทฺธ = เป็นสิ่งที่หมดจด ๑, สมฺพุทฺธปุชิต = พระสัมพุทธเจ้าทรงบูชา ๑

ค. คำศัพท์ที่กวีใช้แต่งประณามบทสรรเสริญพระสงฆ์มีทั้งหมด ๑๕ ศัพท์ ดังนี้ อริยสงฺฆ = พระสงฆ์ผู้ประเสริฐ ๑, ปุณฺณกฺเขตฺต = เป็นเขตแห่งการทำบุญ ๖, สีลาทิกฺุณสมฺปนฺโน = ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมมีศีล เป็นต้น ๕, สุกตโอรส = ผู้เป็นโอรสพระสุคตเจ้า ๔, มารเสนมถน = ผู้ย้ายเสนามารได้ ๔, สงฺฆ = หมู่สงฆ์ ๔, อนุตฺตร = ผู้ยอดเยี่ยม ๑, อนนฺ = ผู้ประมาณค่ามิได้ ๑, สงฺฆมุตฺตม = เป็นกลุ่มบุคคลผู้สูงสุด ๑, ทกฺขิณฺเญยฺยาน = ผู้ควรค่าแก่ทักษิณา ๑, คณ = เป็นหมู่ ๑, คุณฺนการ = ผู้สร้างคุณประโยชน์ ๑, นินฺรฺจน = ผู้ปราศจากกิเลสเพียงดั่งเนิน ๑, สฺนฺตินฺทฺริย = ผู้มีอินทรีย์สงบ ๑, อนาสว = ผู้ปราศจากอาสวะ ๑

^{๑๖} หมายเลขกำกับท้ายศัพท์เป็นหมายเลขระบุจำนวนครั้งที่ใช้ศัพท์นั้น ๆ

จ. คำศัพท์ที่กวีใช้สรรเสริญพระสาวก มหาปณฺธ = ผู้มีปัญญามาก, สตฺถุคฺคปฺป = ผู้มีความสามารถเสมอพระศาสดา, มุณีราชปุตฺต = ผู้เป็นบุตรของพระราชมนี, ธิราเนกคฺคณาภิราม = ผู้เป็นพระเถระที่มีคุณมากมายเป็นที่ยินดียิ่ง, ปณฺธปาภาวคฺคตจารุกิตฺติ = ผู้มีเกียรติคุณสูงสุด เพราะสภาพแห่งปัญญา, สฺสนตฺตวตฺติ = ผู้มีความประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน, ชินตฺรช = ผู้เป็นบุตรของพระชินะ, ธมฺมเสนาปติ = ผู้เป็นพระธรรมเสนาบดี สังเกตได้ว่าคำที่กวีใช้เมื่อแปลแล้วจะพบว่าความหมายลึกซึ้งและแสดงให้เห็นความสูงส่งของพระรัตนตรัย เช่น กล่าวว่พระพุทฺธเจ้าสูงส่งกว่าสัตว์ทั้งหมด พระธรรมเป็นคำสอนที่ยอดเยี่ยม พระอริยสงฆ์เป็นกลุ่มบุคคลผู้หาค่ามิได้ พระสาวกเป็นผู้มีเกียรติสูงสุดในด้านปัญญา ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะเด่นของคำสรรเสริญที่ยกสิ่งทีเคารพบูชาหรือเชื่อถือขึ้นมาให้ปรากฏในรูปของภาษา

คำทั้งหมดที่กวีใช้แม้จะอยู่ในรูปของคำวิเศษณ์ แต่อยู่ในตำแหน่งของคำที่ใช้สรรเสริญหรือพรรณนาคุณลักษณะ คุณธรรมหรือความล้ำเลิศของพระรัตนตรัยที่เป็นจริงและมีอยู่จริงอีกทั้งคำที่นำมาใช้ยังให้ความหมายลึกซึ้ง นอกจากนี้ในคัมภีร์ชั้นฎีกายังมีการใช้คำในลักษณะเดียวกันนี้ ดังแสดงในรูปตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๑ ตารางคำที่กวีใช้แต่งสรรเสริญพระรัตนตรัยในประณามบทฎีกา

ชื่อคัมภีร์	ศัพท์ที่ใช้สรรเสริญ พระพุทธเจ้า	ศัพท์ที่ใช้สรรเสริญ พระธรรม	ศัพท์ที่ใช้สรรเสริญ พระสงฆ์	ศัพท์ที่ใช้ สรรเสริญ พระมหากัสสปะ
วชิรพุทฺธิฎฺฐิกา	ปณฺธวาวิสุทฺธิ	ธมฺม	สงฺฆ	
สารตฺถทีปนี นาม วินยฎฺฐิกา	มหาการุณิก, พุทฺธ	ธมฺม, วิมล, วร	อริยสงฺฆ, ทกุชฺฌเนยฺย, นินฺรจคณ	ปริณายก, สาสโนทยกการก, สุวิสารท
วิมตฺติวโนทนีฎฺฐิกา	กรุณาปฺปณฺธททย, สฺคต, หิตทายก	ธมฺม, วิมล	สงฺฆ, คณสมฺมุท	
กงฺขาวิตฺรณปฺปราณฎฺฐิกา	ใช้บท นโมฯ			
สีลกฺขนธวคฺคฎฺฐิกา	ใช้บท นโมฯ			
มหาวคฺคฎฺฐิกา	ใช้บท นโมฯ			
ปาถิกวคฺคฎฺฐิกา	ใช้บท นโมฯ			
สีลกฺขนธวคฺคคอกินว -ฎฺฐิกา	เจก, มหามติ, มหาททย	สทฺถธมฺม	คณ, คารวภาชน	
มุลปณฺธนาสฎฺฐิกา	ใช้บท นโมฯ			
มชฺฌิมปณฺธนาสฎฺฐิกา	ใช้บท นโมฯ			

สยัตตฎีกา	ใช้บท นโมฯ			
องคุตตรฎีกา	อนุนตถาณ, กรุณานิเกต, นาด ชิตปญจมาร	ธมฺม, วิสุทฺธ, ภวานาสเหตุ	สงฺฆ, เสฏฺฐ, หตสพฺพปาป	ปริณายกั, สาสนทฺถยการกั, สุวิสารท
ธมฺมสงฺคณิมูลฎีกา	ใช้บท นโมฯ ^{๑๑}			
ธมฺมสงฺคณินุฎีกา	ใช้บท นโมฯ			
วิภงฺกมุลฎีกา	ใช้บท นโมฯ			
วิภงฺกอนุฎีกา	ใช้บท นโมฯ			
ปญฺจปกรณมูลฎีกา	ใช้บท นโมฯ			
ปญฺจปกรณอนุฎีกา	ใช้บท นโมฯ			

ตารางที่ ๑๑ ทำให้ทราบว่า คำศัพท์ที่กวีใช้สรรเสริญพระรัตนตรัยมีความใกล้เคียงกับคำศัพท์ที่กวีในชั้นอรรถกถาใช้และสามารถจำแนกได้ ดังนี้

ก. คำสรรเสริญพระพุทธเจ้า ๑๒ ศัพท์ ดังนี้ ปญฺญาวิสุทฺธิ = ผู้มีพระปัญญาบริสุทธิ์, มหาการุณิก = ผู้ทรงมีพระมหากรุณา, พุทฺธ = ผู้รู้, กรุณาปุณฺณทฺถย = ผู้มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยพระกรุณา, สุกต = ผู้เสด็จดำเนินไปงาม, หิตทฺถายก = ผู้ให้ประโยชน์แก่กกุล, เภก = ผู้ฉลาด, มหามติ = ผู้มีปัญญามาก, มหาทฺถย = ผู้ทรงมีพระทัยเอ็นดูมาก, อนุนตถาณ = ผู้มีพระญาณกว้างไกล, กรุณานิเกต = ผู้มีพระกรุณาเป็นที่อาศัย, นาด = ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง, ชิตปญฺจมาร = ผู้ทรงชนะมารทำได้

ข. คำสรรเสริญพระธรรม ๖ ศัพท์ ใช้ ธมฺม = ธรรม ๔, วิมล = ปราศจากมลทิน ๒, สทฺธมฺม = เป็นข้อปฏิบัติที่ดี ๑, วร = เป็นสิ่งประเสริฐ ๑, วิสุทฺธ = เป็นสิ่งบริสุทธิ์ ๑, ภวานาสเหตุ = เป็นเหตุให้สิ้นภพ ๑

ค. คำสรรเสริญพระสงฆ์ ๙ ศัพท์ คือ สงฺฆ = หมู่สงฆ์, อริยสงฺฆ = หมู่แห่งผู้ประเสริฐ, ทกฺขิณฺเอยย = ผู้ควรแก่ทักษิณา, นิรฺรुคณ = ปราศจากกิเลสเพียงดั่งเนิน, คุณสมฺมุท = ผู้ถึงพร้อมด้วยคุณ, คณ = เป็นหมู่, คารวภาชน = เป็นผู้รองรับความเคารพ, เสฏฺฐ = ผู้ประเสริฐ, หตสพฺพปาป = ผู้กำจัดบาปทั้งมวลได้แล้ว

จากคำที่ใช้ทั้งหมด คำหลักที่หมายถึงพระพุทธเจ้าที่สามารถพบได้ทั่วไปในวรรณคดีบาลี มีคำว่า พุทฺธ เป็นต้นสังเกตว่า กวีในชั้นฎีกาใช้คำว่า พุทฺธ แต่งเป็นถ้อยคำสรรเสริญ

^{๑๑} บท นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เป็นคำสรรเสริญและแสดงความเคารพพระพุทธเจ้า หากแต่ไม่ใช่บททอัยกรองและไม่ปรากฏเนื้อหาที่เป็นคำร้องขอพรหรืออานิสงส์ (invocation)

พระพุทธเจ้าจำนวน ๑ ครั้งเพียงคัมภีร์เดียว คำศัพท์ที่ใช้สรรเสริญพระธรรม ธมม ๓ คัมภีร์ คำสรรเสริญพระสงฆ์ใช้ศัพท์ สงฆ ๓ คัมภีร์ นอกจากนั้นใช้คำอื่นและใช้เพียงคำละ ๑ ครั้ง คำเหล่านี้เป็นคำพิเศษและมีความหมายใกล้เคียงกับคำสรรเสริญที่ปรากฏในประณามบทธรรกถา แสดงให้เห็นแนวคิดของกวีที่แสดงให้เห็นความงามของศัพท์ที่ใช้ และการแสดงให้เห็นความอ่อนน้อมต่อพระรัตนตรัยของกวี ทั้งยังแสดงให้เห็นว่า ภาษาที่กวีใช้มีการเลือกหรือคัดสรรคำไม่เหมือนกับบทร้อยแก้วที่ปรากฏในเนื้อหาคัมภีร์ เพราะคำเช่นนี้ได้แสดงลักษณะเด่นของพระรัตนตรัย และเป็นคำที่มีความหมายดีงาม

คำจำนวนมากที่กวีใช้สรรเสริญพระรัตนตรัยในประณามบทต้นคัมภีร์ชั้นอรรถถา และฎีกานั้น บางคำเป็นคำสรรเสริญพระรัตนตรัย บางคำเป็นคำพรรณนาคุณหรือแสดงคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าที่มีมาก่อนในพระไตรปิฎก คือ ปรากฏในพระไตรปิฎกมาก่อน และบางคำน่าจะเป็นคำที่กวีแต่งขึ้นใหม่ ดังจะยกแสดงในรูปตารางที่ ๑๒ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๒ ตารางแสดงศัพท์ที่ได้อิทธิพลจากพระไตรปิฎก

คำสรรเสริญ	คำสรรเสริญที่ปรากฏในพระไตรปิฎก	คำที่กวีใช้สรรเสริญในอรรถถา	ศัพท์ที่กวีแต่งใหม่
พระพุทธเจ้า	๑. พุทธ (วิ.มหา. ๑/๑/๑ ^{๑๔}) ๒. นาถ (ขุ.ขุ. ๒๕/๘๐/๑๗๗) ๓. วิชชาจรณสมุปนุน (อญ.เอก. ๒๐/๕๐๕/๒๕๒) ๔. มหาการุณิก (ขุ.อ. ๓๓/๑๖๕/๓๕๕) ๗. สุกต (ม.มุ. ๑๒/๒๗๗/๒๗๐) ๘. ตีโลกครุ (ขุ.อ. ๓๒/๑๙๕/๒๙๓)	๑. พุทธ ๒. นาถ ๓. วิชชาจรณสมุปนุน ๔. มหาการุณิก ๕. เถยยยสาครปารคู ๖. นิปุณคัมภีร์วิจิตรนยเทศน ๗. สุกต ๘. โลกครุ	๕. เถยยยสาครปารคู ๖. นิปุณคัมภีร์วิจิตรนยเทศน ๙. คติวิมุตต ๑๐. วิคตมล

^{๑๔} ชื่อคัมภีร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจะยกเพียงคัมภีร์เดียวแม้นั้น ๆ จะปรากฏในที่อื่นอีกในหลายคัมภีร์ก็จะยกแสดงเฉพาะที่ปรากฏเป็นคำสรรเสริญความดีความงามหรือคำพรรณนาคุณลักษณะของพระรัตนตรัยเท่านั้น

	<p>๑๑. สมมาสมพุทฺธ (ที.สี. ๙/๙๒/๖๓)</p> <p>๑๒. ชิน (ขุ.น. ๓๐/๒๑/๓)</p> <p>๑๓. สมพุทฺธ (ขุ.วิ. ๒๖/๕๐/๘๗)</p> <p>๑๕. โลกนาถ (ขุ.วิ. ๒๖/๕๖๙/๔๘๒)</p> <p>๑๖. มเหสี (ขุ.อ. ๓๒/๓๔/๑๑๙)</p> <p>๑๗. สพุทฺธตตานมุตฺตม (ขุ.วิ. ๒๖/๓๖๔/๓๓๙)</p> <p>๒๑. อปฺปฏิปุคฺคล (ที.ม. ๑๐/๒๗๐/๓๒๐)</p> <p>๓๓. สุตฺมาหิต (ขุ.อ. ๓๒/๓๘๕/๕๖๕)</p> <p>๓๔. โลกคฺคฺนายน (ขุ.อ. ๓๓/๑๖๘/๓๖๕)</p> <p>๓๖. มหาวีร (สี.ส. ๑๕/๒๗๑/๑๗๗)</p> <p>๓๗. อิลิสฺตฺตโม (สี.ส. ๒๖/๗๔๙/๒๘๓)</p> <p>๓๘. เทวเทว (ขุ.อ. ๓๒/๔/๔๕)</p> <p>๓๙. อคฺคปฺคฺคล (ขุ.อ. ๓๓/๒๒/๙๒)</p>	<p>๙. คติวิมุตฺต ๑๐. วิคตมล ๑๑. สมมาสมพุทฺธ ๑๒. ชิน ๑๓. สมพุทฺธ ๑๔. คตมล ๑๕. โลกนาถ ๑๖. มเหสี ๑๗. สพุทฺธตตานมุตฺตม ๑๘. อคฺคภฺภูต ๑๙. ภูตฺตฺตนาถ ๒๐. เสฏฺฐ ๒๑. อปฺปฏิปุคฺคล ๒๒. เฝยฺยสาครมุตฺตินฺณ ๓๒. อนนฺตญาณ ๓๓. สุตฺมาหิต ๓๔. โลกคฺคฺนายน ๓๕. อติเทว ๓๖. มหาวีร ๓๗. อิลิสฺตฺตโม ๓๘. เทวเทว ๓๙. อคฺคปฺคฺคล ๔๐. จตฺตฺจฺจทส ๔๑. มารภณฺชิน ๔๒. อุตฺตมปฺคฺคล</p>	<p>๑๘. อคฺคภฺภูต ๑๙. ภูตฺตฺตนาถ ๒๐. เสฏฺฐ ๒๒. เฝยฺยสาครมุตฺตินฺณ ๓๒. อนนฺตญาณ ๓๕. อติเทว ๔๐. จตฺตฺจฺจทส ๔๑. มารภณฺชิน ๔๒. อุตฺตมปฺคฺคล</p>
--	---	--	--

	๔๓. (วิ)นายก (ม.ม.๑๓/๕๑๘/๕๗๕)	๔๓. นายก	
พระธรรม	พระไตรปิฎก ๑. ธรรม (ที.สี. ๑๐/๘๙/๑๑๑) ๔. อนุตฺตร (วิ.มหา. ๔/๑๗/๒๒) ๕. ธรรมวาร (ขุ.ขุ. ๒๕/๗/๘) ๖. สนฺต (อง.ทสก. ๒๔/๕๘/๑๑๘) ๗. คมฺภีร (วิ.มหา. ๔/๗/๘) ๘. สุทฺธ (ขุ.วิ. ๒๖/๓๘๕/๓๗๐)	อรรถกถา ๑. ธรรม ๒. สมุทสาสมุพุทธสฺสปุชิต ๓. อุตฺตมธมฺม ๔. อนุตฺตร ๕. ธรรมวาร ๖. สนฺต ๗. คมฺภีร ๘. สุทฺธ ๙. สมุพุทธปุชิต	แต่งใหม่ ๒. สมุทสาสมุพุทธสฺสปุชิต ๓. อุตฺตมธมฺม ๙. สมุพุทธปุชิต
พระสงฆ์	พระไตรปิฎก ๑. อริยสงฺฆ (อง.ปญจก.๒๒/๓๒๕/๔๑๘) ๒. ปุณฺณกฺเขตฺต (อง.จตุ. ๒๑/๓๔/๔๕) ๖. (ภิกฺขุ)สงฺฆ (ม.อ. ๑๔/๒๘๔/๑๙๒) ๗. อนุตฺตร (ม.อ. ๑๔/๒๘๔/๑๙๒) ๙. สงฺฆมุตฺตม (ขุ.อ. ๓๒/๑๘๒/๒๘๑)	อรรถกถา ๑. อริยสงฺฆ ๒. ปุณฺณกฺเขตฺต ๓. สีลาทิกุณฺสมฺปนฺน ๔. สุกฺตโอรส ๕. มารเสนมถน ๖. สงฺฆ ๗. อนุตฺตร ๘. อนฆ ๙. สงฺฆมุตฺตม	แต่งใหม่ ๓. สีลาทิกุณฺสมฺปนฺน ๔. สุกฺตโอรส ๕. มารเสนมถน ๘. อนฆ ๑๑. คณ ๑๒. คุณากร ๑๓. นินฺรฺกณ

๑๔ เป็นคำพรรณนาคุณธรรมของพระพุทธเจ้าภวได้ใช้สรรเสริญพระสงฆ์ในพระนามบท

๑๖ เป็นคำพรรณนาคุณธรรมของพระพุทธเจ้าภวได้ใช้สรรเสริญพระสงฆ์ในพระนามบท

	๑๐. ทกฺขิณฺเอยย (ม.อ. ๑๔/๒๘๔/๑๙๒) ๑๔. สนฺตินฺทฺริย ^{๑๔} (ขุ.ขุ. ๒๕/๔๘/๘๒) ๑๕.อนาสว ^{๑๕} (ขุ.อ. ๓๒/๓๙๓/๔๘๑)	๑๐. ทกฺขิณฺเอยยาน ๑๑. คณ ๑๒. คุณากร ๑๓. นินฺรํคณ ๑๔. สนฺตินฺทฺริย ๑๕.อนาสว	
พระสารีบุตร	พระไตรปิฎก ๑. มหาปญฺญ (ม.อ. ๑๔/๑๕๔/๑๖๖) ๓. ภควโต ปุตฺโต โอรโส (ม.อ. ๑๔/๑๖๕/๑๒๒) ๗. ภควโต ปุตฺโต โอรโส (ม.อ. ๑๔/๑๖๔/๑๒๒) ๘. ฌมฺมเสนาปติ (ขุ.ขุ. ๒๕/๖๒/๙๘)	อรรถกถา ๑. มหาปญฺญ ๒. สตฺถกฺกปฺป ๓. มุนิราชปุตฺต ๔. ถิรานกฺคณฺณการาม ๕. ปณฺณปาภาวคฺคตจารุกิตฺติ ๖. สฺสสนฺตวุตฺติ ๗. ชินฺตฺรช ๘. ฌมฺมเสนาปติ	แต่งใหม่ ๒. สตฺถกฺกปฺป ๓. มุนิราชปุตฺต ๔. ถิรานกฺคณฺณการาม ๕. ปณฺณปาภาวคฺคตจารุกิตฺติ ๖. สฺสสนฺตวุตฺติ

จากตารางทำให้ทราบได้ว่า คำสรรเสริญพระรัตนตรัยในประณามบทอรรถกถาปรากฏคำที่มีอยู่แล้วในพระไตรปิฎก นอกจากคำเหล่านั้นแล้วนี้ก็วิ้งได้แต่งคำใหม่ขึ้นมาใช้ในบทสรรเสริญและสามารถสรุปได้ดังนี้ คำสรรเสริญพระพุทธเจ้าปรากฏในประณามบททั้งหมด ๔๓ คำ ใช้คำจากพระไตรปิฎก ๓๐ คำ แต่งใหม่ ๑๓ คำ คำสรรเสริญพระธรรม ๙ คำใช้คำจากพระไตรปิฎก ๖ คำ แต่งใหม่ ๓ คำ คำสรรเสริญพระสงฆ์ ๑๕ คำ ใช้คำจากพระไตรปิฎก ๘ คำ แต่งใหม่ ๗ คำ คำสรรเสริญพระสาวก ๘ คำใช้คำจากพระไตรปิฎก ๒ คำแต่งใหม่ ๖ คำ เมื่อเทียบอัตราส่วนจะเห็นว่าคำที่กวีใช้ในการแต่งบทสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ มีหลายคำที่เป็นคำสรรเสริญในพระไตรปิฎกมาก่อน ส่วนคำที่ใช้สรรเสริญพระสารีบุตรมีคำที่กวีแต่งขึ้นใหม่มากกว่าคำที่มาจากพระไตรปิฎก แต่ก็ได้อาศัยคำที่ปรากฏในคำสรรเสริญที่มีอยู่แล้วในพระไตรปิฎกที่แสดงถึงลักษณะเฉพาะของพระสารีบุตรมาเป็นฐานในการแต่งคำใหม่

การกล่าวคำสรรเสริญหรือพรรณาลักษณะพิเศษเชิงคุณธรรมของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเพื่อแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะหรือพิเศษของบุคคลนั้น ๆ มีความจำเป็นต้องทราบถึง

คุณธรรมหรือลักษณะพิเศษของสิ่งทีตนจะกล่าวสรรเสริญ กล่าวคือเมื่อบุคคลจะสรรเสริญสิ่งใดจะต้องรู้ถึงคุณลักษณะสิ่งทีตนจะต้องสรรเสริญจึงจะสรรเสริญได้ตามความเป็นจริงและถูกต้อง เช่นเดียวกันกวีเมื่อต้องการแต่งคำสรรเสริญพระพุทธเจ้า เป็นต้น ไว้ในประณามบทต้นคัมภีร์ จึงจำเป็นต้องศึกษาเรื่องราวหรือลักษณะเฉพาะของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏมาก่อนเป็นฐาน ในส่วนของคัมภีร์ทางศาสนาพระเวทก็เช่นกัน นั่นคือเมื่อกวีในชั้นหลังจะแต่งบทสรรเสริญเทพเจ้าองค์ใดก็ตามในตอนต้นงานเขียนของตน เช่น ในบทนานทีจะต้องศึกษาคุณลักษณะของเทพเจ้าองค์นั้นในคัมภีร์พระเวทเป็นฐานว่ามีลักษณะเช่นใด ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าคำที่ใช้สรรเสริญพระพุทธเจ้าเป็นต้นนี้ จึงปรากฏคำจากพระไตรปิฎกที่เป็นหลักฐานชั้นต้นจำนวนมาก และอาจกล่าวได้ว่าคำสรรเสริญในพระไตรปิฎกเป็นฐานในการแต่งคำสรรเสริญต้นคัมภีร์ในชั้นหลัง ทั้งยังน่าจะมีลักษณะร่วมและส่งอิทธิพลถึงการแต่งบทสรรเสริญในสมัยหลัง คือ ประณามบทต้นคัมภีร์อรรถกถา เช่นเดียวกันคำสรรเสริญพระรัตนตรัยที่ปรากฏในอรรถกถาก็น่าจะเป็นฐานและส่งอิทธิพลต่อคำสรรเสริญต้นคัมภีร์ชั้นฎีกา ดังปรากฏคำสรรเสริญพระรัตนตรัยในคัมภีร์ชั้นฎีกาที่น่าจะได้รับอิทธิพลจากคำสรรเสริญพระรัตนตรัยในประณามบทอรรถกถา ดังปรากฏในตาราง

ตารางที่ ๑๓ ตารางแสดงคำสรรเสริญพระรัตนตรัยในประณามบทอรรถกถากับฎีกา

คำสรรเสริญ	อรรถกถา	ฎีกา	คำที่กวีแต่งใหม่
พระพุทธ	พุทธ, นาถ, วิชชาจรณสมบฺพน, มหาการุณิก, เฉยฺยสาครปารคู, นิปฺนคฺมฺภีร์วิจิตรนยเทศน, สุคต, โลกครุ, คติวิมุตต, วิตมล, สมฺมาสมฺพุทธ, ชิน, สมฺพุทธ, คตมล, โลกนาถ, มเหสี, สพฺพสตุตตานมุตฺตม, อคฺคภูต, ภูตตฺถนาถ, เสฏฺฐ, อปฺปฎิปุคฺค, เฉยฺยสาครมุตฺติณฺณ, อนนฺตณฺณ, สุสมฺมาหิต, โลกคฺคฺนายน, อติเทว, มหาวิร, อิลิสตุตโม,	ปญฺญาวิสุทฺธิ, มหาการุณิก, พุทฺธ, กรุณาปฺญฺณหทย, สุคต, หิตทายน, เจก, มหามติ, มหายน อนนฺตณฺณ, กรุณานิเกต, นาถ, ชิตปญฺจมาร	ปญฺญาวิสุทฺธิ, กรุณาปฺญฺณหทย, หิตทายน, เจก, มหามติ, มหายน กรุณานิเกต, ชิตปญฺจมาร

	เทวเทว, อคฺคปุคฺคล, จตุสจฺจทส, มารภณฺชิน, อุตฺตมปุคฺคล, นายก		
พระธรรม	ธมฺม, สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสปุชิต, อุตฺตมธมฺม, อนุตฺตร, ธมฺมวร, สนฺต, คมฺภีร, สุทฺธ, สมฺพุทฺธปุชิต	ธมฺม, วิมล, สทฺธมฺม, วร, วิสุทฺธ, ภวานาสเหตุ	วิมล, สทฺธมฺม, ภวานาสเหตุ
พระสงฆ์	อริยสงฺฆ, ปุณฺณกเขตฺต, สีลาทิกุณฺสมฺปนฺโน, สุคตโอรส, มารเสนมถน, สงฺฆ, อนุตฺตร, อนนฺ, สงฺฆมุตฺ, ทกฺขิณฺเอยฺยาน, คณ, คุณากร, นีรฺงคณ, สนฺติอนุทฺริย, อนาสว	สงฺฆ, อริยสงฺฆ, ทกฺขิณฺเอยฺย, นีรฺงคณ, คุณสมฺปท, คณ, คารวภาชน, เสฏฺฐ, หตฺสพฺพปาป	คุณสมฺปท, คารวภาชน, เสฏฺฐ, หตฺสพฺพปาป
พระมหากัสสปเถระ	มหาปณฺณ, สตุฏฺกปฺป, มุนีราชปฺุตต, ถิรานกคฺคณภีรํ, ปณฺณปาภาวคฺคตจารุกิตฺติ, สุสนฺตวตฺตติ, ชินฺตรช ธมฺมเสนาปติ	ปริณายกั, สาสนโทยการกั, สุวิสารท	

ตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า คำสรรเสริญพระรัตนตรัยที่กวีใช้แต่งข้อความในประณามบทต้นคัมภีร์อรรถกถามีบางคำที่มีลักษณะร่วมและส่งอิทธิพลถึงคำสรรเสริญพระรัตนตรัยในประณามชั้นฎีกา แต่น้อยกว่าคำสรรเสริญพระรัตนตรัยในพระไตรปิฎกที่มีลักษณะร่วมและส่งอิทธิพลถึงคำสรรเสริญในชั้นอรรถกถาเมื่อเทียบอัตราส่วนคัมภีร์และจำนวนคำที่ใช้ ดังนั้นจึงน่าจะกล่าวเป็นเชิงอุปนัยได้ว่า คำสรรเสริญพระรัตนตรัยในพระไตรปิฎกได้ส่งอิทธิพลและมีลักษณะร่วมกันกับคำสรรเสริญในต้นคัมภีร์อรรถกถา และคำสรรเสริญชนิดเดียวกันนี้บางคำได้ส่งอิทธิพลและมีลักษณะร่วมกันกับคำสรรเสริญพระรัตนตรัยที่ปรากฏในประณามบทคัมภีร์ชั้นฎีกา ทั้งนี้คำที่กวีแต่งใหม่ในประณามบทอรรถกถาและฎีกามีความน่าสนใจเพราะถือเป็นคำพิเศษ จึงควรศึกษารูปคำดังกล่าวอย่างเป็นระบบเพื่อความเข้าใจลักษณะของคำที่กวีแต่งอย่างชัดเจนว่าเป็นคำประเภทใดตามลักษณะทางไวยากรณ์

๔.๑.๒ ลักษณะรูปคำสรรเสริญที่แต่งใหม่

เมื่อพิจารณาคำสรรเสริญพระรัตนตรัยที่กวีใช้แต่งในประณามบทต้นคัมภีร์ชั้น อรรถกถาและฎีกาพบว่า คำที่กวีแต่งใหม่มีความหมายพิเศษเฉพาะ ซึ่งมีทั้งคำนามและคำกริยาที่ใช้ในรูปของคำนาม จึงควรแยกให้เห็นคำทั้งหมดที่กวีแต่งใหม่อย่างเป็นระบบว่า เป็นคำประเภทใด เพื่อให้ทราบว่าคำที่กวีใช้มากที่สุดเป็นคำชนิดใดทางไวยากรณ์^{๑๑} ทั้งนี้จะแสดงเฉพาะคำสรรเสริญที่กวีในชั้นอรรถกถาใช้ต่างจากพระไตรปิฎก และคำสรรเสริญที่กวีชั้นฎีกาใช้ต่างจากคำที่ใช้ในชั้นอรรถกถาในรูปสำเร็จเป็นลำดับ ดังนี้

ตารางที่ ๑๔ ตารางแสดงรูปสำเร็จไวยากรณ์คำสรรเสริญพระพุทธเจ้าประณามบทอรรถกถา

คำที่กวีใช้	๑. อุปสรรค	๒. นาม	๓. คุณนาม	๔. นามกิตก์	๕. กริยากิตก์	๖. ตัทธิต
เณยยสาคร ปารคู		สาคร		เณยย ปารคู		
นิปุลคมุภีร์- วิจิตรนยเท สน		นย	นิปุล คมุภีร์ วิจิตร (ส) บาลีใช้รูปวิ จิตต	เทสน		
คติวิมุตต		คติ			วิมุตต	
อคคกภูต		อคค			ภูต	
ภูตตณนาถ		ตณ	นาถ		ภูต	
เสฏฺฐ						เสฏฺฐ
เณยยสาครมุตติ ณฺณ	อุ (ตุ)	สาคร		เณยย	ติณฺณ	
อนนุตถาณ			อนนุต (น+อนุต)	ถาณ		
อติเทว	อติ	เทว				
จตุสัจจทส		(จตุ= สังขยา) สัจจ		ทส มาจาก ทส(สน)		
มารภณฺชิน		(ภณ)ชิน		มาร		

^{๑๑} การระบุลักษณะคำทางไวยากรณ์อาศัยพจนานุกรมบาลีไทยของนายแปลก สนธิรักษ์ (๒๕๐๖) และฉบับมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ (๒๕๓๕)

อุตุตมบุคคล		บุคคล	อุตุตม			
วิคตมล	วิ	มล			คต	

ตารางที่ ๑๕ ตารางแสดงรูปสำเร็จทางไวยากรณ์คำสรรเสริญพระธรรมประณามบทธรรณกา

คำที่กวีใช้	๑. อุปสรรค	๒. นาม	๓. คุณนาม	๔. นามกิตก์	๕. กริยากิตก์	๖. ตัทธิต
สมมาสมพุท สสุชิต					สมมาสมพุท พูชิต	
อุตุตมธมม		ธมม	อุตุตม			
สมพุทพูชิต					สมพุท พูชิต	

ตารางที่ ๑๖ ตารางแสดงรูปสำเร็จทางไวยากรณ์คำสรรเสริญพระสงฆ์ประณามบทธรรณกา

คำที่กวีใช้	๑. อุปสรรค	๒. นาม	๓. คุณนาม	๔. นามกิตก์	๕. กริยากิตก์	๖. ตัทธิต
สีลาทิกคุณสม นุน		อาท สีล คุณ			สมปนุน	
สุคตโอรส		โอรส			สุคต	
मारเสนมถน		เสน		मार มถน		
อนฆ			อนฆ			
คณ		คณ				
คุณากร		คุณ		กร		
นिरุงคณ	นิ (ร)	องคณ				

ตารางที่ ๑๗ ตารางแสดงรูปสำเร็จไวยากรณ์คำสรรเสริญพระสารีบุตรในประณามบ
ธรรณกา

คำที่กวีใช้	๑. อุปสรรค	๒. นาม	๓. คุณนาม	๔. นามกิตก์	๕. กริยากิตก์	๖. ตัทธิต
สตถุกปป		สตถุ	กปป			
มุนิราชปุตต		มุนิ ราช ปุตต				
ถิราเนกคุณาภิ ราม		คุณ	ถิร	อภิราม		

			อเนก			
ปณฺญาปภา วุคฺคตจารุกิตฺติ		ปณฺญา ปภา จารุ กิตฺติ			(ว) อุกฺคต	
สุสนฺตวุตฺติ	สุ			วุตฺติ	สนฺต	

จากตารางที่ ๑๔-๑๗ สรุปได้ว่า คำที่กวีใช้สรรเสริญพระรัตนตรัยและพระสาวก ในประณามบทคัมภีร์ชั้นนอรรถกถาเรียงลำดับจากประเภทคำที่ใช้มากไปหาน้อยได้ดังนี้ ก. คำนาม ข. กริยากิตก์ ค. นามกิตก์ ง. คุณนาม ดังนั้นจึงน่าจะกล่าวว่า กวีในชั้นนอรรถกถาใช้คำนามแต่งคำสรรเสริญในประณามบทมากกว่าคำประเภทอื่น อีกทั้งใช้ทั้งคำนามผสมกับคำประเภทอื่นในการแต่งบทสรรเสริญด้วย นอกจากนี้ยังมีคำที่กวีในชั้นฎีกาใช้แต่งบทสรรเสริญพระรัตนตรัย และมีคำที่กวีในชั้นฎีกาแต่งใหม่ที่น่าจะมีลักษณะร่วมกับคำที่ใช้ในนอรรถกถาดังปรากฏในตาราง

ตารางที่ ๑๘ ตารางแสดงรูปสำเร็จไวยากรณ์คำสรรเสริญพระพุทธเจ้าในประณามบทฎีกา

คำที่กวีใช้	๑. อุปสรรค	๒. นาม	๓. คุณนาม	๔. นามกิตก์	๕. กริยากิตก์	๖. ตัทธิ
ปณฺญาวิสุทฺธิ		ปณฺญา		วิสุทฺธิ		
กรุณาปุณฺณห ทย		กรุณา หทย			ปุณฺณ	
หิตทายก		หิต		ทายก		
แจก			แจก			
มหามติ		มหามติ				
มหาททย		(มหา) ททย				
กรุณานิเกต		กรุณา นิเกต				
ชิตปณฺจมาร				มาร	ชิต	

ตารางที่ ๑๙ ตารางแสดงรูปสำเร็จไวยากรณ์คำสรรเสริญพระธรรมในประณามบทฎีกา

คำที่กวีใช้	๑. อุปสรรค	๒. นาม	๓. คุณนาม	๔. นามกิตก์	๕. กริยากิตก์	๖. ตัทธิ
วิมล			วิมล			
สทฺถมฺม		สทฺถมฺม				
ภวนาสเหตุ		ภว		นาส		

		เหตุ				
--	--	------	--	--	--	--

ตารางที่ ๒๐ ตารางแสดงรูปสำเร็จไวยากรณ์คำสรรเสริญพระสงฆ์ในประณามบทฎีกา

คำที่กวีใช้	๑. อุปสรรค	๒. นาม	๓. คุณนาม	๔. นามกิตก์	๕. กริยากิตก์	๖. ตัทธิต
คุณสมุพท		คุณ			สมุพท	
คารวภาชน		คารว			ภาชน	
เสฏฺจ						เสฏฺจ
หตสพฺพปาป		ปาป	สพฺพ		หต	

ตารางที่ ๒๑ ตารางแสดงรูปสำเร็จไวยากรณ์คำสรรเสริญพระมหากัสสปะในประณามบทฎีกา

คำที่กวีใช้	๑. อุปสรรค	๒. นาม	๓. คุณนาม	๔. นามกิตก์	๕. กริยากิตก์	๖. ตัทธิต
ปริณายกั	ปริ					ณายก
สาสนโทการกั	อุ (ท)			สาสน/การก		
สุวิสารทั	สุ+วิ		สารท			

จากตารางที่ ๑๘-๒๑ จะพบว่า กวีในชั้นฎีกาได้ใช้ทั้งคำที่แต่งใหม่ซึ่งเป็นคำนามและคำนามที่ประกอบจากธาตุ ฯลฯ แต่ปรากฏว่าคำที่กวีใช้มากที่สุดได้แก่คำนาม และคำประเภทอื่นเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ก. คำนาม ข. คำที่เป็นกริยากิตก์ ค. คำที่ประกอบขึ้นในรูปนามกิตก์ (การประกอบศัพท์ขึ้นจากธาตุและลงปัจจัยประจำหมวดแล้วทำให้เป็นคำนามสามารถแจกรูปหรือวิภัติได้) และ ง. คำคุณนาม ดังนั้น จึงน่าจะสรุปโดยอุปนัยได้ว่า กวีในชั้นอรรถกถาและฎีกาได้แต่งคำขึ้นใหม่เพื่อสรรเสริญพระรัตนตรัยต้นคัมภีร์ คำที่กวีแต่งขึ้นใหม่นี้โดยมากเป็นคำนาม

จากข้อมูลสรุปได้ว่า คำที่กวีในชั้นอรรถกถาใช้แต่งบทสรรเสริญจำนวนมากเป็นคำสรรเสริญที่พบในพระไตรปิฎก และคำที่กวีชั้นฎีกาใช้แต่งสรรเสริญมีบางคำเป็นคำเดียวกับที่ใช้ในอรรถกถา มีลักษณะเฉพาะและเป็นคำที่สามารถสื่อสารให้เห็นชัดเจนว่า สิ่งที่กำลังกล่าวถึงสำคัญและสูงส่งจริง น้ำหนักของคำก็ให้ความสูงส่งว่าปกติ โดยถ้าหากเปลี่ยนไปเป็นคำอื่นก็อาจไม่ให้ความหมายได้ชัดเจน เหมือนกับคำว่า พ่อ และ แม่ เมื่อใช้ในบทกวีก็อาจจะใช้คำว่า บิดามารดา หรือ พรหมของบุตร ลักษณะเช่นนี้ใกล้เคียงกับคำสรรเสริญเทพเจ้าในยัชชูปิธีที่พราหมณ์จะต้องอธิบายและใช้คำที่แสดงสภาวะของเทพเจ้าแต่ละองค์โดยแต่ละคำมีน้ำหนักต่างกัน ดังนั้น จึงน่าจะกล่าวได้ว่าคำสรรเสริญพระรัตนตรัยบางคำเป็นคำเฉพาะหรือพิเศษที่แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของพระรัตนตรัยที่มาจากพระไตรปิฎก และเมื่อจะกล่าวหรือแต่งบทสรรเสริญพระรัตนตรัยกวีจึงได้อาศัยคำเหล่านั้นเป็นฐาน คำสรรเสริญในพระไตรปิฎกจึงมีลักษณะร่วมและอิทธิพลต่อการ

แต่งคำสรรเสริญในประณามบทธรรกถา และคำสรรเสริญที่ปรากฏในประณามบทธรรกถาบางคำก็มีลักษณะร่วมและส่งอิทธิพลถึงคำสรรเสริญในประณามบทคัมภีร์ชั้นฎีกา

๔.๑.๓ การใช้คำนามจากธาตุและธาตุประพันธ์ถ้อยคำแสดงความเคารพ

นอกจากประณามบทจะเป็นบทสรรเสริญพระรัตนตรัยแล้ว ยังมีข้อความที่แสดงความนอบน้อมหรือแสดงความเคารพพระรัตนตรัยด้วย คำแสดงความเคารพปรากฏในรูปของประธานในประโยคและและในรูปคำกริยาของประโยค คำนามแสดงความเคารพและกริยาในประโยคส่วนเกิดจากธาตุ ดังนั้น ธาตุที่ใช้แสดงความเคารพในประณามบทจึงสำคัญ เพราะตามหลักทางไวยากรณ์คำนามส่วนมากเกิดจากธาตุ และคำที่กวีได้ใช้แสดงความเคารพยังแสดงให้เห็นลักษณะคล้ายการปฏิบัติทางกายรวมถึงสะท้อนให้เห็นศรัทธาและแนวคิดที่ปรากฏในรูปคำ ในประณามบทธรรกถากวีได้ใช้ธาตุแต่งข้อความแสดงความเคารพ มีทั้งสำเร็จในรูปคำนามและกริยาในประโยคที่แตกต่างกัน นั่นคือบางคัมภีร์ใช้ $\sqrt{\text{นม}}$, $\sqrt{\text{นุท}}$ ฯลฯ จึงควรกล่าวอธิบายรูปคำเหล่านั้นที่มาจากธาตุเพื่อแสดงให้เห็นว่า กวีใช้ธาตุใดบ้างและใช้ธาตุใดมากที่สุด ดังปรากฏเป็นลำดับในรูปตาราง ดังนี้

ตารางที่ ๒๒ ตารางแสดงการใช้ธาตุประพันธ์ถ้อยคำแสดงความเคารพในอรรถถา

ชื่อคัมภีร์	ใช้ $\sqrt{\text{นม}}$	ใช้ $\sqrt{\text{นุท}}$	ใช้ $\sqrt{\text{ปุช}}$	รูปที่กวีใช้	ผู้แต่ง
สมันตปาสาทิกา (วิ.มหา.)	✓	-	-	นมโ, นมามิ	พระพุทธโฆสะ
สมังคลวลลินี (ที.สี.)	-	✓	-	วนุเท	พระพุทธโฆสะ
ปปัญจสูทนี (ม.ม.)	-	✓	-	วนุเท	พระพุทธโฆสะ
สารัตถ์ปกาสินี (ส.ส.)	-	✓	-	วนุเท	พระพุทธโฆสะ
มโนรถปณฺธิ (อง.เอก.)	-	✓	-	วนุเท	พระพุทธโฆสะ
ปรมัตตโชติกา (ขุ.ขุ)	-	✓	-	วนุทิตฺวา	พระพุทธโฆสะ
อัมมปทัญญูรุธา (ขุ.ธ.)	-	✓	✓	นมสฺสิตฺวา ปุเชตฺวา	พระพุทธโฆสะ
ปรมัตตทีปนี(ขุ.อุ.)	-	✓	-	วนุเท	พระธรรมปาละ
ปรมัตตทีปนี(ขุ.อิตฺ.)	-	✓	-	วนุเท	พระธรรมปาละ
ปรมัตตโชติกา(ขุ.สุ.)	-	✓	-	วนุทิตฺวา	พระพุทธโฆสะ
ปรมัตตทีปนี(ขุ.วิ.)	-	✓	-	วนุเท	พระธรรมปาละ
ปรมัตตทีปนี(ขุ.เป.)	-	✓	-	วนุเท	พระธรรมปาละ
ปรมัตตทีปนี(ขุ.เถร.)	-	✓	-	วนุเท	พระธรรมปาละ
ปรมัตตทีปนี(ขุ.เถรี.)	-	-	-		พระธรรมปาละ

ชาติภูกฤกธา	✓	-	-	นมสลิตวา,	พระพุทโธมโสะ
สัทธัมมปัปโชติกา (ขุ.มหา)	✓	✓	-	วนุเท, นมิตวา	พระอุปัสะนะ
สัทธัมมปัปกาลินี (ขุ.ปฎิ)	✓	-	-	นมิตวา	พระมหานาม
วิสุทธชนวนิลาสินี (ขุ.อ.)	-	✓	-	วนุทิตวา	พระพุทโธมโสะ
มรุตตถวิลาลินี (ขุ.พุทโธ)	✓	-	-	นมามิ	พระพุทโธทัตตะ
ปรมัตถทีปนี(ขุ.จริยา.)	-	✓	-	วนุเท	พระธรรมปาละ
อัญฐสาสินี	✓	-	✓	นมสลิตวา, ปุเชตวา	พระพุทโธมโสะ
สัมโมหวิโนทนี	สรรเสริญพระรัตนตรัยแต่ไม่มีคำนมัสการ				พระพุทโธมโสะ
ปรมัตถทีปนี(ธ.)	สรรเสริญพระรัตนตรัยแต่ไม่มีคำนมัสการ				พระพุทโธมโสะ
ปรมัตถทีปนี(ปุ.)	สรรเสริญพระรัตนตรัยแต่ไม่มีคำนมัสการ				พระพุทโธมโสะ
ปรมัตถทีปนี(ก.)	สรรเสริญพระรัตนตรัยแต่ไม่มีคำนมัสการ				พระพุทโธมโสะ
ปรมัตถทีปนี(ย.)	สรรเสริญพระรัตนตรัยแต่ไม่มีคำนมัสการ				พระพุทโธมโสะ
ปรมัตถทีปนี(ป.)	สรรเสริญพระรัตนตรัยแต่ไม่มีคำนมัสการ				พระพุทโธมโสะ

ตารางที่ ๒๓ ตารางแสดงการใช้ธาตุประพันธ์ถ้อยคำแสดงความเคารพในภิกขา

ชื่อคัมภีร์	ใช้ √นม	ใช้ √วนุท	ใช้ √มาน	รูปที่ภิกขา	ผู้แต่ง
สารัตถทีปนี วินยภิกขา	-	✓	-	วนุเท	ภทนต์สารีบุตรเถระ
วชิรพุทธิภิกขา	✓	-	-	นมิตวา	ภทนต์วชิรพุทธิเถระ
วิมตฺวิโนทนีภิกขา	✓	-	-	นตวา	ภทนต์โฆฬิกัสสปเถระ
สลักขันธ์วคคอกินว ภิกขา	✓	-	-	นตวาน	ญาณากิวงสัทธัมม- เสนาบดีเถระ
อังกุตตรภิกขา	✓	✓	-	นมามิ, วนุเท	ภทนต์สารีบุตรเถระ

จากตารางที่ ๒๒ และ ๒๓ สรุปได้ว่า ในประณามบทคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและภิกขาภิกขาใช้ธาตุแสดงความเคารพต่างกัน กล่าวคือในประณามบทอรรถกถาใช้ธาตุในการสร้างคำแสดงความเคารพมากกว่าประณามบทภิกขา ทั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า ในประณามบทอรรถกถาผู้แต่งคน

เดียวกันนิยมใช้ธาตุเดียวกันในหลายคัมภีร์ เช่น พระพุทธโฆสะใช้ √นุท มากกว่าธาตุอื่นอีกทั้งยังใช้ทั้ง √นฺม, √ปฺช, √มานุ ส่วนพระธรรมปาละที่แต่งคัมภีร์ในชั้นนี้หลายคัมภีร์ด้วยกันนิยมใช้ √นุท เพียงธาตุเดียวในทุกคัมภีร์ที่แต่ง ประเด็นดังกล่าวนี้ยังบอกได้ว่า กวีที่แต่งประณามบทในแต่ละคัมภีร์ใช้ธาตุต่างกันออกไปก็มีใช้ธาตุเดียวในทุกคัมภีร์ที่ตนแต่งก็มี กล่าวคือกวีนิยมใช้ธาตุที่ตนถนัดอย่างเช่น พระธรรมปาละใช้ธาตุเดียวตลอดทุกคัมภีร์ ส่วนพระพุทธโฆสะใช้ธาตุในแต่ละคัมภีร์ไม่เหมือนกันคือใช้ได้หลากหลายมาก ส่วนในฎีกากวีใช้ √นฺม มากกว่าธาตุอื่น และประณามบทในคัมภีร์ชั้นนี้ไม่ปรากฏในทุกคัมภีร์ จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า กวีในชั้นฎีกาใช้ √นฺม ซ้ำกันในหลายคัมภีร์น่าจะด้วยความนิยม เพราะกวีที่แต่งประณามบทในแต่ละคัมภีร์ไม่ใช่กวีคนเดียว

ธาตุที่ใช้ทั้งหมดมีดังนี้ √นุท, √นฺม, √ปฺช แต่งคำข้อความแสดงความเคารพในประณามบท นอกจากนี้ยังพบว่า ธาตุ ทั้งหมดที่กล่าวถึงไม่ได้เป็นเพียงการแสดงถึงความเคารพเท่านั้น ยังเป็นการใช้ในรูปคำแสดงนัยที่แฝงคำสรรเสริญด้วยดังปรากฏในตำราไวยากรณ์บาลีที่แสดงเรื่องธาตุไว้ เช่น ธาตุวัตตสังคหปาฐนีสสยะ และ สัททนีติ ธาตุมาลา เป็นต้น ในตำราไวยากรณ์บาลีมีการแจกรูปธาตุแตกต่างกันแต่แก่นแห่งแนวคิดและความหมายธาตุเหล่านี้ใกล้เคียงกัน Whitney (2003: 153, 88, 99) ได้ให้ความหมายธาตุเหล่านี้ไว้ ดังนี้ “√นุท หมายถึง คำนับ, √นฺม หมายถึง โนม, คำนับ, กัมศิระชะ, √ปฺช หมายถึง บุษบา, คารวะ” ธาตุที่ Whitney ให้ความหมายไว้บางธาตุมีสระท้ายธาตุตรงกับในตำราไวยากรณ์บาลี บางธาตุมีความแตกต่างแต่เมื่อแจกรูปแล้วปรากฏรูปและความหมายตรงกัน ดังอธิบายได้ดังนี้

พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ (๒๕๓๕: ๓๙๓) อธิบายธาตุ √นุท ว่า “วฺธิ = วนุทนถเว กราบไหว้, สรรเสริญ วนุทติ, อภิวนุทติ, วนุทนา” พระอัครสังฆเถระ (๒๕๔๖: ๘๑๑) กล่าวว่า “วฺธิ = อภิวนาทนถุติสุ อภิวนาท, กราบไหว้, ชมเชย, ยกย่อง แม้ธาตุนี้ก็เป็นอีการันต์ ดังนั้น ศัพท์ทั้งหลายที่สำเร็จรูปด้วยธาตุนี้จึงไม่มีการลงนิคคหิตอาคมเช่นกัน ตัวอย่างเช่น วาเทติ วาทยติ (ย่อมกราบไหว้; ย่อมชมเชย) วนุทติ ย่อมไหว้ อีกนัยหนึ่งมีความหมายว่าย่อมชมเชย” บรรดาบทเหล่านั้นบ่งว่า อภิวาเทตวา แปลว่ากราบไหว้แล้วหรือชมเชยแล้ว (๒๕๔๖: ๘๑๒) หลวงเทพดรญาณุศิษฐ์ (๑๕๔๐: ๓๖๕) ให้ความหมายว่า “วนุท = อภิวนาทน; ถุติสุ วนุทติ, อภิวนุทนา วนุทน วนุทโก อภิวนาทน, กราบไหว้; ชมเชย” เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า √นุท, วฺธิ, วฺท มีการแจกรูปสำเร็จที่ใช้ในความหมายว่า กราบไหว้ สรรเสริญหรือชมเชย ธาตุดังกล่าวที่กวีใช้ในประณามบทจึงน่าจะหมายถึงการแสดงเคารพและสรรเสริญได้เช่นกัน แม้ว่ารูป √นุท จะแตกต่างกันแต่จากการเปรียบเทียบน่าจะกล่าวได้ว่าเป็นธาตุเดียวกันหรือเป็นธาตุที่มีความหมายเดียวกัน ธาตุที่จะอธิบายต่อจากนี้คือ √นฺม

พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ (๒๕๓๕: ๒๒๑-๒๒๒) กล่าวถึง √นม ว่า “นม = นตรเว นอบน้อม-น้อมลง, ทำเสียง-ร้อง นมตี, นมนุตติ [...] นมสุส = วนุทนานตย์ นมสุสติ น้อมไหว้, กราบด้วยความนอบน้อม พระอัครวังสเถระ (๒๕๔๖: ๓๕๙) กล่าวว่า “นม = พหุเต สทเท ร้องเสียงสูง, ส่งเสียงดัง” นม ธาตุนี้ น่าจะเป็นธาตุเดียวกับ นม ธาตุ ดังมีอธิบายและรูปที่ปรากฏใช้ดังนี้ นม = นมเน น้อม, คารวะ, นอบน้อม นมตี ย่อมนอบน้อม, นโม ความนอบน้อม, นต นมน นติ การนอบน้อม, นม นมมาโน นอบน้อมอยู่, นมนโต นอบน้อมอยู่, นมโต นอบน้อมแล้ว, นาม นาม = ชื่อ, นามิต ให้นอบน้อมแล้ว, นมิต เพื่อนอบน้อม, นตวา นตวาน นอบน้อมแล้ว, นมิตวา นมิตวาน นอบน้อมแล้ว นมิตุน นอบน้อมแล้ว (พระอัครวังสเถระ, ๒๕๔๖: ๓๖๐-๓๖๑) หลวงเทพดรญาณุศิษฐ์ (๒๕๔๐: ๒๑๙) กล่าวอธิบายว่า “นม = นหุเต สทเท นมตี ร้องเสียงสูง, ส่งเสียงสูง [...] นมสุส = วนุทนานตย์ นมสุสติ น้อมไหว้, นอบน้อม, กราบไหว้ [...] นม = นมเน นมตี อุณนมตี อุณนติ นโม นมน นมมาโน นาม นามิต นต นมิต นตวา นมิตวาน น้อม, โนม, นอบน้อม, นมัสการ”

เมื่อพิจารณาธาตุดังกล่าวจะเห็นว่า มี ทั้งรูป นม และ นม ความหมายต่างกันคือ นม ธาตุมีความหมายว่า ร้องเสียงสูง และ นม ธาตุมีความหมายว่า น้อมลง โนมลง นอบน้อม ทั้ง ธาตุ นม และ นม น่าจะมีความหมายใกล้เคียงกัน และเรื่องของการออกเสียงก็น่าจะมีความสำคัญ ดังนั้น √นม จึงน่าจะมีความเกี่ยวเนื่องกับการใช้เสียงด้วย โดยเฉพาะเมื่อความหมายของธาตุดังกล่าวแสดงถึงการโน้มลงในรูปกิริยาแสดงความเคารพที่ปรากฏในวรรณกรรม มีลักษณะใกล้เคียงกับกฤตกรรม (action) ที่ปรากฏในบริบทสังคมอินเดีย เช่น บทสวดสรรเสริญพระรุทรในคัมภีร์ที่แสดงให้เห็นว่าผู้กล่าวคำสรรเสริญกำลังก้มศีรษะให้แก่เทพเจ้าและในสมัยพุทธกาลได้ปรากฏการกระทำในลักษณะก้มหรือโน้มเช่นกัน (ดู ๓.๓.๒.๒) การกระทำดังกล่าวมีลักษณะใกล้เคียงกับธาตุ √นม และ นม ในประณามบทที่กวีใช้แต่งข้อความแสดงความเคารพในรูปถ้อยคำในลักษณะของการโน้มหรือนอบน้อมที่เหมือนกับการก้มต่ำทางกาย ดังนั้น จึงน่าจะกล่าวได้ว่าการนำธาตุที่มีความหมายใกล้เคียงการแสดงอาการทางกายน่าจะได้นำแนวคิดมาจากกิริยากรรมที่เห็นได้ชัดเจนในทางประสาทตามาก่อน แล้วจึงพัฒนามาสู่รูปของธาตุที่ให้ความหมายทางภาษาในภายหลัง

ธาตุสุดท้ายที่กวีใช้ในประณามบท คือ √บุษ พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ (๒๕๓๕: ๒๕๗) อธิบายว่า “บุษ = บุชาย บุชติ การบูชา” พระอัครวังสเถระ (๒๕๔๖: ๗๕๕) อธิบายไว้ว่า “บุษ = บุชาย บุชา, นับถือ บุชติ, บุชยติ ย่อมบูชา, บุชา การบูชา, เอสาว บุชนา เสยโย การบูชา นั้นแลประเสริฐกว่า, บุชโก ผู้บูชา, บุชิต บุชาแล้ว, บุชนีโย, บุชเนยโย ควรบูชา, บุชตพโพ, บุชโซ ควรบูชา” หลวงเทพดรญาณุศิษฐ์ (๒๕๔๐: ๒๔๙) อธิบายว่า “บุษ = บุชาย บุชติ บุชยติ บุชา บุชา เคารพ” เมื่อพิจารณาธาตุดังกล่าวเห็นได้ว่า มีความหมายว่า “บูชา” กวีได้ใช้ธาตุนี้แสดงความเคารพพระรัตนตรัยในประณามบทสอดคล้องกับธาตุ √นุท, √นม ในรูปถ้อยคำนอบน้อมด้วยความเคารพและยังแสดงให้เห็นความอ่อนน้อมด้วย

สรุปประเด็นการใช้ธาตุแสดงความเคารพได้ว่า ธาตุที่กวีใช้แต่งข้อความแสดงความเคารพพระรัตนตรัยในประณามบทมีทั้งหมด ๓ ธาตุด้วยกัน คือ √นุท, √นฺม, และ √ปุช แสดงความหมายในเชิงอ่อนน้อม, กราบไหว้, บูชาและนับถือ เฉพาะ √นุท ยังมีความหมายว่า *สรรเสริญและชมเชยด้วย* และเมื่อพิจารณาเนื้อหาในประณามบทก็มีทั้งคำสรรเสริญและแสดงความเคารพเช่นกัน การใช้ √นุท ธาตุเดียวจึงน่าจะตีความได้ทั้งสรรเสริญและแสดงความเคารพ ส่วน √นฺม มีความหมายสอดคล้องกับกริยานอบน้อมทางกายที่เป็นกรรมะ (action) ที่ปรากฏในบริบทสังคมิณเดียโบราณทั้งในสมัยพระเวทและพระไตรปิฎก ดังนั้น จึงน่าจะกล่าวได้ว่า ธาตุที่กวีในชั้นอรรถกถาและฎีกาใช้แต่งคำแสดงความเคารพน่าจะแสดงให้เห็นความหมายทั้งในด้านสรรเสริญและแสดงความเคารพในธาตุเดียวกันที่ใกล้เคียงกับกริยาแสดงความเคารพทางกาย ธาตุที่กวีนำมาใช้จึงแสดงให้เห็นทั้งความหมายธาตุและวัฒนธรรมเดิม อีกอย่างหนึ่งเมื่อสังเกตจะเห็นชัดเจนว่า ผู้ได้รับการแสดงความเคารพโดยการใช้ธาตุมีสถานะสูงกว่า ผู้แสดงถ้อยคำหรือบูชา ต้องมีสถานะต่ำกว่า นอกจากนี้ในประณามบทยังมีคำร้องขออานิสงส์จากการแสดงความเคารพพระรัตนตรัยปรากฏ คำดังกล่าวมีกริยาศัพท์สำคัญที่ใช้ในรูปของประโยคคำร้องขอหรือคำสั่ง (imperative) โดยกวีน่าจะมุ่งหวังผลสัมฤทธิ์ขึ้นและเป็นประเด็นที่สืบเนื่องจากถ้อยคำแสดงสรรเสริญและความเคารพพระรัตนตรัย ดังจะอธิบายเป็นลำดับ

๔.๑.๔ การใช้กริยาในรูปคำสั่งหรือเชิงร้องขอ

ในประณามบทลำดับถ้อยคำที่ต่อเนื่องจากคำแสดงความเคารพพระพุทธานุเจ้า เป็นต้นโดยเฉพาะประณามบทคัมภีร์ชั้นอรรถกถา คือคำร้องขออานิสงส์พบทั้งสิ้น ๑๐ คัมภีร์ (ดู ๓.๓ ตารางที่ ๑๑) ส่วนในประณามบทคัมภีร์ชั้นฎีกาไม่พบข้อความดังกล่าว ทั้งนี้กริยาที่กวีใช้อยู่ในรูปคำสั่งหรือคำร้องขอให้มีบางสิ่งบางอย่างมีขึ้นหรือเป็นไป เช่น ข้อความที่แสดงความต้องการให้ตัวเองรอดพ้นจากอันตรายโดยกวีกล่าวอ้างถ้อยคำแสดงความเคารพพระพุทธานุเจ้า เป็นต้น กริยาที่ใช้อยู่ในรูปกริยาอาชยาด ปัญจมีวิภคิตติ (imperative) และกริยาภิกตัก ตวา ปัจจัย ตัวอย่าง เช่น ในประณามบทอรรถกถาสมันตปาสาทิกา ความมีดังนี้

ก. อิจเจวมจฺจนฺตณฺมสฺสเนยฺยํ

นฺมสฺสมาโน รตนตฺตยํ ยํ

ปฺญณฺภิสฺสทํ วิปฺลํ อลตฺถํ (อหํ)

ตสฺสสาณฺญาเวน หตฺนฺตฺราโยฯ (โหตุ, ภาตฺ, อสฺสตุ)

(พระพุทธานุสสะ, ๒๕๓๘: ๑)

ข้าพเจ้าผู้นมัสการอยู่ซึ่งพระรัตนตรัยที่ควรแก่การนมัสการโดย
ส่วนเดียว ดังพรรณนามาจะนี้ได้แล้วซึ่งผลบุญอันไพบุลย์ ด้วย

อานุภาพของบุญนั้น ขอให้อันตรายจงเป็นอันข้าพเจ้าทำลายลง
ได้แล้ว

และในประณามบทอรรถกถาปรมัตถทีปนี ความมีดังนี้

ข. วรนา ชนิต์ ปุณณ	อิติ ยํ รตนตตย
หตุนตราโย สพุพตถ	หตุวาหตสฺส เตชสาฯ
	(พระธรรมปาละ, ๒๕๓๘: ๑)

บุญได้อันเกิดแล้วจากการไหว้พระรัตนตรัยตั้งพรรณนามาจะนี้
ขอให้ข้าพเจ้าเป็นผู้มีอันตรายอันทำลายได้แล้วในทุก ๆ ที่ด้วย
เดชแห่งบุญนั้น

จากเนื้อความที่ปรากฏในรูปของประโยคร้องขอหรือคำสั่งของประณามบทใน
อรรถกถาสมันตปาสาทิกาและอรรถกถาปรมัตถทีปนีจะพบว่าเป็นกริยาอาชยาดและกริยาภิกถ์ รูป
ประโยคเป็นประโยค ข และ ประโยค ต คือสังกรประโยค ได้แก่ประโยคที่มีข้อความเกี่ยวเนื่องกัน
สองตอน (พระอุดมญาณโมลี (มานิต ถาวโร), ๒๕๓๘: ๗๙) และถือว่าเป็นประโยคเงื่อนไขอย่าง
หนึ่งทางถ้อยคำ นอกจากตัวอย่างที่ยกคัมภีร์อื่นก็ปรากฏรูปประโยคและมีข้อความที่มีลักษณะทั้ง
ยังมีความหมายใกล้เคียงกับตัวอย่างที่ยกมา (ดู ภาคผนวก ก) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะกล่าวและ
อธิบายความโดยยึดตามตัวอย่างเท่านั้นจะไม่อธิบายความที่ซ้ำกันในคัมภีร์ที่เหลือ ดังจะแยกคำ
และอธิบายเป็นลำดับ ดังนี้

ก. อิติ เอวํ อจฺจนฺตณฺมสฺสเนยฺย
นฺมสฺสมาโน รตนตตยํ ยํ
ปุณฺณ อภิสนฺทํ วิปุลํ อลตฺถํ (อหํ)
ข. ตสฺส อานุภาเวน หตฺ อนฺตราโยฯ (โหตุ, ภาตฺ, อสฺสตุ)

ในประโยค ก จะพบว่าประธานในประโยคคือ อหํ กริยาของ อหํ คือ อลตฺถํ ซึ่ง
เป็นกริยาอาชยาดอชชัตตนิวิภัตติและเป็นกริยาคุมพากย์ อลตฺถํ เป็นกริยารูปอดีตกาล (Aorist)
กริยาที่สำคัญที่เป็นประโยคถ้อยคำเชิงเงื่อนไขคือกริยาคุมพากย์ในประโยค ข ที่ไม่มีรูปปรากฏ ผู้
วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นกริยา โหตุ มากกว่ากริยารูปอื่น ตามหลักไวยากรณ์เมื่อมีประธานจะ
ต้องมีกริยา ในหลักของไวยากรณ์บาลีสามารถที่จะละประธานหรือกริยาได้บ้างในประโยค เช่น
กตรสฺมี อาวาเส วสุลํ วสุลํ (อหํ) ท่านจำพรรษาในอาวาสโหน (๒๕๓๘: ๓) และ นโม ตสฺส
ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (โหตุ) (ที.มหา. ๑๐/๒๗๑/๓๒๑) กริยาเป็นภาคที่สำคัญใน

การชี้ให้เห็นภาคแสดงอากัปกิริยา (action) ของประธานในประโยคหนึ่ง ๆ ตามหลักไวยากรณ์ แต่ในบางประโยคในภาษาบาลีจะไม่เรียงกริยาหลักไว้ได้

เหตุผลที่ผู้วิจัยกล่าวว่า ในประโยค ข กริยาคุมพากย์น่าจะเป็น โหตุ มากกว่ากริยาอื่น เพราะจากเนื้อความในเชิงร้องขอที่ปรากฏในรูปเดียวกันของคัมภีร์ที่เลื้อกวีใช้ หุตฺวา (จะอธิบายในย่อหน้าถัดไป) รวม ๙ คัมภีร์ (ดูภาคผนวก ก) เมื่อเทียบอัตราส่วนและปริมาณของคัมภีร์ที่ปรากฏ ๑๐ คัมภีร์จึงสันนิษฐานว่ากวีน่าจะใช้กริยาที่มาจากธาตุ √หฺ ใช้ในความหมายว่า มี, เป็น (พระอัครวังสเถระ, ๒๕๔๖: ๕๐๗) และธาตุดังกล่าวมีความหมายเดียวกับ √as, √bhū Whitney (2003: 5, 113) ให้ความหมายไว้ว่า “มี, เป็น” ธาตุ หฺ น่าจะมาจาก ภู ธาตุที่มีการกลายเสียงธาตุดังอธิบายในรูปอักษรโรมัน ดังนี้ √bhū > ḥhū กล่าวคือทั้งธาตุ ภู และ หฺ เป็นธาตุเดียวกันที่มีความหมายเดียวกับ Verb to be ในภาษาอังกฤษ อนึ่ง คำที่มีความหมายที่ประกอบขึ้นจาก √ภู หมายถึง มี, เป็น (bhūr bhūvas) นำมาใช้ในรูปคำอำนวยการหรือวิงวอนให้เกิดประโยชน์บางอย่างขึ้น (Gonda, 1989: 143) ดังนั้น จึงน่าจะกล่าวได้ว่ากริยาที่กวีใช้เป็นกริยาคุมพากย์ในประโยค ตสฺส อานุภาเวน หตฺ อนุตราโย น่าจะเป็น โหตุ มากกว่ากริยาและธาตุอื่น โหตุ เป็นกริยาอาชยต หมวดปัญจมีวิภัตติ

โหตุ เป็นกริยาอาชยต หมวดปัญจมี คือ หฺ+ตุ ประสพท เอกวจนะ ใช้กับประธานบุรุษที่ ๑ (สันสกฤตเป็นบุรุษที่ ๓) เอกพจน์ คือ หตฺอนุตราโย เมื่อพิจารณาจากกริยา โหตุ มีคำแปลประจำวิภัตติว่า จง, เกิด, และ ขอจง ซึ่งเป็นไปเชิงร้องขอ บังคับหรือแสดงความหวัง (imperative) พระธรรมกิตติ (๒๕๔๑: ๗๑) กล่าวไว้ในคัมภีร์พาลาวตาราว่า “อาณตฺยาสีฏฺฐนฺตฺตกาเล ปญฺจมี” วิภัตติปัญจมีใช้ในปัจจุบันกาลหรือไม่ระบูกาล หมายถึงการสั่งบังคับและการแสดงความปรารถนา พระกัจจายนะ (๒๕๕๐: ๑๓๙) กล่าวสูตรไว้ในกัจจายนะไวยากรณ์ว่า “อาณตฺยาสีฏฺฐนฺตฺตกาเล ปญฺจมี” ส่วนในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา พระอัครวังสเถระ (๒๕๔๕: ๘๗๕) กล่าวว่า “อาณตฺยาสีฏฺฐกฺโกสสฺสปถยาจนวธิณินฺนตฺนนามนฺตนาชฺฌิฏฺฐสมฺปฺจฺจนปตฺถนาสุ ปญฺจมี [...] ลงปัญจมีวิภัตติในกาลที่ไม่เจาะจง (หรือในปัจจุบันกาล) ในอรรถเหล่านี้คือ ออกคำสั่ง, ความหวัง, การดำ, การสพถ (การแข่ง), การขอ, การบอกวิธี (การแนะนำ), การนิมนต์, การร้องเรียก, การเชื้อเชิญ, การถามและความปรารถนา”

เมื่อพิจารณาจากความหมายที่ตำราไวยากรณ์บาลีให้ไว้จะเห็นว่า มีความหมายใกล้เคียงกัน กล่าวคือปัญจมีวิภัตติใช้ในความหมายว่า ร้องขอ สั่งบังคับหรือแสดงความปรารถนา มีเพียงสัททนีติที่ให้ความหมายไว้ครอบคลุมและใกล้เคียงกับลักษณะงานในประณามบท ดังนั้นกริยา โหตุ จึงน่าจะมีความหมายทางไวยากรณ์ในเชิงคำสั่ง แสดงความปรารถนา แสดงความหวัง แสดงการร้องขอและเรียกร้อง กล่าวรวบยอดคือ โหตุ ใช้หมายถึง ร้องขอ หรือ คำสั่ง (imperative)

นอกจากลำดับถ้อยคำจะใกล้เคียงกับลำดับถ้อยคำในบทสวดสรรเสริญและร้องขอต่อเทพเจ้าในศาสนาพระเวทแล้วยังมีรูปกริยาปัญจมีที่ใกล้เคียงกันด้วย ผู้วิจัยพบว่า กริยาวิภัตติดังกล่าวปรากฏใช้ต่อเนื่องจากคำสรรเสริญในรูปคำสั่งหรืออ้อนวอนเทพเจ้าเป็นจำนวนมาก ตัวอย่าง เช่น ในบทสวดคัมภีร์ฤคเวท มณฑลที่ ๑๐ สุกตะที่ ๓๖ มंत्रะที่ ๓ ความดังนี้

visvasmāt naḥ aditiḥ **pātu** amhasaḥ matā mitrasya varunasya
revataḥ/

svāḥ-vat jyotiḥ avṛkram naśīmahi (RV.X.36.3 ,Griffith, 1976: 556)

(อ้างถึงใน บุญชอบ ยี่สาร, ๒๕๓๐: ๒๔ เชิงอรธที่ ๓)

ข้าแต่ท่านเทพอิตติ ผู้เป็นมารดาของพระมิตรและพระ
वरुณผู้มั่งคั่ง ขอท่านจงคุ้มครองพวกเราจากบาปทั้งปวง ขอพวก
เราจงได้รับแสงสว่างแห่งสวรรค์ ปราศจากศัตรูด้วยเถิด

นอกจากจะพบรูปกริยาดังกล่าวในบทสวดคัมภีร์ฤคเวท ยังพบว่ารูปกริยาปัญจมีวิภัตติยังปรากฏในคำร้องขอเทพเจ้าในบทนันทิตอนต้นของการแสดงละครสันสกฤต บทดังกล่าวมีลำดับถ้อยคำที่ใกล้เคียงกับลำดับถ้อยคำที่ปรากฏประณามบทด้วยเช่นกัน ตัวอย่าง เช่น ในบทละครเรื่องอภิชฌยานศกุนตลาของกาลิทาส ความดังนี้

yā sṛṣṭiḥ sraṣṭur ādyā vahati vidhihutaṃ ya havir yā ca hotrī
ye dve kālam vidhattaḥ sruti viṣayagunā yā sthitā vyāpya viṣvam/
yam āhuḥ sarvabhyaprakṛtir iti yayā prāṇiṇaḥ prāṇavantaḥ
pratyakṣābhiḥ prapannas tanubhir **avatu** vastābhir aṣṭābhir īśaḥ//

(Devadhar and N.G.Suru, 2002: 1)

ขอพระผู้เป็นใหญ่ (อิศวร) ผู้ถึงพร้อมด้วยรูปทั้งแปด คือสิ่งที่
พระองค์สร้างขึ้นเป็นสิ่งแรก สิ่งที่น่าของบูชาที่ถวายแล้วตามอัชฌยพิธิ
ไปได้ ผู้ประกอบอัชฌยพิธิ สิ่งสองอย่างที่กำหนดเวลา สิ่งให้แก่กระจาย
และสถิตย์อยู่ทั่วทั้งจักรวาลที่ไต่ยินได้ สิ่งทีกล่าวกันว่าทำให้ทุกชีวิตเกิด
มาได้ สิ่งที่ทำให้สิ่งมีชีวิตเป็นสัตว์มีลมหายใจ จงคุ้มครองท่านทั้งหลาย

(อ้างถึงใน อนงค์ นาคสวัสดิ์, ๒๕๒๒: ๑๓๗)

การใช้กริยาอาชยาด ตู วิภัตติหมวดปัญจมี (imperative) ทั้งที่พบว่าเป็นบทสวดสรรเสริญในคัมภีร์ฤคเวทและบทสรรเสริญเทพเจ้าขอพรก่อนในนันทิตอนต้นของการแสดงละครสันสกฤตจะเห็นว่า ตู ในทางไวยากรณ์สันสกฤตนั้นเป็นกริยาปัญจมีวิภัตติ (imperative) ปรีสโม-บท บุรุษที่ ๓ เอกพจน์ (A.A. Macdonell, 2003:88) กริยาปัญจมีวิภัตติเป็นกริยาที่แสดงการขอร้อง คำสั่ง ความจำเป็น หรือความปรารถนา (วิสุทธ์ บุชชกุล, ๒๕๓๓: ๘๖) บางทีก็อาจไม่เป็น

การนอกเรื่องที่จะพิจารณากริยาารูปเช่นนี้ที่หลายครั้งใช้ในความหมาย วิวอน ในคัมภีร์ฤคเวทรูปกริยาเช่นนี้ใช้ในความของการเชิญเทพเจ้าเป็นองค์ ๆ ไปให้มาประทับยังยัชยพิธีที่ประกอบอยู่ ให้มาปรากฏตัวในที่นั้น ๆ และเข้าร่วม ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะหวังให้เทพเจ้าสำแดงพลังอำนาจเชิงอำนาจประโยชน์แก่พิธีกรรมที่ทำอยู่ บางครั้งก็เพื่อวัตถุประสงค์ที่เฉพาะเจาะจงลงไปอย่างมีเป้าหมายด้วย (Gonda, 1989: 130) รูปกริยาดังกล่าวนี้นี้เป็นตัวแทนหรือสื่อแนวคิดในเรื่องการร้องขอและเอื้อประโยชน์ (1989: 145) ในประณามบทอรรคถาบาลีก็เป็นวิภัติเดียวกันในฝ่ายปรัสบท แต่เป็นบุรุษที่ ๑ ที่มีความหมายเดียวกับบุรุษที่ ๓ ของสันสกฤต เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า คำสรรเสริญเทพเจ้าแล้วร้องขอความคุ้มครองในคัมภีร์ฤคเวท คำสรรเสริญเทพเจ้าแล้วร้องขอความคุ้มครองในบทนทานที่ คำสรรเสริญพระรัตนตรัยแล้วร้องขอความปลอดภัยในประณามบท คำร้องขอที่ปรากฏใช้กริยาอาชยาดหवादปัญจมี (imperative) เหมือนกันทั้งหมด

การใช้กริยา ตุ วิภัติในหवादปัญจมีนี้จะแสดงให้เห็นว่า รูปแบบกริยาเช่นนี้ทั้งพราหมณ์ในสมัยพระเวท กาลิสาส เป็นต้นและพระรจนายาจารย์ได้นำมาใช้เพื่อร้องขอต่อสิ่งที่สูงส่งกว่าตน ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และหวังให้เกิดบางสิ่งบางอย่างขึ้นจริง กล่าวคือต้องการให้มีผลที่เป็นจริงขึ้นมา อีกทั้งยังเป็นการแสดงให้เห็นลักษณะถ้อยคำอันวอนในอันที่จะได้รับบางสิ่งบางอย่างแต่ทว่าสิ่งนั้นยังไม่เกิดขึ้น การใช้กริยาเช่นนี้ก็เพื่อให้เกิดขึ้นจริง และที่สำคัญยังแสดงให้เห็นลักษณะภาษาที่ปรากฏในบริบทสังคมเดียวกันที่ส่งอิทธิพลต่อเนื่องถึงกันอย่างเป็นระบบหรือมีลักษณะร่วมกันในการใช้กริยาเช่นนี้ รวมถึงแสดงให้เห็นรูปถ้อยคำและลักษณะเด่นเชิงพิธีกรรมของกริยาที่ปรากฏในตำแหน่งเดียวกัน

จากการศึกษากริยาอาชยาดปัญจมีที่พบในวรรณกรรมบาลี เป็นต้น น่าจะกล่าวได้ว่า กวีในชั้นอรรคถาใช้กริยาอาชยาดหवादปัญจมีวิภัติ เพื่อร้องขอให้สิ่งที่ตนต้องการเกิดขึ้นและเป็นจริง กล่าวคือกวีใช้กริยาหवादดังกล่าวอย่างมีเป้าหมายและเป็นการแสดงความปรารถนาที่ชัดเจน ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่ากริยาหवादปัญจมีใช้ในลำดับถ้อยคำต่อเนื่องจากคำสรรเสริญทั้งสิ้น และการใช้กริยาหवादดังกล่าวในประณามบทจึงน่าจะได้รับอิทธิพลจากรูปกริยาที่ใช้เป็นคำสวดอันวอนเทพเจ้าในการประกอบยัชยพิธีในสมัยพระเวท อีกทั้งยังอาจมีลักษณะร่วมทางภาษาในเชิงสังคมกับกริยาที่ใช้ในบทนทานที่ในการละครสันสกฤต

ประเด็นที่ควรพิจารณาอีกก็คือ แนวคิดพื้นฐานในการใช้รูปกริยา Imperative ที่น่าจะมีความสำคัญและโยงให้เห็นรูปที่ใช้ในสมัยหลัง คือ ในยัชยพิธีสมัยพระเวทพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีจะต้องสวดบทสรรเสริญและร้องขอต่อเทพเจ้า เช่น ในกรณีที่พราหมณ์ผู้ประกอบยัชยพิธีสวดมนตร์ร้องขอต่อเทพอัคนี เพื่ออันวอนให้พระอัคนีเปล็ดเปลลินกับสิ่งของบวงสรวงที่เตรียมไว้ด้วยถ้อยคำแสดงความปรารถนาอันวอน คำที่ใช้ในรูป Imperative นี้เป็นมากกว่าคำเชิญและร้องขอหรือบังคับทั่วไปในทรรณะของพราหมณ์ผู้ประกอบพิธี นั่นเพราะคำในรูปเช่นนี้เป็นอาคิสอย่างหนึ่งที่มีประสิทธิผลและก่อให้เกิดความได้เปรียบที่จะได้รับประโยชน์ และเสริม

พลังอำนาจให้แก่เทพเจ้าซึ่งพราหมณ์ผู้ประกอบยัชญพิธีก็คาดหวังว่าจะได้รับผลดีจากพลังของรูปคำดังกล่าว (Gonda, 1989: 14)

เมื่อพิจารณาการใช้กริยาวิภตติดังกล่าวในบทนาทและที่กวีในชั้นนรรทดกถาใช้ในรูปถ้อยคำที่ใกล้เคียงกัน จึงเห็นว่าน่าใกล้เคียงกับถ้อยคำที่พราหมณ์ร้องขอในยัชญพิธี ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า กวีใช้กริยาปัญจมีในรูปของคำสั่งบังคับเชิงร้องขอในประณามบทเช่นนี้น่าจะเป็นแนวคิดเดียวกับคำสวดบูชาและอ้อนวอนต่อเทพเจ้าในสมัยพระเวท ซึ่งเป็นถ้อยคำที่แสดงความปรารถนาหรือขอพรในเชิงอ้อนวอนเช่นเดียวกัน และนั่นย่อมแสดงให้เห็นว่า การแต่งคัมภีร์น่าจะอยู่ในฐานะเช่นเดียวกับการประกอบยัชญพิธี เพราะมีการใช้กริยาในร้องขอเชิงบังคับและแสดงความปรารถนาให้เกิดผลสัมฤทธิ์ซึ่งมีรูปถ้อยคำของวิภตติปัญจมีที่ใกล้เคียงกัน

นอกจากประโยคที่ใช้กริยาปัญจมีดังอธิบายไว้ข้างต้นแล้ว ยังมีประโยคที่มีรูปแบบใกล้เคียงกันอีกคือประโยคที่แสดงไว้ในตัวอย่าง ข. รูปแบบประโยคดังกล่าวพบในประณามบทหลายคัมภีร์และปรากฏมากกว่าตัวอย่าง ก. (ดูภาคผนวก ก) ดังจะได้อธิบายและแยกศัพท์เป็นลำดับ ดังนี้

วณทนา	ชนิด	ปฺญณ	อิติ	ย	รตนตฺเต
หตฺนฺตราโย	สพฺพตฺถ		หฺตฺวา	อห	(โหม)
				ตฺสฺส	เตชสา

เมื่อพิจารณารูปประโยคตามตัวอย่างเป็นประโยค ย และ ต เหมือนกับประโยคในตัวอย่าง ก. และประโยค ย คือ วณทนา ชนิด ปฺญณ อิติ ย รตนตฺเต ใช้กริยาภิกตฺกเป็นกริยาคุมพากย์คือ ชนิด ที่สามารถใช้เป็นกริยาคุมพากย์ได้ หรือจะแปลเป็นประโยควิภตติกตฺตาโดยขึ้นกริยา โหติ ใช้คุมพากย์เพื่อให้ประโยครัดกุมขึ้น (วณทนา ชนิด ปฺญณ โหติ) แต่ประโยคที่สองคือประโยค ต ว่า หตฺนฺตราโย สพฺพตฺถ หฺตฺวา อห (โหม) ตฺสฺส เตชสา ประธานในประโยคคือ อห แต่ไม่พบกริยาคุมพากย์ กริยาที่พบเป็นกริยาภิกตฺกคือ หฺตฺวา ตามหลักไวยากรณ์บาลี ตฺวา ปัจจัยเป็นกริยาคุมพากย์ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้กริยาของ อห จึงต้องเป็นกริยาอาชยาดและน่าจะเป็นกริยาวิภตติปัญจมีด้วย เพราะเมื่อพิจารณาประโยคดังกล่าวจะเห็นว่า มีลำดับถ้อยคำที่ใกล้เคียงกับประโยคในตัวอย่าง ก และเทียบกับบทสรรเสริญเทพเจ้าในยัชญพิธีสมัยพระเวท จะพบว่ารูปถ้อยคำดังกล่าวอยู่ในรูปคำร้องขอ คำแปลของถ้อยคำเช่นนี้จะต้องอาศัยวิภตติอาชยาดปัญจมี ดังนั้นกวีจึงน่าจะใช้กริยาอาชยาดปัญจมีเป็นกริยาคุมพากย์ในประโยค ข และกริยาของอห จึงน่าจะเป็น โหม มากกว่ากริยาวิภตติอื่น

รูปกริยาเช่นเดียวกันนี้ยังปรากฏใช้ในนิคมณฑกาและภรวากยะในตอนท้ายของการแสดงละครสันสกฤตซึ่งเป็นรูปถ้อยคำอำนวยการเพื่อให้เกิดสิ่งที่เป็นมงคลขึ้น เป็นลักษณะถ้อยคำเช่นเดียวกับอาคิสท่ายัชญพิธี อาคิสที่พราหมณ์สวดในตอนท้ายของยัชญพิธีเช่นนี้เป็นคัมภู

หรือคำอำนวยพรอย่างหนึ่งที่พราหมณ์สวดเพื่อกระตุ้นเร้าให้เกิดความเจริญหรือมงคลขึ้น เช่น ในพิธีในวันเดือนดับและวันเดือนเพ็ญ (1989: 106) ยิ่งกว่านั้นในการใช้อาศิสในตอนท้ายขัญยพิธีก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของขัญยพิธีและเป็นวิธีรับรองผลของขัญยพิธีที่ประกอบ (1989: 25) อนึ่ง อาศิสเป็นรูปถ้อยคำร้องขอพรหรืออำนวยพรให้มีสิ่งที่เป็นมงคลเกิดขึ้น โดยใช้รูปกริยาเชิงวิงวอนให้เกิดประโยชน์บางอย่างขึ้นจริง (Gonda, 1989: 143) ในขัญยพิธีอาศิสเป็นถ้อยคำแสดงความปรารถนาโดยใช้กริยารูปปัญจมีวิภตติกล่าวร้องขอออกไปอย่างมีศรัทธาหนักแน่น และการใช้กริยาดังกล่าวก็เชื่อว่า สามารถทำให้ความหวังเกิดขึ้นเป็นจริงได้ (1989: 146) ดังนั้น จึงสรุปได้ว่ารูปกริยาเชิงร้องขอต่ออำนาจนี้พบได้ทั่วไปทั้งในส่วนต้นและท้ายของวรรณกรรมที่แต่งในอินเดีย และวรรณกรรมที่มีลักษณะร่วมกับวรรณกรรมอินเดีย รูปกริยาอาชยาดเช่นนี้ไม่ได้มีใช้เฉพาะในวรรณกรรมเท่านั้น แต่ยังปรากฏในบทสวดที่ใช้ในพิธีกรรมในปัจจุบันด้วย กล่าวคือ วิภตติอาชยาดปัญจมีมีใช้ในบทสวดทางพุทธศาสนาทั้งที่ได้นำมาจากพระไตรปิฎกและแต่งใหม่ ดังจะกล่าวถึง ดังนี้

๔.๑.๕ วิภตติปัญจมีในบทสวดทางพิธีกรรมในประเทศไทย

ในพิธีกรรมสมัยปัจจุบันพบว่า บทสวดที่ใช้ในพิธีทั้งเจ็ดตำนานและสิบสองตำนานมีหลายบทที่นำเนื้อความจากพระไตรปิฎกมาใช้สวด บางบทได้มีผู้แต่งขึ้นใหม่ บทสวดเหล่านี้ได้ใช้สวดในงานมงคลต่าง ๆ ในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา บทสวดที่ใช้ในพิธีกรรมเช่นนี้เป็นบทที่มีความสำคัญต่อผู้ฟัง และเป็นบทแสดงให้เห็นเจตจำนงของผู้แต่งและผู้สวด คือความเป็นมงคลหรือสวัสดิมงคล รูปกริยาที่ปรากฏในบทสวดเหล่านี้เป็นกริยาอาชยาดหมวดเดียวกับที่ปรากฏในบทสวดสรรเสริญเทพเจ้าในคัมภีร์ฤคเวท บทนานที่ ภรตวากยะ ประณามบทและนิคม-นกถา กล่าวคือ รูปกริยาเช่นนี้เป็นเช่นเดียวกับที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี และน่าจะมีแนวคิดเดียวกันหรือมีลักษณะร่วมกันทางวัฒนธรรมภาษา รวมถึงน่าจะเป็นการแสดงให้เห็นว่าภาษาบาลีแม้จะไม่มีผู้ใช้พูดหรือสื่อสารกันแล้ว แต่ก็ไม่หยุดนิ่งเพราะมีผู้ใช้กันอยู่ในพิธีกรรมและอยู่บนพื้นฐานทางความแนวคิดบางอย่างที่แสดงรูปแบบภาษาเชิงพิธีกรรม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. บทสวดที่นำมาจากพระไตรปิฎก

ก.๑ อังคฺลิมาลปริตร ดังนี้

ยโตหํ ภคินี ชาโต นาภิขานามิ สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปตา เตน สจฺเจน
โสตุถิ เต โหตุ โสตุถิ คพฺภสฺสาติ ฯ

(สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), ๒๕๓๘: ๒๒)

ดูก่อนน้องหญิง ตั้งแต่เราเกิดมาจะได้จะได้รู้สึกที่เราได้แก่กล้าฆ่าสัตว์ให้
เสียชีวิตไม่มีเลย ด้วยคำสัจวาจา นี้ ขอให้ความสวัสดิจึงมีแก่เธอและครรรค์ของเธอ

คาถานี้ใช้สวดก่อนบทโพชฌังคปริตรในงานมงคล และเชื่อกันว่าเป็นบทสวดทำนํามนต์ให้ผู้หญิงที่คลอดลูกยากเต็ม ความเชื่อดังกล่าวมาจากเรื่องพระองค์สิมาลภิกษุที่ปรากฏในพระไตรปิฎก บทดังกล่าวนี้เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ทรงประทานแก่พระภิกษุของสิมาลภิกษุ และท่านได้ใช้คาถานี้กล่าวแก่ผู้หญิงท้องแก่คนหนึ่งที่มีความกลัวเมื่อได้พบ ภายหลังปรากฏว่าผู้หญิงนั้นคลอดลูกออกมาอย่างปลอดภัย (ม.ม. ๑๓/๕๓๑/๕๘๕) เมื่อสังเกตจะพบว่า มี ๓ ปัญจมี วิภัติติปรากฏ และน่าจะกล่าวได้ว่า ๓ วิภัติติอาชยาดหมวดปัญจมีนี้ใช้ร้องขอถึงสิ่งที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น สังเกตได้จากตอนที่พระองค์สิมาลภิกษุกล่าวผู้หญิงท้องแก่ยังไม่คลอดลูก เนื้อความที่ปรากฏก็เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ครรภ์หรือลูกในท้องคลอดออกมาง่าย และเมื่อขณะที่กล่าวยังไม่ทราบว่าจะปลอดภัยหรือไม่เมื่อกล่าวคาถาไปแล้วนางได้คลอดออกมาอย่างปลอดภัย เรื่องนี้จึงแสดงให้เห็นว่า กริยาหมวดนี้ได้ปรากฏในรูปคำร้องขอให้เกิดสิ่งที่ยังไม่เกิดให้เกิดมีและเป็นไปตามที่ผู้กล่าวต้องการ

ก.๒ รัตนสูตร (ขุ.ขุ. ๒๕/๗/๕, ขุ.ขุ. ๒๕/๓๑๔/๓๖๗) ดังนี้

ยานีธ ภูตานิ สภาคทานิ
 ภูมฺมานิ วา ยานิว อนฺตลิกฺเข
 สพฺเพว ภูตา สฺมฺนา ภวนฺตุ
 อโถปิ สกจฺจ สฺจนฺตุ ภาสิตํ
 ฯลฯ
 อิทฺมฺปิ พุทฺเธ รตนํ ปณีตํ
 เอเตน สจฺเจน สฺวตฺถิ โทตฺถ
 อิทฺมฺปิ ธมฺเม รตนํ ปณีตํ
 เอเตน สจฺเจน สฺวตฺถิ โทตฺถ
 อิทฺมฺปิ สฺงฺฆे รตนํ ปณีตํ

(สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), ๒๕๓๘: ๘-๑๒)

ภุตทั้งหลายทั้งที่ประชุมกันแล้วที่ภาคพื้นก็ดี หรือเทวดาทั้งหลายประชุมกันแล้วในอากาศก็ดี ขอภุตทั้งหลายจงมีใจดีและฟังภาษิตโดยเคารพ ฯลฯ (ทรัพย์หรือรัตนะใด ๆ เสมอด้วยพระตถาคต พระธรรม พระสงฆ์ไม่มี) ข้อนี้จัดเป็นรัตนะอันสูงส่งในพระพุทธเจ้า ด้วยสัจวาจานี้ขอความสวัสดิ์จึงบังเกิดมี ข้อนี้จัดเป็นรัตนะอันสูงส่งในพระธรรม ด้วยสัจวาจานี้ขอความสวัสดิ์จึงบังเกิดมี ข้อนี้จัดเป็นรัตนะอันสูงส่งในพระสงฆ์ ด้วยสัจวาจานี้ขอความสวัสดิ์จึงบังเกิดมี

ข. บทสวดที่แต่งใหม่

ข.๑ นมการลิตธิคาถา

พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

โย จกขุมา โมหมลาปกฎโจ
 สาม้ว พุฑุโธ สุคโต วิมุตโต
 มารสส ปาสา วินิโมจยนโต
 ปาเปสิ เขมံ ชนตံ วิเนยฺย
 พุฑุธั วรณตํ สิริสา นมามิ
 โลกสฺส นาดญจ วินายกญจ
 ตนเตชสา เต ชยลิตฺธิ โทตฺ
 สพุพนฺตรายา จ วินาสเมนฺตุ
 ธมฺโม ธโซ โย วีย ตสฺส สตถุ
 ทสฺเสสิ โลกสฺส วิสุฑุธิมคฺคํ
 นิยุยานิโก ธมฺมธรรสฺส ธาโร
 สาตาวโห สนฺติกโร สุจฺฉินฺโณ
 ธมฺมํ วรณตํ สิริสา นมามิ
 โมหบุปฺพทาลํ อุปฺสนฺตทาหํ
 ตนฺเตชสา เต ชยลิตฺธิ โทตฺ
 สพุพนฺตรายา จ วินาสเมนฺตุ
 สพุธมฺมเสนา สุคตानโค โย
 โลกสฺส ปาปฺ ปกิเลสเซตา
 สนฺโต สยํ สนฺตินิโยชโก จ
 สวากฺขาทธมฺมํ วิทิตํ กโรติ
 สงฺฆํ วรณตํ สิริสา นมามิ
 พุฑุธานุพุฑุธั สมสิลฺลทฺฐิจฺฉิ
 ตนฺเตชสา เต ชยลิตฺธิ โทตฺ
 สพุพนฺตรายา จ วินาสเมนฺตุ

(สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), ๒๕๓๘: ๒-๓)

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงมีพระปัญญาจัดมลทินคือโมหะได้แล้ว
 ทรงเป็นพระสุคตเจ้าผู้หลุดพ้นแล้ว ทรงเปลื้องประมุขชนผู้เวไนยสัตว์ให้พ้นจาก
 บ่วงแห่งมาร ทรงให้ถึงความเกษมแล้ว ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระองค์ผู้ประเสริฐ
 ผู้ทรงเป็นที่พึ่งและเป็นผู้แนะนำของสัตว์โลก ด้วยเดชแห่งพระพุทธเจ้านั้น ขอ
 ความสำเร็จแห่งชัยชนะจงมีแก่ท่าน พระธรรมใด เป็นเหมือนธงชัยของพระ

ศาสดาพระองค์นั้น สำแดงทางอันหมดจดแก่โลก เป็นคุณนำสัตว์โลกไปได้ ทรงไว้ซึ่งผู้ทรงธรรม (บุคคล) ประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ ทำความสงบให้ข้าพเจ้าขออนอบน้อมพระธรรมนั้นอันประเสริฐ อันทำลายโมหะ (และ) ระวังความเร่าร้อน ด้วยเดชแห่งพระธรรมนั้น ขอความสำเร็จแห่งชัยชนะจะมีแก่ท่าน พระสงฆ์หมู่ใด เป็นพระสังฆกรรมเสนา ดำเนินตามพระศาสดาผู้พระสุคตเจ้า ผู้ชนะอุปกิเลสอันลามกของชาวโลกได้แล้ว เป็นผู้สงบเองและทำให้ผู้อื่นสงบด้วย ทำให้พระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้วให้มีผู้รู้ตาม ข้าพเจ้าขออนอบน้อมหมู่สงฆ์นั้น อันประเสริฐ ผู้รู้ตามพระพุทธเจ้า ผู้มีศีลและทักขณิเสมอกัน ด้วยเดชแห่งพระสงฆ์นั้น ขอความสำเร็จแห่งชัยชนะจะมีแก่ท่าน และขอให้อันตรายทั้งปวงจงถึงความพินาศไปด้วยเถิด

ข.๒ นโมการอัญญกคาถา

พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

นโม อรหโต สมมา-	สมพุทฺธสฺส มเหสิโน (โหตุ, ภาตฺ)
นโม อุตตมธมฺมสฺส	สวากุขาตฺสเสว เตนฺนิธ (โหตุ, ภาตฺ)
นโม มหาสงฺฆสฺสาปิ	วิสุทฺธสีลทิกฺกุจฺจโน (โหตุ, ภาตฺ)
นโม โอมาทยารทฺธสฺส	รตนตฺตยสฺส สาธุกํ (โหตุ, ภาตฺ)
นโม โอมกาทิตฺตสฺส	ตสฺส วตฺตตฺตยสฺสปี (โหตุ, ภาตฺ)
นโมการปฺปภาเวน	วิคฺคจฺจนฺตฺต อฺปปทวา
นโมการานุภาเวน	สุวตฺถิ โหตุ สพุทฺธา
นโมการสฺส เตเชน	วิธิมฺหิ โหมิ เตชวา

(สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), ๒๕๓๘: ๔)

ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระอรหันต์ผู้แสวงหาพระคุณอันยิ่งใหญ่ ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระธรรมอันสูงส่งในพระศาสนานี้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระสงฆ์หมู่ใหญ่ผู้มีศีลและทักขณิอันหมดจด ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระรัตนตรัยที่ขึ้นต้นด้วย อ อู ม ดังนี้อันดีงาม ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระรัตนตรัยทั้งสาม อันก้าวล่วงโทษที่ต่ำช้าเสียได้ ด้วยอำนาจแห่งการกระทำความนอบน้อม ขอให้อุปัทวะทั้งหลายจงหายไป ด้วยอำนาจแห่งการกระทำความนอบน้อม ขอให้ความสวัสดีจงบังเกิดมีในทุก ๆ เวลา ด้วยเดชแห่งการกระทำความนอบน้อม ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้มีเดชในพิธีด้วยเถิด

จากข้อมูลทำให้ทราบว่า บทสวดที่แต่งขึ้นใหม่มีลักษณะถ้อยคำใกล้เคียงกับ ประณามบท นั่นคือสรรเสริญและนอบน้อมในบทเดียวกัน คำร้องขอปรากฏว่าใช้วิภัติอาชยาด หมวดปัญจมีวิภัติ จึงทำให้ทราบว่า วิภัติอาชยาดหมวดปัญจมีนอกจากจะปรากฏในบทสวด สรรเสริญเทพเจ้าในชัยชัยพิธิ ในบทนานที่ ภรตวากยะ ในประณามบทและนิคมกถาแล้ว ยัง ปรากฏในบทสวดในพิธีกรรมทางพุทธศาสนาทั้งที่ได้จากพระไตรปิฎกและแต่งขึ้นใหม่ โดยเป็น การมีอยู่อย่างมีเหตุผลบนพื้นฐานทางความเชื่อเชิงพิธีกรรมที่มีในวัฒนธรรมทางภาษาเดียวกันสืบ เนื่องถึงกัน คือ บาลีและสันสกฤต ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า วิภัติหมวดปัญจมีที่ปรากฏในวรรณคดีชั้น ตันได้สืบเนื่องให้รูปกริยาเดียวกันมีผู้นำมาแต่งเป็นบทสวดในพิธีกรรม และเป็นการปรากฏรูปที่ ได้จากวัฒนธรรมในอินเดีย

๔.๑.๖ การเรียงลำดับคำและการใช้คำเพื่ออิงอาศัยอำนาจ

เนื่องจากบทที่ ๓ ได้กล่าวถึงลำดับถ้อยคำในประณามบทที่ใกล้เคียงกันของ ประณามบทกับบทสวดสรรเสริญเทพเจ้าในชัยชัยพิธิไว้แล้ว (ดู ๓.๓.๓.๑ หน้า ๒๒ ประกอบ) นอกจากนี้กรณีลำดับถ้อยคำที่พบยังสัมพันธ์ลักษณะการเรียงลำดับคำในประโยคที่ใกล้เคียงกับ ลำดับถ้อยคำ นั่นคือลำดับถ้อยคำกับการเรียงลำดับคำมีความใกล้เคียงกัน คือ ในบทสวด สรรเสริญเทพเจ้าการมีออกชื่อ สรรเสริญ และร้องขอตามลำดับ ซึ่งใกล้เคียงกับข้อความใน ประณามบทที่มีการออกชื่อ สรรเสริญ แสดงความเคารพ และร้องขออันสงสัตามลำดับ ในรูป ประโยคของถ้อยคำทั้งสองก็มีลำดับการเรียงคำที่ใกล้เคียงกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1 bhaga 2 praṇetarbhaga 3 satyarādho bhagemām
dhiyamudavā 4 dadannah/
bhaga pra ṇo jayana gobhiraśavairbhaga pra
ṇrbhirṇvamṭaḥ syāma//
(RV.VII.41.5 อ้างถึงใน บุญชอบ ยี่สาร, ๒๕๓๐: ๔๓)

ข้าแต่พระภคะ ผู้เป็นผู้นำ ผู้ประทานพรที่เป็นจริง
โปรดมอบความเฉลียวฉลาดนี้แก่ข้าด้วยเถิด ข้าแต่พระภคะ ขอ
(ท่าน) โปรดช่วยให้โคและม้าของข้าออกเงยขึ้นอย่างลั่นหลาม
ด้วยเถิด และโปรดช่วยให้ข้าเป็นผู้มีประชาชนและมีวีรบุรุษมาก
มายด้วยเถิด (Griffith, 1973: 357)

จากตัวอย่าง หมายเลข 1 คือคำเอ่ยนามเทพเจ้า 2 และ 3 คือคำสรรเสริญหรือ พรรณนาคุณลักษณะของเทพเจ้า และหมายเลข 4 คือคำร้องขอต่อเทพเจ้า วิธีการเรียงลำดับคำ เช่นนี้มีความใกล้เคียงกับการเรียงคำในประณามบท ดังตัวอย่าง

๑. โย (พทุโธ) / กบุปโกฎีหิปี อปุปเมยยัง.

๒. กาล์ กรุโธ อติทุกุกรานี.
 ๓. เซท คโต โลกหิตาย นาโธ.
 ๔. นโม มหาการุณิกสุส ตสุสา

ฯลฯ

อิจุเจวมจจนตนมสุสเนยฺย.

นมสุสมาโน รตนตตยฺ ย.

ปฺญญาภิสนุทฺ วิปุลฺ อลตถ.

๕. ตสุसानุภาเวน หตฺนฺตราโย (โหตุ)ฯ

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๑)

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้ทรงกระทำกรรมได้ยากอย่างยิ่งตลอดระยะเวลาที่ประมาณไม่ได้แม้หลายโกฏิกัปปี ผู้ทรงถึงแล้วซึ่งความยากลำบาก ผู้ทรงเป็นที่พึงเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลก ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงประกอบด้วยพระมหากรุณา ฯลฯ ด้วยอานุภาพของการแสดงความเคารพนั้น ขอให้อันตรายเป็นอันข้าพเจ้าขจัดได้แล้ว

จากการเปรียบเทียบจะพบว่า การเรียงคำในประโยคของบทสวดสรรเสริญเทพเจ้ากับการเรียงคำในประณามบทมีลำดับที่ใกล้เคียงกัน จึงน่าจะกล่าวได้ว่าการเรียงลำดับคำเช่นนี้เป็นลักษณะที่พบได้ทั่วไปของวรรณกรรมที่แต่งในอินเดียและวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสายอินเดีย และเป็นการเรียงลำดับคำที่มีรูปแบบเป็นพิธีกรรมซึ่งน่าจะได้รับขนบจากวรรณคดีพระเวท

นอกจากประเด็นการเรียงคำในกรณีข้างต้นแล้วผู้วิจัยยังพบว่า การใช้คำแสดงให้เห็นความต้องการอิงอาศัยอำนาจของพระรัตนตรัยในประณามบทยังใกล้เคียงกับคำลักษณะเดียวกันบางคำในการประกอบยัชยพิธี กล่าวคือในการประกอบยัชยพิธีปรากฏการใช้คำที่แสดงความต้องการเข้าไปอาศัยอำนาจของเทพเจ้า (tejas) เช่น ในคัมภีร์อาปัสตัมพเศราตสูตระ ปรากฏคำร้องขออำนาจและอิงอาศัยเดชของเทพเจ้าเป็นรูปถ้อยคำอาคิสว่า “ท่านคือไม้ก่อไฟ (smidh) ของพวกเรา ขอพวกเราจงรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป” และ กล่าวอีกว่า “ท่านคือพลังงานโชติช่วง (เตชะ) ขอท่านจงมอบเดชแก่ข้าด้วยเถิด” (ĀpŚ. 8.18.10 อ้างถึงใน Gonda, 1989: 116) คำว่า เตชะ หมายถึง แสงสว่าง, แสงที่เจิดจ้า, ความยอดเยี่ยม, ความวิเศษ (Monier Williams, 2003: 454)

เมื่อพิจารณาและอาศัยการเทียบเคียงจะพบว่า ลักษณะเช่นเดียวกันนี้ใกล้เคียงกับการใช้คำแสดงความต้องการของกวีในการอิงอาศัยอำนาจของพระรัตนตรัย ดูตัวอย่างหมายเลข ๕ (ตสุส เตชสา ด้วยเดชแห่งพระรัตนตรัยนั้น และ ตสุส+อานุภาเวน หตฺนฺตราโย = ด้วย

อานุกาพของการแสดงความเคารพนั้น ขอให้อันตรายเป็นอันข้าพเจ้าจัดได้แล้ว) คำสำคัญใน ประโยคที่ยกมาคือ อานุกาพ หมายถึง *ความยิ่งใหญ่, ความสูงส่ง, ความใหญ่โต, อำนาจ, ความรุ่งเรือง* และ *ความรุ่งโรจน์* (Davids and Stede, 2001: 101) เมื่อพิจารณาคำว่า *เดช* และ *อานุกาพ* จะเห็นความหมายที่ใกล้เคียงกันยิ่งกว่านั้นการใช้คำทั้งสองดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่า พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีและกวีในชั้นวรรคถ้าน่าจะต้องการอิงอาศัยพลังอำนาจโดยอาศัย กรรมดี (การบูชาและการแสดงความเคารพ) เป็นฐาน ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นการแสดงความ ต้องการที่จะอิงอาศัยอำนาจที่เหนือกว่าตน ทั้งนี้เนื่องมาจากมนุษย์ไม่มีอำนาจหรือบารมีเพียงพอ เมื่ออำนาจหรือบารมีไม่เพียงพอจึงต้องอาศัยสิ่งที่มีอำนาจ อานุกาพ *เดช* หรือความรุ่งเรืองของ เทพเจ้าหรือพระรัตนตรัยที่มีมากกว่าตน คำที่นำมาใช้ในลักษณะดังกล่าวนี้มีความใกล้เคียงกันทั้ง ด้านความหมายและแนวคิดพื้นฐานที่หวังพึ่งสิ่งสูงส่งกว่าตน

คำว่า *เดช* และ *อานุกาพ* ปรากฏในบทสรรเสริญอย่างมีเหตุผล ได้แก่ คำทั้งสอง เป็นคุณลักษณะของเทพเจ้าและพระรัตนตรัย ทั้งได้เรียงอยู่ในประณามบทต่อเนื่องจากถ้อยคำ สรรเสริญในประโยคทั้งในบทสวดสรรเสริญและประณามบท ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ ไม่มีเดชหรืออานุกาพจึงต้องแสดงความนอบน้อมสิ่งสูงส่งกว่ามีเดชกว่า เนื่องจากคำดังกล่าวนี้ เป็นคำที่หมายถึงสิ่งที่สูงส่งของเทพเจ้าหรือพระรัตนตรัย และคำว่า *เดชหรืออานุกาพ* นี้เองที่ แสดงให้เห็นว่าเทพเจ้าและพระรัตนตรัยสูงส่งกว่าผู้กล่าวถ้อยคำสรรเสริญ ดังนั้น คำเช่นนี้แสดง ให้เห็นว่า กวีใช้เพราะมุ่งหวังที่จะพึ่งพิงพลังอำนาจที่เหนือกว่า สิ่งนั้นคือ *เดช อานุกาพ* หรือ อำนาจ ในประณามบทจึงมีคำเช่นนี้ปรากฏอยู่และปรากฏอย่างมีจุดประสงค์และมีความมุ่งหมาย ตามเจตจำนงของผู้ใช้ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นการยอมรับของผู้พูด คือการยอมรับว่าสิ่งนั้นมีอำนาจ จริง มีอยู่จริง สัมผัสได้จริง และยังเป็นที่ยอมรับว่าสิ่งที่กล่าวถึงสูงส่งกว่าตนจึงต้องกล่าวคำ สรรเสริญ ลักษณะเช่นนี้เป็นวัฒนธรรมทางภาษาที่สืบเนื่องและมีลักษณะร่วมกันในสังคมเดียวกัน

๔.๒ ลักษณะภาษาในนิคมณฑล

ลักษณะเด่นของข้อความที่ปรากฏในนิคมณฑล คือ ข้อความที่เป็นคำขอพรและอำนาจ พร ข้อความดังกล่าวมีเนื้อหาเป็นคำร้องขอให้เกิดสวัสดิมงคลต่าง ๆ แก่ผู้อื่น มีทั้งลักษณะของ คำแสดงความปรารถนาดีต่อตัวกวีเองและผู้อื่น ลักษณะถ้อยคำเช่นนี้เป็นสัจวาจาที่กวีกล่าวอ้างถึง สิ่งที่กวีได้กระทำจริง เพราะคำเช่นนี้ปรากฏหลังคำที่กวีกล่าวอ้างบุญที่เกิดจากการแต่งคัมภีร์ที่ตน เองกระทำและได้กระทำฤตกรรมนั้นจริง ในเรื่องนี้มีประเด็นที่ควรกล่าวถึง คือ สิ่งที่กวีร้องขอ และสภาวะของนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา โดยประเด็นทั้งหมดได้ปรากฏ ทั้งในนิคมณฑลคัมภีร์ชั้นวรรคถาและฎีกา ดังจะได้อธิบายอย่างเป็นระบบต่อไปนี้

๔.๒.๑ คำขอพรของกวีในนิคมณฑล

ในนิคมณฑลปรากฏคำร้องขอให้เกิดสวัสดิมงคลต่าง ๆ ข้อความเหล่านี้มีลักษณะเป็นคำอำนวยการเชิงอุทิศส่วนกุศล และใกล้เคียงกับพิธีการในการบำเพ็ญกุศลในปัจจุบันที่ตอนต้นต้องมีการแสดงความเคารพและสรรเสริญพระรัตนตรัยก่อน พอเสร็จพิธีซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายก็มีการอุทิศส่วนกุศล คำที่ปรากฏเช่นนี้เป็นการสื่อให้เห็นความคิดของกวีที่แสดงออกมาในรูปภาษา แต่เป็นภาษาที่ปรากฏในเชิงพิธีกรรมปรากฏ กล่าวโดยย่อคือ ในนิคมณฑลมีคำอุทิศปรากฏเช่นเดียวกับแนวคิดในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพุทธสมัยปัจจุบันที่พอเสร็จพิธีผู้ประกอบพิธีได้กล่าวถ้อยคำอุทิศส่วนกุศล คำเช่นนี้นั้นอยู่ในรูปของคำร้องขอ ดังนั้นจึงควรแสดงคำร้องขอในนิคมณฑลตามที่ปรากฏในแต่ละคัมภีร์ ดังนี้

ตารางที่ ๒๔ ตารางแสดงคำร้องขอสวัสดิมงคลในนิคมณฑลคัมภีร์อรรถกถา

ชื่อคัมภีร์	ขอให้พระ ธรรมและ พระศาสนา ตั้งอยู่มั่นคง	ขอให้ผู้อื่น ได้รับรส ธรรมะและ เคารพ/อิน ติในธรรมะ	ขอให้ฝน ตกตามฤดู กาล	ขอให้พระ ราชาปก ครอง แผ่นดิน โดยธรรม	ขอให้กวี รอดพ้น จาก อันตราย/ มีความสุข	ขอให้ มลทิน โรค ความ ทุกข์ โจร พินาศ	ขอให้กวี ถึงพระ นิพพาน/ ขอสัตว์จ ถึงนิพพาน
สมันตปาสาทิกา (วิ.มหา.)	✓	✓	✓	✓			
สมังควลิลานี (ที.ส.)	✓						
ปปัญจสูทนี (ม.ม.)	✓				✓		
สารัตถ์ปกาสินี (ส.ส.)	✓				✓		
มโนรถปूरณี (อง. เอก.)	✓						
ปรมัตตโชติกา (ขุ.ข.)	✓						
ธัมมปัทฏฐกถา (ขุ.ธ.)	✓						
ปรมัตตทีปนี (ขุ.อุ.)	✓	✓	✓	✓			
ปรมัตตทีปนี (ขุ.อิต.)	✓	✓	✓	✓			
ปรมัตตโชติกา (ขุ.สุ.)	✓	✓					

ปรมัตตที่ปณี (ข.วิ.)	✓	✓	✓	✓			
ปรมัตตที่ปณี (ข.เป.)		✓	✓	✓			
ปรมัตตที่ปณี (ข.เถร.)							
ปรมัตตที่ปณี(ข. เถรี.)	✓	✓	✓	✓			
ชาติกัฏฐกถา							
สัทธัมมปปโชติ- กา ^๔ (ข.นิ.)		✓					
สัทธัมมปปกาลินี (ข.ปฎิ.)		✓					
วิสุทธชนวิลาสินี (ข.อ.)						✓	✓
มธูรัตตวิลาสินี (ข.พุทธ)	✓		✓	✓		✓	
ปรมัตตที่ปณี (ข.จริยา.)	✓	✓	✓	✓			
อัญญาสาลินี	✓	✓	✓	✓			✓
สัมโมหวิโนทนี	✓				✓		
ปรมัตตที่ปณี (ธ.)					✓		
ปรมัตตที่ปณี(ป.)		✓					
ปรมัตตที่ปณี(ก.)		✓					
ปรมัตตที่ปณี(ข.)					✓		
ปรมัตตที่ปณี(ป.)	✓		✓	✓			

ตารางที่ ๒๕ ตารางแสดงคำร้องขอสวัสดิมงคลในนิคมณฑลคัมภีร์ฎีกา

ชื่อคัมภีร์	ขอให้พบ พระเมต ไตรย์	ขอให้พระ ศาสนารุ่ง เรือง	ขอให้พระ ราชารักษา ประชาชน โดยธรรม	ขอให้ผู้ อื่นไร้ อุปัทวะ	ขอให้สัตว์ บรรลุ นิพพาน	ขอให้กวี บรรลุ โพธิญาณ	ขอให้สัตว์ ยินดีใน พระพุทธ ศาสนา
สารัตตที่ปณี	✓	✓	✓	✓			

^๔ ในนิคมณฑลคัมภีร์สัทธัมมปปโชติกา ยังปรากฏคำร้องขอของกวีที่จะเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกในสมัย
ของพระเมตไตรย์พุทธเจ้า

วินยฎีกา							
วิมตฺวิโนทนีฎีกา						✓	✓
อังคตตรฎีกา	✓	✓	✓	✓	✓		

จากตารางที่ ๒๔ สรุปได้ว่า สิ่งที่กวีร้องขอมากที่สุดได้แก่ ความต้องการให้ศาสนาตั้งอยู่อย่างมั่นคง และสิ่งที่กวีร้องขอเป็นจำนวนน้อยที่สุดได้แก่ ความต้องการเข้าถึงนิพพานของกวีและต้องการให้ผู้อื่นเข้าถึงนิพพาน ส่วนตารางที่ ๒๕ ปรากฏว่ามีเพียงสามคัมภีร์ที่ปรากฏคำร้องขอและสิ่งที่กวีกล่าวขอให้เกิดขึ้นก็ไม่ต่างกับตารางที่ ๒๔ จึงทำให้เข้าใจได้ว่า สิ่งที่กวีต้องการให้เกิดขึ้นจริงคือพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าตั้งมั่น จึงสรุปได้ว่า ในนิคมกถาทั้งในอรรถกถาและฎีกาปรากฏข้อความที่กวีต้องการมากที่สุดได้แก่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าตั้งมั่น ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า คำสอนที่มั่นคงก็คือศาสนามั่นคงหรืออีกนัยหนึ่งก็คือพระศาสนาตั้งมั่นอยู่ได้ เพราะคำสอน เรื่องดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นแนวคิดของกวีที่สื่อออกมาในรูปของคำอำนวยการหรือร้องขอ นอกจากนี้คัมภีร์ทั้งสองชั้นปรากฏคำร้องขอให้กวีเองและผู้อื่นเข้าถึงนิพพานซึ่งเป็นสภาวะอย่างหนึ่งที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ดังนั้นจึงควรกล่าวถึงคำที่กวีใช้และความหมายต่อไป ดังนี้

๔.๒.๒ ความหมายของนิพพานในนิคมกถากับพระไตรปิฎก

ในนิคมกถาคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาปรากฏคำที่หมายถึงสภาวะของนิพพาน มีรูปต่าง ๆ กันในแต่ละคัมภีร์ ที่สำคัญกวีในชั้นอรรถกถาได้มองนิพพานว่าเป็นสถานที่อยู่ คือ นิพพานบุรีบ้าง มองว่าเป็นอมตบถบ้างต่างกัน ส่วนในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏว่า มีความหมายของนิพพานว่าเป็นสถานที่ เรื่องดังกล่าวนี้ทำให้ทราบได้ว่า นิพพานในความหมายของกวีที่ปรากฏในรูปศัพท์นั้นมีทั้งเหมือนกันและต่างกับที่ปรากฏในคัมภีร์ชั้นต้นคือพระไตรปิฎก ดังนั้น คำดังกล่าวน่าจะปรากฏครั้งแรกในชั้นอรรถกถา ดังจะแสดงและอธิบายเป็นระบบดังตัวอย่างต่อไปนี้ เช่น ในคัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี (ขุ.อ.)

อฏฺจฺจกิมคฺควาเรน ปตฺตา

นิพฺพานปฺรํ ฎฺฎิปาทยามิ

สพฺพทิจฺจญฺจ มทฺทนุโต

สํสาร์วญฺญํ จินฺทิตฺวา

ราคะโทสะทึปาปเก

อุเปมิ สคฺคโมกฺข

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๕๐๑)

ขอให้ข้าพเจ้าได้บรรลุธรรมะด้วยมรรค ๘ อันประเสริฐแล้วดำเนินถึงเมืองแห่งนิพพาน ขอให้ข้าพเจ้าจงย้ายยี่ภุมภูมิจึงปวงเสียได้ และบาปกรรมอันต่ำช้ามีราคะและโทสะ เป็นต้น ขอให้ข้าพเจ้าตัดการเวียนว่ายตายเกิดได้แล้วได้เข้าถึงสรวรรค์และนิพพานด้วยเถิด

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าคำ นิพพานปุร ที่กวีใช้คำสำคัญคือ ปุร ที่มีความหมายว่า เมือง, ป้อม, บุรี, ที่อยู่อาศัย, บ้านหรือสถานที่ของบ้าน, ร่างกาย (พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๓๕: ๑๘๙) ความหมายตามรูปศัพท์ทำให้ทราบว่าคำ ปุร หมายถึง สถานที่ ในความหมายนี้กวีได้ใช้ร่วมกับคำ นิพพาน จึงทำให้ทราบได้ว่า นิพพานในความหมายของกวีน่าจะเป็นสถานที่สำหรับอาศัยอยู่ คำเช่นนี้ไม่พบในที่ใด ๆ ในพระไตรปิฎก ส่วนในนิคม-นกถาอีกคัมภีร์อัฐฐาสลีนีกลับปรากฏว่า กวีมองนิพพานว่าเป็นความสุขสูงสุด ไม่มีความเศร้าโศกและความคับแค้นใจ ความดังนี้

ปาปุณนตุ วิสุทธาย

สุขาย ปฏิปัตติยา

อโสภํ อนุปายาสํ

นิพพานสุขมุตตมํ

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๗๔๕)

ขอสัตว์ทั้งหลายจงถึงนิพพานอันเป็นความสุขสูงสุด ไม่มีความเศร้าโศกไม่มีความคับแค้นใจ ด้วยข้อปฏิบัติอันบริสุทธิ์ โดยง่าย

ในคัมภีร์ชั้นฎีกาก็กล่าวถึงนิพพานไว้เช่นเดียวกัน แต่มีความหมายว่าเป็นอมตบทหรือหนทางที่ไม่มีความตาย ดังปรากฏในอังคุตตรฎีกา ความว่า

อิเม จ ปาณินो สพฺเพ

สพฺพทา นิรูปฺพทฺวา

นิจฺจํ กลฺยาณสงฺกปฺปา

ปบุโปนฺตุ อมตํ ปทํ

(พระภิกษุสงฆ์สาริปุตระเถระ, ๒๕๓๘: ๔๖๑)

ขอให้เหล่าสัตว์ทั้งหมดนี้ จงเป็นผู้ไร้อุปัทวะในทุก ๆ เมื่อ ขอจงเป็นผู้มีความดำรงดีงาม และ บรรลุถึงหนทางที่เป็นอมตะ

เมื่อจะกล่าวถึงคำที่แสดงสภาวะของนิพพาน จึงควรกล่าวถึงความหมายของคำนิพพาน ตามรูปศัพท์ และนิพพานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

ความหมายตามรูปศัพท์ของนิพพานและไวยากรณ์ของนิพพาน พระมหาโมคคัลลายนะ (๒๕๓๕: ๑) ให้ความหมายคำนิพพานว่า “โมกฺโข นิโรโธ นิพฺพานํ ทีโป ตณฺหฺกฺขโย ปรี” แปลว่า นิพพาน คือความหลุดพ้น ความดับ ที่พึง ความสิ้นไปแห่งตัณหา (หรือ) อื่น ๆ ความหมายนี้แสดงให้เห็นสภาวะทางจิตที่ทำงานอย่างเป็นระบบ เพราะเมื่อจิตหลุดพ้นแล้วย่อมกล่าวได้ว่า ตัณหาก็ย่อมจะสิ้นไปด้วย เมื่อตัณหาสิ้นไปแล้วกิเลสก็ย่อมสิ้นไปด้วย

พระมหาโมคคัลลายนะ (๒๕๓๕: ๒๓๕) อธิบายคำดังกล่าวอีกว่า “อมตฺ นตฺติ เอ ตถ มตฺ มรณนฺติ อมตฺ น มตฺ มรณ มเนเนติ อมตฺ ปวคฺเค นิพฺพาน” แปลเอาความว่า ในสถานที่นี้ไม่มีความตาย เพราะฉะนั้นสถานที่นี้จึงชื่อว่าอมตะ สถานที่ที่ชื่ออมตะ (นี้) ความตายโดยความรู้สึกลงใจก็ไม่มี จึงชื่อว่าอมตะใช้ในความหมายว่านิพพาน กล่าวโดยย่อ นิพพานเป็นสถานที่ ๑ ไม่มีความตาย นั่นคือหลุดพ้นจากความตาย ดังนั้น จึงน่าจะกล่าวได้ว่า นิพพานเป็นสถานที่ปราศจากความตาย และเมื่อไม่มีความตายสัตว์ย่อมไม่เศร้าโศกและไม่คร่ำครวญ

จากความหมายของนิพพานที่พระมหาโมคคัลลายนะกล่าวไว้จะเห็นได้ว่า มีความหมายที่แตกต่างจากความหมายในนิคมกถาคัมภีร์วิสุทธิชนวิลาสินีเมื่อดูจากข้อมูลข้างต้นเห็นได้ว่า กวีใช้คำสื่อความหมายของนิพพานว่า เมืองแห่งนิพพาน ซึ่งหมายถึงสถานที่เช่นนี้น่าจะหมายถึงที่อยู่อาศัย ซึ่งต่างจากความหมายของนิพพานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีตัวอย่าง ดังนี้

ธมฺโมสถํ ปิวิตฺวา
อชฺรามํ สิตฺถิภาวํ

วิสํ สพฺพํ สมุหนิ
นิพฺพานํ ปสฺยิ อหํ
(ช.อุ. ๓๒/๘/๕๑)

(พระอุบาลี) กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ข้าพระองค์ตั้งมยาคือธรรมแล้ว ได้
ถอนยาพิษได้หมด ได้พบนิพพานอันไม่แก่ไม่ตาย เป็นธรรมชาติเย็นสนิท

อสงฺขตํ คเวสนฺโต
อพฺุโพกิณฺณํ ปญฺจสฺตํ

นิพฺพานํ อมตํ ปทํ
ปพฺพชฺชํ อิลิปฺพพฺชํ
(ช.อ.๓๒/๓/๓๔)

(พระสารีบุตรเล่าถึงบุพกรรมของตน) คนเป็นไข้แสวงหายาฉันทิ เรา
เช่นกันได้แสวงหานิพพาน อันเป็นทางไม่ตายได้บวชเป็นฤๅษีตั้ง ๕๐๐ ครั้งยังไม่
หวั่นไหว

เมื่อพิจารณาความหมายในพระไตรปิฎกจะพบว่า ความหลุดพ้นหรือดับดับดับดับก็คือการดับความเศร้าโศก สาเหตุแห่งความเศร้าโศกอย่างหนึ่งน่าจะเนื่องจากความตายอันเป็นสิ่งที่สัตว์โลกจะต้องประสบและเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งที่มนุษย์ต้องการหลีกเลี่ยงให้พ้น ที่สำคัญหนทางที่ไม่มีความตายในพระไตรปิฎกน่าจะรวมถึงไม่มีการเกิดและแก่เข้าไว้ด้วย เพราะตามกฎการเปลี่ยนแปลงหากไม่มีการเกิดการตายย่อมมีไม่ได้ จากการสังเกตรูปคำและความหมายของคำที่กวีใช้ในนิคมกถาผู้วิจัยพบว่า ไกลเคียงกันทั้งคำและความหมาย

เมื่อเปรียบเทียบความหมายของคำ นิพพาน ที่ปรากฏในนิคมกถาชั้นอรรถกถากับที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจะพบว่า มีความหมายแตกต่างกันกล่าวคือ นิพพานในนิคมกถาหมายถึงสถานที่มากกว่าสภาวะทางจิต ส่วนในพระไตรปิฎกหมายถึงสภาวะที่ไม่มีความแก่และความตาย นอกจากนี้รูปศัพท์ที่ปรากฏในนิคมกถา นิพพานปุร กับรูปที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแตกต่างกัน จึงสรุปได้ว่า คำและโวพจน์ของนิพพานที่ปรากฏในงานชั้นอรรถกถามีลักษณะต่างจากคำว่า นิพพาน ในพระไตรปิฎกเพียงคัมภีร์เดียวและน่าจะกล่าวได้ว่า ความหมายและทรรศนะของนิพพานที่หมายถึงเมืองตามทีปรากฏในงานชั้นอรรถกถานั้นเป็นแนวคิดของพระอรรถกถาจารย์ที่ต้องการแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้นิพพานเป็นสิ่งสูงสุดในพระพุทธศาสนาก็จริง แต่กวีทำให้มีความหมายว่า เป็นสถานที่ ๆ สามารถอยู่อาศัยได้และน่าจะเพื่อความเข้าใจง่ายและทำให้สิ่งที่สัมผัสไม่ได้คือนามธรรมเป็นสิ่งที่สัมผัสได้แบบรูปธรรม

คำที่กวีผูกขึ้นไม่ได้แสดงให้เห็นแนวคิดหรือความความต้องการเท่านั้น แต่ยังประดับไปด้วยอঙ্การและมีความสละสลวยทางภาษาในรูปแบบคำประพันธ์ชนิดร้อยกรองอีกด้วย ทั้งนี้ยังแสดงให้เห็นศิลปะในการประพันธ์ในคำที่ผูกขึ้นในรูปคาถา คำต่าง ๆ ที่นำมาเรียบเรียงนี้ปรากฏว่ากวีใช้คณะฉันทลักษณ์คำขึ้นในรูปคาถา ลักษณะเช่นนี้เปรียบได้กับการจัดระเบียบคำเหมือนช่างดอกไม้หน้าดอกไม้มาเรียงร้อยเป็นพวงมาลัย พวงมาลัยที่ร้อยเสร็จแล้วย่อมมีความงามตามลักษณะที่ผูกขึ้นด้วยดอกไม้ต่างชนิดกัน ดังนั้น คำต่าง ๆ ที่กวีผูกขึ้นจึงมีความงามกระชดกระช้อยต่างกันทั้งทางเสียงและความหมาย ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

๔.๓ วรรณศิลป์ในประณามบท

กวีในชั้นอรรถกถาและฎีกาได้แต่งประณามบทพร้อมทั้งนิคมกถาขึ้นด้วยภาษาที่สละสลวยกล่าวคือมีการเลือกสรรคำมาแต่งได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะในส่วนคำสรรเสริญได้อาศัยคำที่มีในพระไตรปิฎกตั้งได้อธิบายไว้ในข้างต้น ทั้งนี้คำที่กวีได้นำมาเรียงร้อยผูกขึ้นนั้นได้แสดงให้เห็นลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ กล่าวคือคำที่กวีได้ผูกขึ้นเป็นคาถานั้นมีความหมายเฉพาะและพิเศษมีพลังในตัว คำที่ผูกขึ้นในรูปคำสรรเสริญและคำร้องขอที่มีพลังอยู่แล้วก็ปรากฏเด่นด้วยเสียงและความหมาย งานประพันธ์ดังกล่าวยังแสดงถึงอัจฉริยภาพของกวี ดังนั้น จึงควรกล่าวถึงลักษณะคำประพันธ์ อঙ্การทางเสียงและความหมายของบททั้งสองซึ่งรวมเรียกว่า “วรรณศิลป์” เพราะจะทำให้ทราบได้ว่า กวีใช้ฉันทชนิดใดมากที่สุด บททั้งสองมีอঙ্การปรากฏอย่างไร ดังจะได้กล่าวถึงอย่างเป็นระบบ ดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ ลักษณะและรูปแบบคำประพันธ์

ในบทที่ ๓ ได้กล่าวถึงรูปแบบของคำประพันธ์ประณามบทและนิคมกถาไว้แล้ว (ดู ๓.๑.๒) ในเนื้อหาต่อไปนี้จะอธิบายให้เห็นว่า กวีในชั้นอรรถกถาและฎีกาได้ประพันธ์ประณามบทและนิคมกถาเป็นบทร้อยกรองหรือคาถา (ป็ชชะ) ด้วยคณะฉันทชนิดใดมากที่สุด

เพราะในคาถาหนึ่ง ๆ ที่ผูกขึ้นมีกำหนด ๔ บาทขึ้นไป ในแต่ละบาทประกอบด้วยฉันทมีพยางค์ มากน้อยแตกต่างกัน การผูกคำด้วยฉันทในรูปคาถาเป็นวิธีการที่สำคัญในการประพันธ์และคาถาที่ ผูกขึ้นด้วยฉันทต่างคณะก็ทำให้คาถานั้น ๆ แตกต่างกัน คาถามีความหมายตามรูปศัพท์ว่า คำที่ บุคคลสาธยาย (คายนิตติ คาถา) คาถายังแบ่งออกได้อีก ๓ ประเภท คือ (๑) สมคาถา คาถาที่มี ลักษณะเสมอกันทั้ง ๔ บาท กล่าวคือมีครุ-ลหุในบาททั้ง ๔ เหมือนกันทั้งหมด (๒) อัธสมคาถา คือ คาถาที่มีลักษณะเสมอกันครั้งหนึ่ง กล่าวคือมีบาทที่ ๑ และ ๓ (บาทคี่หรือบาทขอน) เหมือน กัน บาทที่ ๒ และ ๔ (บาทคู่) เหมือนกัน หรืออาจเรียกว่าสมบาทและวิสมบาท และ (๓) วิสม คาถา คือ คาถาที่มีลักษณะต่างกันทั้ง ๔ บาท (คาถาวรรณพฤติ) (พระคัมภีร์สาราภิงค์, ๒๕๔๔: ๔๓-๕)

ส่วนฉันทคือการกำหนดพยางค์ในแต่ละบาทของคาถา คาถาเป็นการวางเสียง ครุ-ลหุเป็นแบบต่าง ๆ ตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ กล่าวคือ ผู้ที่จะแต่งคาถาต้องคิดว่าจะแต่ง เป็นคาถากี่พยางค์ ได้แก่จะแต่งเป็นฉันทใด ถ้าข้อความไม่ยาวก็แต่งเป็นคาถาที่มีพยางค์น้อย ถ้า ยาวก็แต่งเป็นคาถาที่มีพยางค์มาก ดังนั้น ฉันทจึงเป็นเหตุให้เกิดพยางค์ ส่วนคาถาเป็นผลของ ฉันท มีบางท่านถือว่าฉันทกับคาถาเหมือนกันแล้วเรียกคาถาเป็นฉันทไป เช่น ปฐมาวตฉันท อินทรวีเชียรฉันท ที่ถูกควรเรียกว่าปฐมาวตคาถา อินทรวีเชียรคาถา (พระคัมภีร์สาราภิงค์, ๒๕๔๔: ๔๕) ผู้วิจัยมองว่า จะเรียกคาถาหรือฉันทก็ได้ เช่น ปฐมาวตคาถา บางทีก็เรียกว่า ฉันท ปฐมาวต เพราะคาถาต้องแต่งด้วยการกำหนดหรือบังคับครุ-ลหุตามชนิดของฉันทนั้น ๆ ฉะนั้น คาถาน่าจะเรียกเป็นชื่อฉันทได้ ฉันทและคาถาเป็นสิ่งที่อิงอาศัยกันและกัน แต่ก็มีวิธีกำหนดนับ หรือสังเกตได้ว่า คาถานั้น ๆ แต่งด้วยฉันทชนิดใดโดยระเบียบการนับพยางค์ในคาถาที่ผู้แต่งได้ วางคณะฉันทนั้น ๆ ไว้ การกำหนดพยางค์ชื่อว่าฉันท ส่วนการกำหนดครุ-ลหุชื่อว่า คาถา ทิมสระ และรัสสระสังโยค เป็นต้นชื่อว่า ครุ ส่วนรัสสระ ชื่อว่า ลหุ^{๑๙} (๒๕๔๔: ๔๗) กล่าวคือ คำที่มีเสียง หนักมี ๒ มาตรการ ออกเสียงยาวแบ่งได้ ๕ ชนิด คือ ๑. สโยคาคิครุ ๒. ทิมครุ ๓. นิคคหิตครุ ๔. ปาทันตครุ (พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัศน์, ๒๕๔๒: ๒๖-๒๗) ส่วน ลหุ คือคำที่มีเสียงเบา เป็น การออกเสียง ล้วน ๆ มีมาตราเดียว

การกำหนดพยางค์ในบาทหนึ่ง ๆ เป็นลักษณะของฉันท ส่วนการกำหนดครุและ ลหุในบาททั้ง ๔ เป็นลักษณะของคาถา^{๒๐} (๒๕๔๔: ๔๗) ในคัมภีร์วุตโตทัยได้แสดงคาถาไว้สอง ประเภท คือ มาตราพฤติ คาถาที่นับมาตราเป็นหลักในการประพันธ์ มี ๔ ประเภทคือ อริยคาถา คีติคาถา เวตาสัยคาถา และมัตตาสมกคาถา แต่งโดยกำหนดมาตราในแต่ละบาท ๔ มาตราเท่านั้น

^{๑๙} อกฺขรณียโม ฉนฺทํ
ทิม สโยคาคิพุโพ

ครุลหุณียโม ภเว วุตฺติ
รสุโส จ ครุ ลหุ ตุ รสุโส

^{๒๐} เอกปาทกฺขรณานํ
จตุปปาทกฺขรณานํ ตุ

นียโม ฉนฺทลกฺขณํ
นียโม วุตฺติลกฺขณํ

และคณะฉันท ๔ มาตราที่ใช้ก็มี ๕ คณะ คือ ภ คณะ (๒ ๑ ๑) ช คณะ (๑ ๒ ๑) ส คณะ (๑ ๑ ๒) สัพพครุคณะ (๒ ๒) และ สัพพลหุคณะ (๑ ๑ ๑) (๒๕๔๔: ๒๒) และ วรรณพฤติ คาถาที่นับพยางค์ แต่งโดยกำหนดพยางค์ในแต่ละบาท มี ๘๒ คาถา คือ สมคาถา ๖๑ อัทธสมคาถา ๑๑ และ วิสมคาถา ๑๐ กำหนด ให้ใช้ ๘ คณะ (ม ๑ ๒ ๑ น ๑ ๑ ๑ ภ ๒ ๑ ๑ ย ๑ ๒ ๒ ช ๑ ๒ ๑ ต ๒ ๒ ๑ ร ๒ ๑ ๒ ส ๑ ๑ ๒) คาถาที่กวีในชั้นอรรณภและฎีกาใช้แต่งประณามบทเป็นทั้งอริยคาถาในมาตราพฤติและคาถาประเภทวรรณพฤติ โดยมีการกำหนดพยางค์และครุ-ลหุในแต่ละบาท การกำหนดพยางค์เรียกว่า ฉันท การกำหนดครุและลหุเรียกว่า คาถา กวีในชั้นอรรณภเป็นต้นได้แต่งประณามบทด้วยคาถาทั้งสองประเภท ส่วนคณะ คือ กลุ่มคำที่ท่านกำหนดด้วยครุและลหุ นับเป็นองค์ประกอบย่อยของบาทที่เป็นหนึ่งในสี่ของคาถา คณะฉันททั้ง ๘ นักวิชาการบาลียอมรับว่าได้มาจากคณะฉันทวรรณพฤติในสันสกฤต ที่มี ๘ คณะ คือ ม, น, ส, ช, ต, ภ, ร, ย ในคัมภีร์วฤตตรัตนาการของภักภูเกทาระให้ไว้ก็มีคณะทั้ง ๘ ตรงกัน (อ้างถึงใน Surendra Nath Shastri, 1961: 35 fn.2) คณะทั้ง ๘ ใช้ในคณะฉันทหรือคาถาประเภทวรรณพฤติ ส่วนคาถาที่เป็นมาตราพฤติกำหนดใช้ทั้งหมด ๕ คณะ คือ ภ, ช, ส, สัพพครุคณะ (๒ ๒) และ สัพพลหุคณะ (๑ ๑ ๑) (คันทสารภิกขุ, ๒๕๒๗: ๒๖)

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า คณะฉันทคณะหนึ่ง ๆ จะมีสามพยางค์ สาเหตุที่แต่ละคณะมีสามพยางค์เพราะอาศัยการออกเสียงเป็นเครื่องมือในการกำหนด เสียงมีสามชนิด คือ ๑) อุทตตะ เสียงสูง ๒) อนุทตตะ เสียงต่ำ และ ๓) สริตะ เสียงกลาง เมื่อเสียงมีสามชนิด คณะฉันทคณะหนึ่งจึงมีสามพยางค์^{๒๐} (คันทสารภิกขุ, ๒๕๒๗: ๒๓) เสียงมีสามชนิดคือ เสียงสูง เสียงต่ำ และเสียงกลาง ดังนั้น จึงควรผูกคำทั้งสามให้เป็นคณะ เพราะความแตกต่างกันของเสียงทั้งสามเหล่านั้น อีกอย่างหนึ่งตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ พระคิเวเจ้ามีคุณอยู่ ๓ ประการ คือ สัตตคุณ ตมคุณ และรชคุณ^{๒๑} เสียงจึงมีสามชนิด (๒๕๒๗: ๒๔) อนึ่ง เพราะการเข้าอุโบสถของพระภิกษุมี ๓ ประเภท (อิชฺฐาน ปาโรสุทธิ และ สุตตฺทเทส) คณะหนึ่ง ๆ จึงมีสามพยางค์ (๒๕๒๗: ๒๔)

คาถาที่กวีใช้แต่งประณามบทอรรณภามีทั้งคาถามาตราพฤติและวรรณพฤติ คาถามาตราพฤติที่แต่งเป็นคาถาปद्याอริยคาถา นอกจากนั้นเป็นคาถาวรรณพฤติ ดังนี้ ปุยาวัตคาถา, อินทวิเชียรคาถา, อุเปนทวิเชียรคาถา, ภการวิปูลาคาถา, รการวิปูลาคาถา, นการวิปูลาคาถา, ตการวิปูลาคาถา, สการวิปูลาคาถา และคาถาผสมในประณามบทคัมภีร์หนึ่ง ๆ (ระเบียบและวิธีการแต่งฉันทและคาถาทั้งหมดดู วุฒโตทยมัญชรี (พระคันทสารภิกขุวงศ์, ๒๕๔๔: ๖๙-

^{๒๐} อุทตตะ จ อนุทตตะ
เอโก โคโณ หิ ตพฺบาทา

สริตา ติวา รวา
พฺนิตพฺพา ต โยชรา (ฉันทสมาณิกฎิปปณิ)

^{๒๑} คณโณ หิ สิสุเสว
ติคฺคณฺ อุนิสฺสา

สตุตฺ ตมฺ รชฺนฺตมฺ
พฺนิตพฺพํ ตยภุชฺรํ (ฉันทโกสฬยชยา)

๒๒๘) จะแสดงในรูปตารางว่า ในประณามบทแต่ละคัมภีร์ มีคาถาใดบ้างที่แต่งด้วยฉันทและคาถาประเภทใด ในรูปตาราง ดังนี้

ตารางที่ ๒๖ ตารางแสดงคณะฉันทที่ใช้แต่งประณามบทคัมภีร์อรรถกถา

ชื่อคัมภีร์	ปัฐยา	ปถยาอริยา	อินทรา	อุเพนทรา	ภการา	มการา	นการา	ตการา	สการา
สมนตปาสาทิกา วิ.มหา.			๑ ^{๒๓} , ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๖	๒, ๓, ๔, ๕, , ๖, ๗, ๘, ๑๑, ๑๕					
สมุจจวาลินี ที.สี.		๑, ๒-๓							
ปปัญจสูทนี ม.มู.		๑							
สารตตูปกา สินี ส.ส.		๑							
มโนรตปฐนิ อ.จ.เอก.		๑							
ปรมตตชิต กา ช.ช.	๑, ๔, ๕					๒, ๓ (ป.) ^{๒๔}			
ธมมปทฎฐ กถา ช.ธ.	๑, ๒, ๔, ๕, , ๖, ๗, ๘, ๑๐				๓ (ต.)		๙ (ต.)		
ปรมตตที่ปนิ ช.อ.	๑, ๒, ๓, ๕, , ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓					๕ (ต.) เฉพาะ บาทที่ ๓			
ปรมตตที่ปนิ	๑, ๒, ๓, ๔					๕ (ต.)			

^{๒๓} ตัวเลขในตารางคือตัวเลขกำกับให้รู้ว่า คาถาดังกล่าวเป็นคาถาที่เท่าใด เช่น ๑ คือคาถาที่ ๑ ดูบาลีภาคผนวก ก ประกอบ เพราะได้ลงเลขกำกับไว้ทุก ๆ คาถาที่ปรากฏ ตัวเลขเดียวกันปรากฏในสองคาถาแสดงว่าในคานานั้นก็ได้แต่งในคาถาเดียวสองฉันท เช่น เลข ๒ ที่ปรากฏทั้งในตารางอินทริเชียรและอุเพนทริเชียร

^{๒๔} ป.= ปฐมมการวิปูลา ทุ. = ทุตติย ต.= ตตติย จ. = จตุตถ (ปฐมสังขยา) และในคาถาประเภทวิปูลาอื่นก็กำหนดใช้อักษรย่อนี้ เช่น ป. ที่ปรากฏในตารางช่อง ชการวิปูลาคาถา หมายถึง ปฐมชการวิปูลาคาถา

ช.อิตติ.	,๕,๖,๗, ๘,๙,๑๐, ๑๑,๑๒, ๑๓					เฉพาะ บาทที่ ๓			
ปรมตฤโชติ กา ช.สุ.	๑,๒,๓,๔ ,๖,๗,๘						๕ (ป.)		
ปรมัตถทีปนี ช.วิ.	๑,๒,๓,๔ ,๖,๗,๘, ๙,๑๐					๔ (ต.)			
ปรมตฤทีปนี ช. เปต.	๑,๒,๓,๔ ,๗,๘,๙, ๑๐, ๑๑					๔ (ต.) ๖ (ป.)			
ปรมตฤทีปนี ช.เณร.	๑,๒,๓,๔ ,๗,๘,๙, ๑๐, ๑๑,๑๒, ๑๓,๑๔					๔ (ต.)	๖ (ป.)		
ชาติภฏกรกถา ช.ชา.	๑,๒,๓,๔ ,๖,๗,๘, ๑๑				๔ (ต.)		๙ (ต.)		๑๐ (ป.)
สทุธมมุป โชติกา ช.นิ.	๒,๔,๕,๗ ,๘, ๑๑		๖,๑๐	๗,๙,๑๒		๑ (ป.) ๓(ป.) ๕ ๑/๒			
สทุธมมุป กาลินี ช.ปฎิ.			๑,๒,๓	๓,๔,๕,๖ ,๗,๘,๙, ๑๐					
วิสุทธชน วิลาสินี ช.อ.	๑,๒,๓,๔ ,๕,๖,๗, ๘, ๑๐,๑๑ ๑๑ ๑/๒					๙ (ป.)			
มธุรส วิลาสินี ช.พุกุธ.	๑๓, ๑๔,๑๕		๒,๔,๕,๖ ,๙,๑๐, ๑๑,๑๒	๑,๒,๓,๔ ,๕,๖,๗, ๘,๙,๑๐, ๑๑,๑๒					
ปรมตฤทีปนี ช.จวิธา.	๑,๒,๓,๔ ,๘,๙,๑๐ ,๑๑,๑๒, ๑๔				๑๓ (ต.)	๔ (ต.) ๖ (ต.)			๖ (ป.)

	๑๔, ๑๕, ๑๖									
วชิรพทุธิฎีกา		๑ ๒๔, ๒, ๓ ^{๒๖}	๑, ๓,			๔ (ป.)				
วิมตวิโนทนิฎีกา	๒, ๓, ๕, ๖					๑		๔		
กษวาวิตรณปุราณฎีกา	๑						๑/๒ (ท.)	๑/๒ (ป.)		
สิลทษนฐวคคฎีกา	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ									
มหาวคคฎีกา	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ									
ปาถิกวคคฎีกา	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ									
สิลทษนฐวคคอกินวฎีกา	๑, ๒, ๕, , ๖, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑			๓ (ต.), ๔ (ป.)				๗ (ท.)		๑๒
มูลปณฐาสฎีกา	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ									
มชฌิมปณฐาสฎีกา	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ									
สัษตฎีกา	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ									
องคุตตรฎีกา	๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗	๑ บาท ที่ ๓, ๔, ๘, , ๙, ๑๐, , ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔	๑ บาท ที่ ๑, ๒, ๘, , ๙, ๑๐, , ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔							
ธมมสงคณิมูลฎีกา	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ									

^{๒๔} คาทาที่ ๑ บาทที่ ๑ และ ๓ เป็นอินทวิเชียรฉันท์ บาทที่ ๒ และ ๔ เป็นอุเปนทวิเชียรฉันท์
^{๒๖} คาทาที่ ๓ บาทที่ ๑ และ ๓ เป็นอุเปนทวิเชียรฉันท์ บาทที่ ๒ และ ๔ เป็นอินทวิเชียรฉันท์

ธมฺมสํกคณีนุญฺญิกาท	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ
วิภังคมูลฎีกาท	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ
วิภังคอนุญิกาท	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ
ปณฺจปกรณมูลฎีกาท	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ
ปณฺจปกรณอนุญิกาท	ขึ้นต้นคัมภีร์ด้วยบท นโมฯ

ตารางข้างบนนี้แสดงให้เห็นว่า คาถาที่ปรากฏ ๕๓ คาถา จากทั้งหมด ๑๘ คัมภีร์ แบ่งเป็นคาถาที่ปรากฏประณามบท ๖ คัมภีร์ แบ่งเป็นคาถาที่ใช้แต่งมากที่สุดไปหาน้อยที่สุดตามลำดับ ดังนี้ ๑) ปุริยาวัตคาถา ๒) อินทรวิชัยคาถา ๓) รการวิปุลาคาถา และ ภการวิปุลาคาถา มการวิปุลาคาถา ตการวิปุลาคาถา สการวิปุลาคาถา ชการวิปุลาคาถา ใช้แต่งจำนวนเท่ากันในคัมภีร์ที่ปรากฏประณามบท ส่วนนการวิปุลาคาถาไม่พบว่ากวีใช้แต่งประณามบท

จากข้อมูลสามารถสรุปได้ว่า คาถาที่กวีในชั้นอรรถถาและฎีกาใช้แต่งประณามบทสรรเสริญพระรัตนตรัยมากที่สุด คือ ปุริยาวัตคาถาหรือปุริยาวัตฉันท์ สาเหตุน่าจะเนื่องมาจากเป็นคาถาที่มีเสียงไพเราะและลงคณะฉันท์ได้เป็นคู่ บาทที่ ๑ และ ๓ เป็นหนึ่งคู่ ๒ และ ๔ เป็นหนึ่งคู่ ในบาทที่ ๑, ๓ ลง ย ย คณะ และ ใน ๒, ๔ ลง ช ช คณะ (บาทคี่และบาทคู่) เนื่องจากปุริยาวัตคาถามีเสียงนุ่มนวลไพเราะกว่าคาถาอื่น คือมีเสียงครุ และลหุอย่างละ ๖ พยางค์เท่ากัน ในคณะหลัก ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้เสียงครุลหุเสมอกัน จึงก่อให้เกิดเสียงประสานกันนุ่มนวล กระซดกระซ้อย ดังนั้น คาถานี้จึงเป็นที่นิยมแต่งในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต (พระคันทสารากิวงศ์, ๒๕๔๕: ๓๑๘) เหตุผลดังกล่าวนี้น่าจะเป็นสาเหตุให้กวีในชั้นอรรถถาและฎีกาผูกคำในประณามบทและนิคมกถาด้วยคาถาปุริยาวัต คาถาใด ๆ ก็ตามจะต้องประกอบด้วยอลังการจึงจะทำให้คาถานั้น ๆ สวดออกเสียงไพเราะและมีความหมายชัดเจน

๔.๓.๒ อลังการในประณามบท

อลังการ คือ การตกแต่งคำและความหมาย เพื่อให้คำประพันธ์เกิดความไพเราะ สละสลวย (พระคันทสารากิวงศ์, ๒๕๔๖: ๑๘) และให้ความหมายตรงตามที่กวีต้องการ ในคำประพันธ์ถ้าไม่มีอลังการ แม้จะแต่งสมบูรณ์ทุกอย่างและประกอบไปด้วยคุณทั้งหลายก็ยังไม่สง่าเหมือนผู้หญิงที่รูปร่างสวยและมีลักษณะท่าทางดีก็ยังไม่เพียงพอ (วาคภฎะ, ๒๕๐๔: ๑๓ แปลโดย ป.ส. ศาสตรี) หากกล่าวโดยการเปรียบเทียบแล้ว อลังการ คือ เครื่องประดับบทประพันธ์ ที่ทำให้บทประพันธ์มีความสละสลวยมากขึ้น อลังการแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สัททอลังการ และอรรถอลังการ อธิบายได้ดังนี้

๔.๓.๒.๑ สัททาลังการ

สัททาลังการ คือ อลังการทางเสียง บทประพันธ์ที่ประกอบด้วย อลังการเหล่านี้ (อลังการทางเสียง ๑๐ ประการ ซึ่งจะกล่าวต่อไป) เป็นที่จับใจของกวีย่อมยัง เกียรติคุณอันหมดจดดีให้เกิดขึ้นแก่ผู้แต่ง^{๒๗} (พระคัมภีร์สาราภิงค์, ๒๕๔๖: ๒๓๓) สัททาลังการ ประเภทแรกคือ ยมก (๒๕๔๖: ๔๑) ในฝ่ายสันสกฤต ยมก ถือเป็นอลังการทางเสียงอย่างหนึ่งใน ๓ อย่าง (๒๕๐๔: ๑๓) ดังนั้นจะกล่าวอธิบายถึง ยมก ดังต่อไปนี้

๔.๓.๒.๑.๑ ยมก ยมกเกิดจากอักษรหลายพยางค์ซ้ำกัน จำแนกเป็น อพยเปตะ พยเปตะและยมกอื่น หนึ่งยมนั้นมีในต้นบาท กลางบาท และปลายบาท^{๒๘} (พระคัมภีร์-สาราภิงค์, ๒๕๔๖: ๔๒) อธิบายและจำแนกได้ ดังนี้

๑) อพยเปตยมก คือ ยมกที่ซ้ำกันตรง ๆ ทั้งสระและพยัญชนะไม่ผิดเพี้ยน

๒) พยเปตยมก ซ้ำกันตรงพยัญชนะไม่ผิดเพี้ยน แต่สระต่างกันไม่เหมือนกันเป็นรูปเดียวกันตลอด ไทยเรียกซ้ำอักษรล้วน เช่น จำใจจำจากเจ้า จำจร

๓) อพยเปตพยเปตยมก ยมกผสมกันทั้งสองอย่าง คือซ้ำกันล้วนบ้าง มีอื่นคั่นบ้าง (แย้ม ประพัฒน์ทอง, ๒๕๐๔: ๑๕)

การรณายมกยังแบ่งได้อีก ๓ ประเภท ดังนี้ ยมกต้นบาท (ปาทาติ ยมก) ยมกกลางบาท (ปาทมัชฌยมก) และ ยมกปลายบาท (ปาทันตยมก) (๒๕๔๖: ๔๒) ยมกที่ พบในประณามบท อรรธกถาและฎีกา ดังนี้

อรรธกถาปรมัตถทีปนี (ขุ.อ.)

เตน เตน นิทานน เทสิตานิ ทิตลลินา

ยานิ สุทุธาปทานน อุตานานิ มหะลินา

(พระธรรมปาละ, ๒๕๓๘: ๑)

จัดเป็น อพยเปตปฐมปาทาติยมก คือ ยมกต้นบาทแรก ซ้ำทั้งสระและพยัญชนะ

อรรธกถาปรมัตถโชติกา (ขุ.สุ.)

^{๒๗} คุณเหตุหิ สมุปนุโน

 สมุปาทยติ กตตุณิ

^{๒๘} อพยเปตํ พยเปตญณ-

 ยมกํ ตณฺจ ปาทาน-

พณฺโฑกวมโนทโร

กิตฺติมจฺจนฺตนิมฺมลํ

มาวฺตุตฺตานกฺวณฺณชํ

มาทิมชฺฌนฺตโคจฺรํ

ตถารูปานิ สุตตานิ
สมุหโต อัย ตสฺมา

นิปาเตตฺวา ตโต ตโต
สงฺขเมวปากโต

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๑)

จัดเป็น อภัยเปตทุติยปาหันทยมก คือ ยมกปลายบาทที่สอง ทั้งสระและ
พยัญชนะตรงกัน

อรรธกถาปรมัตถทีปนี (ช.วิ.)

เทวดาทิ กตํ ปุณฺณํ
ตสฺส ตสฺส วิมานาทิ-

ยํ ยํ ปุริมชาติสุ
ผลสมฺปตฺติเภทโต

(พระธรรมपालะ, ๒๕๓๘: ๑)

บาทที่ ๒ เป็น อภัยเปตทุติยปาหาทียมก ยมกต้นบาทที่ ๒ ซ้ำทั้งสระและ
พยัญชนะส่วนในบาทที่ ๓ เป็น อภัยเปตตติยปาหาทียมก คือ ยมกต้นบาทที่สามซ้ำทั้งสระและ
พยัญชนะตรงกัน

อรรธกถาปรมัตถทีปนี (ช.วิ.)

ตสฺมาหมวลมฺภิตฺวา
ตตฺถ ตตฺถ นิทานานิ

โปราณฺญจกถานยํ
วิภาเวนฺโต วิเสสโต

(พระธรรมपालะ, ๒๕๓๘: ๑)

อภัยเปตตติยปาหาทียมก คือ ยมกต้นบาทที่สามทั้งสระและพยัญชนะ

อรรธกถาปรมัตถทีปนี (ช.เป.)

เปเตหิ จ กตํ กมฺมํ
เปตภาวาวหํ ตํ ตํ

ยํ ยํ ปุริมสชาติสุ
เตสํ หิ ผลเภทโต

(พระธรรมपालะ, ๒๕๓๘: ๑)

บาทที่ ๒ เป็น อภัยเปตทุติยปาหาทียมก ยมกต้นบาทที่ ๒ ซ้ำทั้งสระและ
พยัญชนะส่วนในบาทที่ ๓ เป็น อภัยเปตตติยปาหาทียมก คือ ยมกต้นบาทที่สามซ้ำทั้งสระและ
พยัญชนะตรงกัน

อรรธกถาชาดก (ช.ชา.)

ตํ ตํ การณฺมาคมฺม
อปฺณฺณกาทีนํ ปุรา

เทสิตานิ ชุตฺติมตา
ชาตกาณิ มहेสินา

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๑)

จัดเป็น อภัยเปตปฐมปาหาทียมก คือ ยมกต้นบาทแรก ทั้งสระและพยัญชนะ

อรรธกถามธฺรุตถวิลาลินี (ช.พุท.)

อนนุตตมาณํ กรุณาณํ สยํ
 มลลสฺส พุทฺธํ สุสฺมาหิตํ หิตํ
 นมามิ ธมฺมํ ภาวสํวรํ วรํ
 คุณากญฺเจว นีรํคุณํ คนฺถํ

(พระพุทโธมโหสะ, ๒๕๓๘: ๑)

จัดเป็น อภัยเปตจตุกกปาหันทยมก คือ ยมกปลายบาทที่ซ้ำทั้งสระและ
 พยัญชนะ

จากคาถาดังกล่าวจัดเป็นอภัยเปตยมก นอกจากนี้ในประณามบทอรรถกถายัง
 ปรากฏยมกประเภทพยเปตยมก มีพยัญชนะซ้ำกันในบาทเดียวกันหรือคาถาเดียวกัน แต่สระต่าง
 กันไม่เหมือนกันเป็นรูปเดียวกันตลอด ที่ควรกล่าวถึงเพราะมีเสียงพยัญชนะที่ไพเราะ เช่น

อรรถกถาปรมัตถทีปนี (อภิ.ยมก.)

สงฺเขเปเนว เทวาน	เทวเทโว สุราลเย
กถาวตฺตูปฺปกรณ	เทสยิตฺวา รณญชฺโห

(พระพุทโธมโหสะ, ๒๕๓๘: ๑)

และอรรถกถาปรมัตถทีปนี (อภิ.ป.)

เทวาทิเทโว เทวาน	เทวทานวปฺพิชิต
เทสยิตฺวา ปกรณ	ยมกํ สุทฺธสฺสยโม
...ปฏฺจานํ นาม นามเนน	นามรูปนโรธโน
เทเสสิ อติคฺมุภีรํ	นยมณฺทิตฺเตสนํ

(พระพุทโธมโหสะ, ๒๕๓๘: ๑)

ส่วนในคัมภีร์ชั้นฎีกาที่พบอสังการประเภทยมกปรากฏ เช่น ในสารัตถทีปนีฎีกา

ดังนี้

พฺทฺสุสฺสํ สติมนฺตํ	ทนต์ สนต์ สมหิตํ
นมามิ ลิสฺรา อีรํ	ครุ เม คณฺวาจกํ

(พระภทนต์สารีบุตรเถระ, ๒๕๓๘: ๑)

คาถาดังกล่าวนี้จัดเป็นยมกประเภทพยเปตยมก ซ้ำเฉพาะพยัญชนะ ต ในบาทที่
 ๑ และ ๒ คาถาข้างต้นเป็นคาถาเดียวกับที่ปรากฏในอังกุตตรฎีกา นอกจากสัททาลังการประเภทยมกแล้ว พระคันถรจนายจารย์ยังกล่าวถึงสัททาลังการ ๑๐ อย่างที่กวีใช้ประดับในบทประพันธ์ ดังนี้

๑) **ปสาทคุณ** ความแจ่มกระจ่าง คือ มีบทสัมพันธ์อยู่ใกล้กันและอ่านเข้าใจง่าย

๒) **โอชคุณ** ความซบเซาซึ่งตรึงใจ คือ ผูกบทหลายบทเป็นบทสมาสยาว ๆ หรือกล่าวย่อข้อความยาว ๆ และขยายข้อความสั้น ๆ

๓) **มรุตาคคุณ** ความอ่อนหวาน คือ ประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐานกรณ์และมาตราเหมือนกันไว้ใกล้กัน หรือกล่าวซ้ำเสียงในพยางค์ทำให้มีเสียงคล้องจองสัมผัสกัน

๔) **สมตาคคุณ** ความสม่ำเสมอในการเลือกหาอักษรมาเรียงลำดับ โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก หรือพยัญชนะเสียงอ่อนหรือเสียงแข็งที่อยู่ในฐานเดียวกัน

๕) **สุขุมลาคคุณ** ความอ่อนนุ่มกระชดกระช้อย โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าธนิธอักษรและไม่มีอักษรออกเสียงยาก คือ ไม่มีสนธิ สมาสและสังโยคที่ประกอบบทไว้ไม่ดี หรือเป็นความนุ่มนวลด้วยการประกอบคำที่สละสลวยโดยหลีกเลี่ยงจากความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

๖) **ลีเลสคุณ** ความมีเสียงกลมกลืนกันด้วยบทสังโยคและอักษรเสียงหนักคือ ธนิธอักษรและที่ขสระ

๗) **อุทاراتาคคุณ** ความสง่างามด้วยการแสดงคุณธรรมอันสูงส่งมีความเสียสละเป็นต้น หรือใช้วิเสสนะเหมาะสม

๘) **กันตาคคุณ** ความน่าฟังใจคือไม่พูดเกินความจริง โดยสื่อความหมายตรงกับภาวะที่เป็นไปได้ไม่เกินเลยความจริง

๙) **อรรถพยัตตาคคุณ** การมีความหมายชัดเจน ไม่กำกวมก่อให้เกิดการสงสัยตีความได้หลายอย่าง

๑๐) **สมาธิคุณ** การกล่าวถึงสิ่งที่ไม่จริงให้เหมือนมีจริง เช่น กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิต หรือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่รูปร่างให้มีรูปร่าง เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ภาพพจน์ชัดเจน

(พระคันธสาราภิวังศ์, ๒๕๔๖: ๒๓๑-๒๓๒)

จากข้อมูลนอกจากยกมกจะเป็นสัททาลังการ ยังมีสัททาลังการ ๑๐ ประการดังกล่าวแล้ว คาถาในประณามบทเองก็ปรากฏสัททาลังการทั้ง ๑๐ ประการ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๔.๓.๒.๑.๒ **ปสาทคุณ** มีบทสัมพันธ์ที่วางไว้ไม่ไกลกันเวลาอ่านแล้วเข้าใจง่าย เช่น ในประณามบทอรรถกถาสมันตปาสาทิกา ความว่า

คุณเหิ โย ลีลสมาธิปัญญา-
วิมุตติญาณปฏัตติยัตโต
เขตตํ ชนानํ กุสลตถิกานํ
ตมริยสงฆํ ลีรสา นมามิ

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๑)

พระอริยสงฆ์หมู่ใด ประกอบด้วยคุณทั้งหลายเริ่มตั้งแต่มีศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและญาณ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระอริยสงฆ์นั้น ผู้เป็นเขตบุญของผู้คนที่ต้องการบุญทั้งหลาย

ในคาถาข้างต้นอธิบายได้ ดังนี้

- ก) โย เป็นวิเสสณะของประธาน คือ อริยสงฺโฆ สัมพันธ์เข้าด้วยกัน
- ข) คุณุณี เป็นวิเสสณะของ สีสสมาธิปญญาวิมุตติญาณุปปฏิตฺติ
- ค) ยุตฺโต เป็นประธานของ อริยสงฺโฆ ในประโยค ย
- ง) เขตฺตํ และ ตํ ในประโยค ต เป็นวิเสสณะของ อริยสงฺฆํ
- จ) เขตฺตํ ตํ และ อริยสงฺฆํ สัมพันธ์เข้ากับ นมามิ
- ฉ) ประธานของ นมามิ คือ อหํ ลตรูปเพื่อเข้าคณะฉันท
- ช) สิริสา เป็นกรรมะ ของ นมามิ สัมพันธ์เข้าด้วยกัน
- ณ) กุสลตฺถิกานํ เป็นวิเสสณะของ ชนานํ บทสัมพันธและอยู่ใกล้กัน

จากคาถาดังกล่าวเห็นได้ว่า จัดเข้าในคาถาประเภทปสาทคุณ เพราะมีบทสัมพันธอยู่ใกล้กัน กวีวางบทกรรม วิเสสณะและกริยาไม่ไกลกัน คืออยู่หน้ากริยาเวลาอ่านและทำความเข้าใจไม่เกิดความสงสัย ให้ต้องเสียเวลานึกหาบทที่จะต้องอ่านหรือแปลต่อไป

๔.๓.๒.๑.๓ โยชคุณ มีความซาบซึ้งตรึงใจด้วยบทสมาสที่ผูกขึ้นยาว ประกอบวิภัตติที่คำสุดท้ายของสมาส เช่น ในประณามบทอรรถกถาสมันตปาสาทิกา และ ประณามบทอรรถกถาปรมัตตทีปนี (ขุ.วิ.) ดังนี้

คุณุณี โย สีสสมาธิปญญา-

วิมุตติญาณุปปฏิตฺติ ยุตฺโต

ตัวอย่างคานี้เห็นได้ว่า สีส+สมาธิ+ปญญา+วิมุตติ+ญาณ เป็นบทที่มีสมาสยาว เพราะรวมกันแล้วมีศัพท์มากถึง ๕ ศัพท์ สมาสเป็นการนำคำมาต่อกันโดยคำที่นำมามีทั้งลวิภัตติของศัพท์หน้าและไม่ได้ลบทั้งยังประกอบวิภัตติที่คำสุดท้าย คำที่นำมาต่อเข้าเป็นบทสมาสบทหนึ่งจะต้องเป็นกลุ่มคำเดียวกัน คำที่หมายถึงภาชนะก็จะต่อเข้ากับคำที่เป็นภาชนะ หรือค่านามก็จะต่อเข้ากับค่านามด้วยกัน เป็นต้น โยชคุณอีกตัวอย่างหนึ่ง คือในอรรถกถาปรมัตตทีปนี (ขุ.วิ.) ดังนี้

มหาการุณิกํ นาถํ

ณฺเอยยสาครปารคํ

วนฺเต นิปฺปนคฺมฺภีร-

วิจิตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

(พระธรรมปาละ, ๒๕๔๖: ๑)

ข้าพเจ้าขอไหว้พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่ง ผู้ทรงประกอบด้วยพระมหากรุณา ผู้ทรงข้ามพ้นห้วงน้ำคือญเอยธรรมได้ ผู้ทรงแสดงนัยอันละเอียดลึกซึ้งและวิจิตรได้

นิปฺปน+คฺมฺภีร+วิจิตฺต+ตฺต+ตฺต เป็นบทสมาสที่ยาวตรึงใจ เพราะเป็นคำที่แสดงคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า คำว่า นิปฺปน แปลว่า ละเอียดย คมฺภีร แปลว่า ลึกซึ้ง วิจิตฺต แปลว่า หลากหลาย ทุกคำเป็นคุณนาม และสมาสคำประเภทเดียวกันไว้ด้วยกัน เป็นสมาสที่เข้าใจง่าย จัดเป็นโยชคุณ

๔.๓.๓.๑.๔ มธฺรตาคุณ ความอ่อนหวานมีเสียงราบรื่นคล้องจองสัมผัสเป็น
เสาวพจน์ มี ๒ ประเภท คือ ๑) ปทาสัตติ มีเสียงคล้องจองกัน คือ ประกอบด้วยสระและ
พยัญชนะที่มีฐานกรณ์และมาตรา (เสียงสั้น-ยาว) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ๒) อนุปปาสะ กล่าวซ้ำ
เสียง คือ ออกเสียงซ้ำกันบ่อย ๆ การกล่าวซ้ำเสียงนี้ทำให้เพราะพริ้งยิ่งนัก (พระคัมภีร์สาราภิวงศ์,
๒๕๔๖: ๒๕๕) เช่น

ก) ปทาสัตติมธฺรตาคุณ เช่น ในประณามบทอรรถกถาสัทธัมมปิกาสินี
(ข.ปฎิ.) ความว่า

โย สพุพโลกาติสพุพโสภา-
ยตุเตหิ สพุเพหิ कुณเหหิ ยตุโต
โทเสหิ สพุเพหิ สवासเนหิ
มตุโต วิมุตตี ปรมญจ ทาทา

(พระมหานาม, ๒๕๓๘: ๑)

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ทรงพระคุณครบถ้วนล้วนแล้วด้วย
ความงามทุกสิ่งล้วนเสียซึ่งความงามของโลกทั้งปวง ทรงพ้นจากกิเลสมลทินเป็น
เครื่องประทุษร้ายพร้อมทั้งवासนา ทรงประทานวิมุตติธรรมอันล้ำเลิศ

คาถาข้างต้นนี้มีการเรียงสระที่มีมาตราเดียวกันไว้ใกล้กัน คือ ในบาทที่ ๑ มีเสียง
โย โล โส ในบาทที่ ๒ มีเสียง เต เพ เณ ในบาทที่ ๓ มีเสียง เส เพ เน ซึ่งล้วนเป็นที่สระสระล้วน
เรียงไว้ใกล้กัน นอกจากนั้นยังมีเสียง พยัญชนะ ห และ สระ เสียงสั้นไว้ในบาทเดียวกันในบาทที่ ๒
คือ เสียง หิ หิ หิ สามเสียง จึงจัดเป็น ปทาสัตติมธฺรตาคุณ

ข) อนุปปาสมธฺรตาคุณ เช่น ในประณามบทอรรถกถาปรมัตถทีปนี
(ข.เป.) ความว่า

เปเตหิ จ กตํ กम्मํ ยํ ยํ ปุริมชาติสุ
เปตภาวาทํ ตํ ตํ เตสํ หิ ผลเภทโต

(พระธรรมปาละ, ๒๕๓๘: ๑)

ก็เทศนาใด (ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายประกาศ) ถึงกรรมที่
เปรตทั้งหลายกระทำไว้ใน ชาตีก่อน อันเป็นเหตุนำมาซึ่งความเป็นเปรต
โดยความต่างกันแห่งผลกรรมของเปรตเหล่านั้น

คาถานี้อธิบายได้ว่า มีเสียง อํ นิคหิต ซ้ำกันในคาถาเดียวถึง ๘ ครั้ง คือ กตํ กम्मํ
ยํ ยํ หํ ตํ ตํ สํ ในบาททั้ง ๔ คาถานี้จึงจัดเป็น อนุปปาสมธฺรตาคุณ อลังการดังกล่าวนี้ เหมือนกับที่
เรียกว่า สัมผัสอักษรหรือสระในร้อยกรองไทยแต่ไม่เหมือนกันทีเดียว

เช่น ในพระนิพนธ์เรื่องลิลิตตะเลงพ่ายของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก
ชินอรส บทหนึ่งมีความว่า

อบเชยเฉอขึ้นชี เฉอสม-ญาฤา

อบรมว่าอรอบรม รื่นร่ำ
 อบรมที่เขยชม กลิ่นอบ เฌอณา
 อบรมองค์เจ้า จักให้เรียมเขย

(อ้างถึงใน แยม ประพันธ์ทอง, ๒๕๐๔: ๗๗)

หากนำเอาประเภทของมธรรคคุณเข้าวิจารณ์โคลงบทนี้แล้ว จะได้พบ ปทาสัตติ และอนุปปาสะแพรวพราวทั้งโคลง (แยม ประพันธ์ทอง, ๒๕๐๔: ๗๗)

๔.๓.๒.๑.๕ สมตาคคุณ ความสม่ำเสมอในการเลือกหาอักษรมาเรียงลำดับ โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก หรือพยัญชนะเสียงอ่อนหรือเสียงแข็งที่อยู่ในฐานเดียวกัน สมตาคคุณแบ่งออกเป็น ๓ ประการคือ ๑) เกวลมธุสมตาค คุณสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนทั้งสิ้น ทำให้เกิดความไพเราะ ๒) เกวลณัฐสมตาค คุณสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงแข็งทั้งสิ้น ทำให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงแข็ง และ ๓) มิสสกสมตาค คุณสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง ทำให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงผสมกัน (พระคันทสารากวิงศ์, ๒๕๔๖: ๒๖๘) เช่น ในอรรถกถาปรมัตถทีปนี (อภิ.ป.)

ปฏจัน นาม นามเนน นามรูปนิโรโธ
 เทเสสิ อติคมุภีร์ นยมนุชิตเทสน์ ฯ

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๑)

ครั้นทรงแสดงยมกปกรณ์จบลงแล้ว จงทรงแสดงปกรณ์ที่ ๗ อันเป็นลำดับของยมกปกรณ์นั้น ทั้งโดยอรรถและโดยธรรม โดยชื่อว่า ปฏจัน อันเป็นพระเทศนาที่ประดับด้วยนัยอันลึกซึ้งยิ่ง

คาถาข้างต้นพบว่าเป็นพยัญชนะวรรคทันตฐาน อนุนาสิก คือ น ในบาทที่ ๑ และ ๒ ปฏจัน นาม นามเนน นามรูปนิโรโธ ทำให้มีเสียงนุ่มนวล จัดเป็นเกวลมธุสมตาคคุณ คือ มีความสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนใน ๒ บาท และเกิดเสียงอ่อนนุ่มไพเราะ ในคำประพันธ์ในบาทคาถาหนึ่ง ๆ นั้นหากมีพยัญชนะเสียงอ่อนทั้งหมด หรือเสียงแข็งทั้งหมดแทรกอยู่ในคาถานั้นถือว่าอสังการนั้นขัดแย้งกับลีลาสังการและสุขุมาลังการ ดังนั้นจึงควรมีเสียงแข็งแทรกในเสียงอ่อน และมีเสียงอ่อนแทรกในเสียงแข็งอยู่บ้างในบาทคาถาหนึ่ง ๆ (พระคันทสารากวิงศ์, ๒๕๔๖: ๒๖๙) คาถาดังกล่าวมีเสียง ฐ เป็นพยัญชนะเสียงแข็งแทรกในบาทที่ ๑ และมี ธ แทรกในบาทที่ ๒ ดังนั้นจึงไม่ขัดแย้งกับลีลาสังการ พยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมากนั้นทำให้ออกเสียงในเวลาสวดลำบากยิ่ง เช่น มาตุติมาลา ลินโลลาลิ มาลินี เสียงเช่นนี้เวลาออกเสียงย่อมออกติด ๆ ขัด ๆ ไม่สะดวกเป็นโทษในการประพันธ์ (แยม ประพันธ์ทอง, ๒๕๐๔: ๗๗)

เกวลณัฐสมตาค เช่น ในประณามบทอรรถกถาสัทธัมมัมปกาลินี (ช.ปฎ.)

วุกขามห อฏจกถ ชนสุส

หิตาย สทุธมฺมจิริฎฺจิตตฺถ
 สกุกจฺจ สทุธมฺมปกาสินี ตํ
 สุณฺนาถ ธาเรถ จ สาธฺ สุนฺโต

(พระมหานาม, ๒๕๓๘: ๒)

ข้าพเจ้าจักกล่าวอรรถกถา อันเป็นประโยชน์แก่การทำให้พระสัทธรรม
 ดำรงมั่น เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ประชาชน ขอท่านสัตบุรุษทั้งหลายจงตั้งใจสดับ
 และทรงจำ อรรถกถาสัทธัมมัมปกาสินีนันโดยเคารพเถิด

คานานี้จะเห็นว่า มีพยัญชนะเสียงแข็งจำนวนมาก คือพบในทุก ๆ บาท ในบาทที่
 ๑ มีเสียง ข กัณฐฐาน เป็นพยัญชนะเสียงแข็ง ฐ ในมฺหฐฐาน และ ถ ในทันฐฐาน ในบาทที่ ๒ มี
 เสียง ฐ ฐ และ ถ พยัญชนะเสียงแข็ง ฐ และ ถ เป็นพยัญชนะทันฐฐาน ในบาทที่ ๓ มีเสียง ฐ
 เป็นพยัญชนะเสียงแข็ง ในบาทที่ ๔ มีเสียง ถ ถ ถ ซึ่งเป็นพยัญชนะเสียงแข็งทั้ง ๔ ตัวอักษร ใน
 ทุก ๆ บาทมีพยัญชนะเสียงอ่อนที่อยู่ฐานเดียวกันสังโยคอยู่ใกล้จึงทำให้ออกเสียงไม่ลำบากและมี
 เสียงไพเราะและไม่ขัดแย้งกับสุขุมาลังการคุณ ที่ห้ามมีพยัญชนะเสียงแข็งล้วน

๔.๓.๒.๑.๖ สุขุมาลตาคุณ คือ มีเสียงไม่กระดังมาก ไม่อ่อนล้วน และ
 ปราศจากการเรียงอักษรออกเสียงยาก ได้แก่ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก มีเสียงธิตอยู่บ้าง
 ปราศจากสนธิ สมาส หรือสังโยคที่ประกอบบทไม่ดี (พระคันทสาราภิวงศ์, ๒๕๔๖: ๒๗๗) เช่น
 ในประณามบทอรรถกถาปรมัตตทีปนี (ช.วิ.) ความว่า

ยถาลํ กริสฺสามิ อดฺตลํวณฺณํ สุภํ
 สกุกจฺจํ ภาสโต ตมฺเม นิสามยถ สาธโว

(พระธรรมपालะ, ๒๕๓๘: ๒)

ข้าพเจ้าจักทำการอธิบายความให้สละสลวยตามกำลัง ขอท่านทั้งหลายจง
 ใคร่ครวญอรรถาธิบายนั้นของข้าพเจ้าผู้กล่าวไว้แล้วโดยเคารพเถิด

คาถาข้างต้นประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก แต่ก็ปรากฏพยัญชนะ
 เสียงแข็งแทรกอยู่ ในบาทที่ ๑ มีเสียงพยัญชนะธิตเสียงแข็งคือ ถ ในบาทที่ ๒ มีเสียง ถ ในบาท
 ที่ ๓ มีเสียง ภ และในบาทที่ ๔ มีเสียง ถ และ ฐ การประกอบเสียงที่มีธิตในทุก ๆ บาทนี้ทำให้ออก
 เสียงง่ายขึ้น และไม่มีสนธิ สมาสหรือสังโยคพยัญชนะที่ออกเสียงยาก ดังนั้น คานานี้จึงจัดเข้า
 ในสุขุมาลตาคุณมีเสียงนุ่มนวลสวดง่ายและมีเสียงกระชดกระช้อยปรากฏ

๔.๓.๒.๑.๗ ลีเลสคุณ คือ ความมีเสียงกลมกลืนกันด้วยบทสังโยคและอักษร
 เสียงหนักคือธิตอักษรและที่ฆสระ ย่อมก่อให้เกิดความจับใจแก่ผู้ฟัง ต้องประกอบด้วยบท
 สังโยคฐานเดียวกันอยู่ใกล้กันทำให้เกิดเสียงรับสัมผัสกันของสังโยค บทสังโยคดังกล่าวอาจเป็น
 สังโยคอักษรที่เหมือนกันหรือต่างกันได้ เช่น กุก กุข อีกทั้งจะต้องมีอักษรเสียงหนักคือที่ฆสระ

และอักษรณิตรับสัมผัสกัน (พระคัมภีร์สารภีวงศ์, ๒๕๔๖: ๒๘๗) เช่น ในประณามบทอรรถ
กถาปรมัตถโชติกา (ขุ.ส.) ความว่า

อุตุตมํ วนุทเนยยานํ วนุทิตวา รตนตตยํ
โย ชุทุทกานิกายมฺหิ ชุทุททจารปฺพายินา
(พระพุทโธมโสะ, ๒๕๓๘: ๑)

ข้าพเจ้า (พระพุทโธมโสะ) ขอถวายอภิวัตต์แต่พระรัตนตรัย อันสูงสุดกว่า
สิ่งที่ควรไหว้ทั้งหลาย แล้วจักอธิบายความแห่งสุดตนิบาตที่พระโลกนาถเจ้า ผู้
ทรงแสวงหาทางแห่งการหลุดพ้นจากโลก ผู้ทรงมีปกติละเสียซึ่งความเสียหาย
(แม้) เล็กน้อยได้ทรงแสดงไว้แล้วในคัมภีร์ชุทุทกนิกาย

คาถาข้างต้นประกอบด้วยพยัญชนะสังโยคฐานเดียวกันทั้ง ๔ บาท คือบาทที่ ๑
ตุต, นุท บาทที่ ๒ นุท, ตต บาทที่ ๓ มี ทุท บาทที่ ๔ มี ทุท เป็นอักษรสังโยคต้นตฐานทั้งสิ้น
นอกจากนี้ยังมีอักษรเสียงหนักในบาทที่ ๓ และ ๔ คือ ช เป็นธนิธอักษร รวมถึงที่มสระในบาททั้ง
๔ ในบาทที่ ๑ มี เสียงสระยาว คือ อา และเสียง น ม นิคหิตคือมีเสียงหนัก (มาตรายาว ๒) ใน
บาทที่ ๒ มีเสียง วา และ ย ในบาทที่ ๓ มี โย กา และ กา ในบาทที่ ๔ ทา จา หา นา ซึ่งเป็นสระ
เสียงยาวทั้งสิ้น ดังนั้น จึงจัดเข้าในอสังการสิเลศคุณอุตมด้วยเสียงหนัก แต่ไม่ได้มีเสียงหนักตลอด
ทั้ง ๔ บาทเพราะไม่งั้นก็อาจทำให้ออกเสียงลำบากจึงมีพยัญชนะเสียงอ่อนอยู่ในทุกบาท

๔.๓.๓.๑.๘ อุทราตาคุณ คือ การแสดงคุณธรรมอันสูงส่งนำอัครรยอย่างใด
อย่างหนึ่ง เช่น การพลีชีพเป็นทาน การยอมสละชีพเพื่อรักษาศีล ความเพียรกล้าจนไม่คำนึงถึง
ชีวิต เป็นต้น บทประพันธ์ที่ประกอบด้วยอุทราตาคุณนี้มีความสง่างามน่าชื่นชมกว่าบทประพันธ์
ประเภทอื่น (พระคัมภีร์สารภีวงศ์, ๒๕๔๖: ๒๙๑) เช่น ในประณามบทอรรถกถาสมันตปาสาทิกา
มีความว่า

โย กปฺปโกฎฺฐิ อปฺปเมยฺยํ
กาลํ กโรนฺโต อติทุกรานิ
เชทฺ คโต โลกหิตาย นาโถ
นโม มหาการุณิกสฺส ตสฺส
(พระพุทโธมโสะ, ๒๕๓๘: ๑)

พระพุทโธเจ้าพระองค์ใด ทรงกระทำความที่กระทำได้ยากอย่างยิ่ง ตลอด
ระยะเวลาหลายโกฏิกัปป์ ทรงถึงความยากลำบาก ทรงเป็นที่พึงพิงเพื่อความ
เกื้อกูลแก่สัตว์โลก ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระพุทโธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ประกอบ
ด้วยพระมหากรุณา

คาถาช้างตันแสดงให้เห็นคุณธรรมอันสูงส่งของพระพุทธเจ้า ที่ทรงยอมเสียสละพระองค์ทำเพื่อผู้อื่นเป็นระยะเวลาอันยาวนานโดยไม่เห็นแก่ความยากลำบากด้วยความเพียรของพระองค์จนเป็นที่ยกย่องชมเชยด้วยจิตบริสุทธิ์ ดังนั้นจึงจัดเป็นอุทราตาคณ

๔.๓.๒.๑.๙ **กัณฑ์คุณ** คือ ความน่าพิงใจปรารถนา หมายความว่า เป็นสิ่งที่คนทั้งปวงปรารถนา กัน กวีก็ปรารถนา คนทั่วไปก็ปรารถนาและมีใช้ความปรารถนาที่เกินไปจากวิสัยโลก (พระคัมภีร์สาราภิงค์, ๒๕๕๖: ๓๐๓)

วุกขามหิ อญฺจกถิ ชนฺสสุ
หิตาย สทุธมฺมจิรญฺจิตตถิ
สกจฺจ สทุธมฺมปกาสิณี ติ
สุณฺนาถ ธเรถ จ สาธุ สนฺโต

(พระมหานาม, ๒๕๓๘: ๒)

ข้าพเจ้าจักกล่าวอรรถกถา อันเป็นประโยชน์แก่การทำให้พระสัทธรรมดำรงมั่น เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ประชาชน ขอท่านสัตบุรุษทั้งหลายจงตั้งใจสดับและทรงจำ อรรถกถาสัทธัมมปกาสิณีนันโดยเคารพเถิด

คาถาช้างตันปรากฏค่าแสดงความปรารถนาของกวีที่ต้องการให้พระสัทธรรมดำรงอยู่อย่างมั่นคง และความปรารถนาเช่นนี้ไม่เฉพาะกวีเท่านั้น ผู้อื่นที่เป็นพุทธศาสนิกชนเองก็ปรารถนาเหมือนกับกวี ทั้งนี้ยังเป็นสิ่งที่ไม่เกินไปจากวิสัยของโลก เพราะหากคำสอนดำรงมั่นคงศาสนาก็จะดำรงอยู่ได้เช่นกัน ดังนั้น คาถานี้จึงจัดเข้าในกัณฑ์คุณ

๔.๓.๒.๑.๑๐ **อรรถพิชิตคุณ** คือ ความเป็นไปแจ่มแจ้งของอรรถ กล่าวคือไม่มีข้อความที่ซ่อนเร้นที่แสดงไว้ด้วยศัพท์หรืออรรถที่รู้ได้โดยอ้อม มีข้อความเปิดเผยแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือฟังแล้วเข้าใจได้ทันที (พระคัมภีร์สาราภิงค์, ๒๕๕๖: ๓๐๕) เช่น ในอรรถกถาปรมัตถทีปนี (ช.วิ.) ความว่า

สุวิสุทฺถิ อสงฺกิณฺณิ	นิปฺปนฺตถฺวินิฉฺฉยิ
มหาวិหารวาสินิ	สมยิ อวิโลมยิ
ยถาพลํ กริสฺสามิ	อตฺตสวฺณฺณนํ สุภํ

(พระธรรมปาละ, ๒๕๓๘: ๒)

ข้าพเจ้าจักพรรณานำความ ให้หมดจดดีไม่ให้เกิดกระจาย ให้มีข้อวินิจฉัยละเอียดให้เหมาะสมกับสมัย (ลัทธิ) ของพระเถระผู้อยู่ในสำนักมหาวิหาร ให้เป็นอรรถกถาชั้นดีตามกำลัง

คาถาช้างตันเป็นการกล่าวถ้อยความอย่างไม่คลุมเครือ มีเนื้อหาเข้าใจง่ายและไม่ซ่อนเร้น กล่าวคือ ในคาถานี้กวีได้แสดงความประสงค์ออกไปอย่างชัดเจนที่จะแต่งอรรถกถา และ

ในการแต่งก็คงอาศัยข้อวินิจฉัยธรรมของพระเถระสำนักมหาวีหารในลังกา ข้อความนี้สามารถฟังแล้วเข้าใจได้ทันทีว่าก็จะกระทำให้อรรถกถาเป็นไปเช่นใด จึงจัดเข้าในอรรถกถาพิศุณ

จากที่ได้อธิบายไว้ข้างต้นสังเกตได้ว่า ในประณามบทอรรถกถาอุทมด้วยสังฆา-
ลังการ กล่าวคือข้อความที่วิญญูชนในรูปคาถาในประณามบทชั้นอรรถกถามีอสังการทางเสียง
จำนวนมาก และอสังการเหล่านั้นทำให้คำประพันธ์ไพเราะและตรึงใจ นอกจากคัมภีร์ชั้นอรรถกถา
แล้ว ประณามบทในคัมภีร์ชั้นฎีกาก็ปรากฏสังฆาลังการด้วยเช่นกัน จะกล่าวถึงอย่างเป็นระบบ ดัง
นี้

๔.๓.๒.๑.๑๑ ยมก ในประณามบทคัมภีร์ชั้นฎีกาปรากฏสังฆาลังการยมก เช่นตัว
อย่างต่อไปนี้

ในประณามบทชिरพุทธิฎีกา ความว่า

สมนุตปาสาทิกสณฺณิตาย

สมพุทฺธโฆสจริโยทิตาย

สมาสโต สีนปเท ลิขิสฺส

สมาสโต สีนปเท ลิขิตํ

(พระภททชिरพุทธิเถระ, ๒๕๓๘: ๑)

ข้าพเจ้าจักลิขิตประพันธ์คัมภีร์สมันตปาสาทิกาที่พระพุทฺธโฆสผู้รู้พร้อม
ประพันธ์ไว้ ในบทที่เข้าใจยาก (เท่านั้น)

ในคาถานี้ปรากฏยมกในบาทที่ ๓ และที่ ๔ ซ้ำกัน ในพยางค์ที่ ๑-๘ แต่เป็นการ
ซ้ำพยางค์คนละบาทกัน จึงจัดเป็นอภัยเปตตตติยจตุตถปาถียมก คือ ซ้ำต้นบาทที่ ๓ และ ๔ ด้วย
พยัญชนะและสระเหมือนกัน และตัวอย่างในประณามบทวิมตติฎีกา ความว่า

สีลนตฺถญจ ปกาเสนุโต

วิรทฺถญจ วิโสธยํ

อุปฏฺฐิตนยญจาปี

ตตฺถ ตตฺถ ปกาสยํ

(พระภททจโจฬิกัสสปเถระ, ๒๕๓๘: ๑)

ข้าพเจ้าผู้กำลังจะกล่าวถึงเนื้อความที่ไม่กระจ่าง ได้ชำระแล้วซึ่งสิ่งที่ประพันธ์ไว้
ผิดพลาด และจะกล่าวถึงนัยที่ตั้งไว้แล้วในคัมภีร์นั้น ๆ

ในคาถานี้มีการซ้ำพยัญชนะในต้นบาทที่ ๔ จึงจัดเป็นอภัยเปตตจตุตถปาถียมก
คือซ้ำพยัญชนะเหมือนกันทั้ง ๓ ตัวแรกและ ๓ ตัวหลังในต้นบาทที่ ๔

๔.๓.๒.๑.๑๒ ปสาทคุณ เช่น ในสารัตถทีปนีฎีกา ความว่า

มหาการุณิกํ พุทฺธํ

ธมฺมญจ วิมลํ วรํ

วานฺเต อริยสงฺฆญจ

ทกฺขิณฺเอยฺยํ นิรจฺจนํ

(พระภิกษุสงฆ์ปริวาสกรรม, ๒๕๓๘: ๑)

ข้าพเจ้าขอไหว้พระพุทธรูปเจ้าผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณา พระธรรมอันประเสริฐ
ที่ปราศจากมลทินและพระอริยสงฆ์ผู้ควรแก่ทักษิณา (และ) ปราศจากกิเลสเพียง
ดั่งนิน

คาถานี้มีการวางบทกรรมและบทวิเสสนะไว้ใกล้กันในบาทที่ ๑ ๒ และ ๓ อ่านเข้าใจ
ง่ายเวลาสัมพันธก็มองได้ง่ายว่าบทใดสัมพันธเข้ากับบทใด เช่น ในบาทที่ ๑ มหากรณิก เป็นวิ
เสสนะของ พุทฺธ และ พุทฺธ เป็นอวุตตกรรมะใน วุฑฺเฑ ประธานของ วุฑฺเฑ คือ อหฺ ลดรูปเพื่อเข้า
คณะฉันทได้ นอกจากนั้นยังมี จ ศัพท์ ควบบทต่าง ๆ ไว้ด้วยกันไม่กระจายจึงเป็นปสาทคุณ (คำ
อธิบายหลักของอสังการต่าง ๆ ดู ๔.๓.๒.๑.๑-๔.๓.๒.๑.๑๐ ที่ว่าด้วยอสังการนั้น ๆ)

๔.๓.๓.๑.๑๓ โอชคุณ เช่น ในประณามบทสลักชั้นธวัคคอกินวิฎีกา ความว่า
อาจริยธมฺมปาล- ตฺเถเรนวาภิสงฺขตา
สมฺมา นิปฺพนคฺคฺภีร- ทฺทฺทสฺตถปฺปกาสนา

(พระญาณภาวีสถัมมเสนาบดีมหาเถระ, ๒๕๓๖: ๑)

การประกาศเนื้อความอันละเอียดลึกซึ้งและเข้าใจยาก พระธรรมปาละผู้เป็น
อาจารย์นั้นแลได้แต่งไว้เหมาะแล้ว

คาถานี้มีบทที่มีสมาสยว แต่อ่านสะดวกเข้าใจง่าย คือในบาทที่ ๑ และ ๒ อาจ
ริย+ธมฺมปาลตฺเถเรน แปลว่า พระธรรมปาละผู้เป็นอาจารย์ เป็นการสมาสยวข้ามบาท และในบาทที่
๓ และ ๔ นิปฺพน+คฺคฺภีร+ทฺทฺทสฺ แปลว่า ละเอียด ลึกซึ้ง และเข้าใจยาก สิ่งทีละเอียดลึกซึ้งยอมเข้า
ใจยากทั้ง ๓ คำเป็นคุณศัพท์ด้วยกันทั้งสิ้น และเป็นสมาสยวข้ามบาท ดังนั้นคาถานี้จึงจัดเข้าใน
โอชคุณ

๔.๓.๒.๑.๑๔ มธฺรตาคฺคฺณ เช่น ในประณามบทอังกุตตรฎีกา ความว่า

พหุสฺสฺตํ สติมนฺตํ ทนฺตํ สนฺตํ สฺมาหิตํ
นฺนามิ ลีรสา ธีรํ ครุ เม คณฺวาจกํ

(พระภิกษุสงฆ์ปริวาสกรรม, ๒๕๓๗: ๒)

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมท่านผู้เป็นพหุสูตร มีปัญญา ฝึกตนแล้ว มีความสงบ มีจิตตั้ง
มั่น เป็นนักปราชญ์ ผู้เป็นครู (และ) บอกธรรมแก่คณะ

คาถานี้มีเสียง อํ นิคหิต มากถึง ๗ ครั้ง คือ พหุสฺสฺตํ สติมนฺตํ ทนฺตํ สนฺตํ สฺมาหิตํ
ธีรํ คณฺวาจกํ กล่าวคือ มีการซ้ำเสียง อํ คาถานี้จึงจัดเป็นอนุปาสมธฺรตาคฺคฺณ ทำให้มีเสียงไพเราะ
เวลาออกเสียงทำให้เกิดเสียงกระชดกระช้อย อีกทั้งยังมีเสียงพยัญชนะฐานเดียวกันในบาทที่ ๑
และ ๒ คือ ในบาทที่ ๑ มีเสียง ส ต น ใน พหุสฺสฺตํ สติมนฺตํ ซึ่งเป็นพยัญชนะต้นตฺฐาน ในบาทที่
๒ มีเสียง น ต ส ใน ทนฺตํ สนฺตํ สฺมาหิตํ ซึ่งเป็นพยัญชนะต้นตฺฐานเช่นกัน

๔.๓.๒.๑.๑๕ สมตาคฺคฺณ เช่น ในประณามบทอังกุตตรฎีกา ความว่า

ปฏิบัติปราณี สหารณนิวาสน์
ปากฎุ คคเน จนท-

(พระภทนต์สารีบุตรเถระ, ๒๕๓๗: ๑)

(พระมหากัสสปเถระ) ผู้ปรากฏดุจวงกลมแห่งดวงจันทร์ในกลางทาว (สำหรับ)

ภิกษุผู้ปฏิบัติผิดและอิงแอบราชสกุลในกาลทุกเมื่อ

คาถานี้ปรากฏอักษรเสียงอ่อนจำนวนมาก คือ ในบาทที่ ๑ มีเสียงพยัญชนะ ป จำนวน ๓ เสียง และมีเสียง ฎ และ ต ที่เป็นลิลิตเสียงอ่อนมูทธฐานและทันตฐาน แต่ก็มีพยัญชนะเสียงแข็งแทรกอยู่คือ ธ ส่วนในบาทที่ ๓ มีเสียง ป ก ฎ จ และ ท เป็นพยัญชนะเสียงอ่อนครบทั้ง ๕ ฐาน (ก กัณฐฐาน จ ตาลฐาน ฎ มูทธฐาน ต ทันตฐาน และ ป โอฏฐฐาน) แต่ก็มีพยัญชนะเสียงแข็ง คาถานี้จึงจัดเข้าแควลมุทสมตาคุณ

๔.๓.๒.๑.๑๖ สุขุมลตาคุณ เช่น ในประณามบทสลักขันธวัคคฎีกา ความว่า

กามณจ สา ตถา ฎตา ปรมุปรากฏตา ปน
ปจโต อตถโต จาปี พหุปุปมาทเลขนา

(พระญาณภิกขุสังฆมเสนาบดีมหาเถระ, ๒๕๓๖: ๑)

การรจนาด้วยความพลั้งเผลอเป็นจำนวนมาก (หลายบท) ทั้งโดยตัวบท

(ปาฐะ) ทั้งโดยใจความที่เป็นการทำตามประเพณีที่เป็นไปตามนั้นมีอยู่ก็จริง

คาถานี้มีเสียงไพเราะ เพราะปรากฏพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก และพบทั้ง ๔ บาท คือ ในบาทที่ ๑ มีเสียง ก จ ต ต บาทที่ ๒ มีเสียง ป ป ต ป บาทที่ ๓ มีเสียง ป ต ต จ ป บาทที่ ๔ มีเสียง ป ที่เป็นเสียงลิลิตและมีเสียงหนักคือธนิตแทรกอยู่ในทุกบาทและไม่มีอักษรออกเสียงยาก ดังนั้นคาถานี้จึงจัดเข้าสุขุมลตาคุณ

๔.๓.๒.๑.๑๗ ลีเลสคุณ เช่น ในประณามบทวิมตติวินทนีฎีกา ความว่า

ลีลนตถณจ ปกาเสนโต วิตุทธณจ วิโสธย
อุปฏิจิตนยญจาปี ตตถ ตตถ ปกาสย

(พระภทนต์โฆณิกัสสปเถระ, ๒๕๓๘: ๑)

ข้าพเจ้าผู้กำลังจะกล่าวถึงเนื้อความที่ไม่กระจ่าง ได้ชำระแล้วซึ่งสิ่งที่

ประพันธ์ไว้ผิดพลาด และจะกล่าวถึงนัยที่ตั้งไว้แล้วในคัมภีร์นั้น ๆ

คาถานี้เห็นได้ว่าในทุกบาทมีเสียงพยัญชนะสังโยคฐานเดียวกันปรากฏ คือ ในบาทที่ ๑ มี ตถ นต เป็นทันตฐาน บาทที่ ๒ มี ทุ ธ ญจ ทันตฐานและกัณฐฐาน ไกลเคียงกับ บาทที่ ๓ คือ ฎจ ญจ มูทธฐานและกัณฐฐาน บาทที่ ๔ มี ตถ ตถ เป็นทันตฐาน และมีเสียงสระเสียงยาวในทุกบาท คือ บาทที่ ๑ มี กา โต บาทที่ ๒ มี โส บาทที่ ๓ มี จา บาทที่ ๔ มี กา ซึ่งเป็น

เสียงสรวล และมิเสียงธนิตในทุกบาท บาทที่ ๑ มี ๓ บาทที่ ๒ มี ๓ บาทที่ ๓ มี ๓ บาทที่ ๔ มี ๓ ดังนั้น คาถานี้จึงจัดเข้าลีเลสคุณ

๔.๓.๒.๑.๑๘ กัณฑ์คุณ เช่น ในประณามบทวิมตวิโนทนี ความว่า

กรณาปณฺณททยํ สุกตํ หิตททยกํ
นตฺวา ธมฺมณฺจ วิมลํ สงฺฆณฺจ คุณสมฺปทํ

(พระภทนต์โฆฬิกัสสปเถระ, ๒๕๓๘: ๑)

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสุคตเจ้า ผู้มีพระหฤทัยเต็มด้วยพระ
กรณา ทรงให้ประโยชน์เกื้อกูล พร้อมทั้งพระธรรมอันปราศจากมลทิน
และพระสงฆ์ผู้ถึงพร้อมด้วยคุณ

คาถานี้เป็นคาถาสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ตามคุณที่มีอยู่จริง
เป็นจริงตามที่กล่าว ดังนั้นคาถานี้จึงจัดเข้ากัณฑ์คุณ

๔.๓.๒.๑.๑๘ อรรถพยัตติคุณ เช่น ในประณามบทกัณฑ์ชาวีตรณีปุราณ-อภิภาวีกา
ความว่า

พุทฺธํ ธมฺมณฺจ สงฺฆนฺตํ- อาทินา ยา ปกาลิตา
ภทฺตพุทฺธโมเสน มาติกาฏฐกฺกา สุภาฯ
ตสฺสา หิ ลินฺปทํ วิ- กาสนโกยมารมฺโภฯ

(พระพุทธนาคเถระ, ๒๕๓๘: ๑)

อรรถกถาที่เป็นหัวข้อใด พระพุทธโฆสะผู้เจริญได้ประพันธ์ไว้
แล้ว เป็นต้นว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ความจริงยังมีบทที่เข้าใจ
ยากของอรรถกถานั้นอยู่ (ข้าพเจ้า) จะเป็นผู้เริ่มอธิบายบทที่ไม่ปรากฏ
ชื่อนั้น

คาถานี้มีความกระจำขัดในทุกบาท คือ กล่าวถึงสิ่งหนึ่งที่ยังไม่ชัดเจน และบอก
ว่าจะทำให้ปรากฏชัดเจน ในคาถานี้ก็บอกว่าจะทำสิ่งใดและเพราะเหตุใดจึงทำ ดังนั้นคาถานี้จึง
จัดเข้าอรรถพยัตติคุณ

ในบรรดาสัททาลังการที่กล่าวมาแล้วนี้ โฆษคุณและอุทราตาคุณเป็นสัททาลังการ
โดยเสียงและความหมาย สมာธิคุณที่ไม่พบในประณามบททั้งในชั้นอรรถกถาและฎีกาเป็นอสังการ
โดยความหมาย อสังการนอกจากนี้ มี ยมก^{๒๔} เป็นต้นที่กล่าวแล้วเป็นสัททาลังการทางเสียงอย่าง
เดียว (พระคันธसारากวีวงศ์, ๒๕๔๖: ๒๓๒)

^{๒๔} ผู้วิจัยรวม ยมก เข้าเป็นสัททาลังการตามความเห็นของวาคภุจ ที่มองว่า ยมก เป็นอสังการทางเสียง

ในประณามบทคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาปรากฏสัททาลังการเป็นมาก ชาดเพียงสมาธิคุณ การกล่าวถึงสิ่งที่ไม่จริงให้เหมือนจริง เช่น กล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิต หรือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีรูปร่างให้มีรูป เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ภาพพจน์ชัดเจน ดังนั้น จากข้อมูลจะเห็นว่า ประณามบทในชั้นอรรถกถาและฎีกาอุดมด้วยสัททาลังการ และสัททาลังการนี้เองที่ทำให้คำประพันธ์มีเสียงไพเราะนุ่มนวลและง่ายสำหรับการสวดออกเสียง นอกจากสัททาลังการจะสำคัญในหลักของการประพันธ์แล้ว ยังมีอสังการอีกประเภทหนึ่งที่สำคัญเช่นกัน คือ อัดถาลังการดังจะกล่าวและอธิบายอย่างเป็นระบบต่อไป

๔.๓.๒.๒ อัดถาลังการ

อสังการ การตกแต่งอรรถ (เนื้อความ) มี ๒ ประการโดยประเภทแห่ง สภาว-วุตติ และ วังกวุตติ บรรดาอสังการทั้ง ๒ อย่างนั้น สภาววุตติ เป็นเครื่องแสดงหลักฐานหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ของวัตถุทั้งหลาย^{๓๐} (แย้ม ประพัฒน์ทอง, ๒๕๐๕: ๙๘) มีอธิบายต่างกัน ดังนี้

ก) สภาววุตติ กล่าวโดยตรง คือ พุทธตรง ๆ ตามสภาวะของเนื้อเรื่อง ประกาศอย่างแจ่มแจ้งถึงสิ่งของหรือบุคคลที่เป็นประเภทเดียวกัน (ชาติ) มีคุณลักษณะอย่างเดียวกัน (คุณ) มีกิริยาอาการเดียวกัน (กริยา) และ มีรูปธรรมคือบุคคลสิ่งของเดียวกัน (ทัฬหะ) (พระคัมภีร์สาราภิงค์, ๒๕๔๖: ๓๔๓)

ข) วังกวุตติ เป็นการกล่าวโดยอ้อมคือพูดในเชิงอุปมาเปรียบเทียบ เป็นต้น (พระคัมภีร์สาราภิงค์, ๒๕๔๖: ๓๔๓) การแสดงสภาวะของวัตถุไปเป็นอย่างอื่นคือ ไม่แสดงไปตรง ๆ อ้อมไปไม่เป็นตามสภาพเดิม (แย้ม ประพัฒน์ทอง, ๒๕๐๕: ๑๐๐) วังกวุตตินั้นมีข้อขอด (ปมที่ยุ่งยาก) มากมายไม่สามารถจะชี้แจงให้จบสิ้นได้ (๒๕๐๕: ๑๐๑) ดังนั้น จึงจะแสดงไว้ตามที่กำหนดไว้ในคัมภีร์สุโธธาสังการ ๓๕ ประเภท ที่จัดเป็นวังกวุตติ คือ ๑) อติสัย ๒) อุปมา ๓) รูปกะ ๔) อาวุตติ ๕) ทิปกะ ๖) อาเขยปะ ๗) อัดถันตรนยาสะ ๘) พยติเรกะ ๙) วิกาวนา ๑๐) เหตุ ๑๑) กมะ ๑๒) ปียตระ ๑๓) สมาส ๑๔) ปริกัปนา ๑๕) สมหิตะ ๑๖) ปริยายวุตตะ ๑๗) พยาชวันณนา ๑๘) วิเสสะ ๑๙) รุฬหะอหังการ ๒๐) ลีเสสะ ๒๑) ตุลโยคิตา ๒๒) นิทัส-สนะ ๒๓) มหันตัตตะ ๒๔) วัณญา ๒๕) อัปภกตัตตฤติ ๒๖) เอกาวลี ๒๗) อัญญมัญญะ ๒๘) สหวุตติ ๒๙) วิโรธิตา ๓๐) ปริวุตติ ๓๑) รมะ ๓๒) ภาวะ ๓๓) มิสสะ ๓๔) อาลี ๓๕) รลี (แย้ม ประพัฒน์ทอง, ๒๕๐๕: ๑๐๑)

ในคัมภีร์อสังการศาสตร์สันสกฤต ได้กล่าวถึงอรรถาลังการไว้ ๓ ประเภท คือ ชาติ อุปมา และรูปกะ (คือกล่าวถึงอุปมาอุปมัยรวมไว้ด้วยกัน) (วาคภฏ, ๒๕๐๕: ๑๓ แปลโดย

^{๓๐} สภาววุตตินัน
ปฐมมา ตตถ วตถุนัน
เกทา เทวธา อลงกริยา
นानาวตถาวิภาวินัน

ป.ส.ศาสตร์) ชาติ ตรงกับหนึ่งในอรรถาธิบายที่เรียกว่า สภาวทูติ ของฝ่ายบาลี ส่วนอุปมา เป็นหนึ่งในชนิดของวังกทูติ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า มีความใกล้เคียงกันทั้งอรรถาธิบายสันสกฤตและบาลี เพียงแต่ในอรรถาธิบายสันสกฤตนั้นกล่าวไว้รัดกุม และในประณามบทและนิคมกถาที่จัดเป็นสภาวทูติมีความชัดเจนในคำสรรเสริญและคำอำนวยพร วังกทูติที่ปรากฏในบททั้งสองได้แก่อุปมาหลังการและวังกทูตินั้นตรงกันทั้งในสันสกฤตและบาลี ดังจะอธิบายต่อไปนี้

๔.๓.๓.๒.๑ อุปมาหลังการ

อุปมา คือ สภาวะที่นำเอาวัตถุอย่างหนึ่งมาเปรียบกับวัตถุอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะอาการเสมอกันละม้ายกัน เช่น บัวกับหน้ามีลักษณะอาการบางอย่างเหมือนกันนำมาเปรียบกับหน้า เช่นว่าหน้าเหมือนบัวบาน หรือกวีไทยชมโฉมนางเอกว่า งามพิศตรพิศพวงเพียงเพ็ญแข อย่างนี้เรียกลักษณะที่นำมาเปรียบว่าอุปมา สิ่งที่รับเปรียบเรียกว่าอุปมัย เช่น บัว เป็นอุปมาเพราะนำบัวมาเปรียบ หน้า เป็นอุปมัยเพราะเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบ (แย้ม ประพัฒน์ทอง, ๒๕๐๕: ๑๐๔-๑๐๕) อุปมาจำแนกออกได้ ๓ ประเภท ดังนี้

๔.๓.๓.๒.๑.๑ สัททคัมมา รู้ด้วยศัพท์ หมายความว่า มีศัพท์ระบุอุปมาปรากฏ เช่น อิว วา ตุลย เป็นต้น

๔.๓.๓.๒.๑.๒ อัถถคัมมา รู้ด้วยอรรถ หมายความว่าไม่มีศัพท์ระบุอุปมา แต่ความหมายระบุว่าเป็นอุปมา

๔.๓.๓.๒.๑.๓ วากยัตถวิสยา มีความของพากย์เป็นวิสัย หมายความว่า ไม่มีศัพท์ระบุเป็นอุปมาและไม่มีความบ่งว่าเป็นอุปมา แต่รวมความเข้าทั้งประโยคแล้วรู้ได้ว่าเป็นอุปมา (แย้ม ประพัฒน์ทอง, ๒๕๐๕: ๑๐๔-๑๐๕) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก) สัททคัมโมปมา อุปมารู้ด้วยศัพท์ระบุอุปมาปรากฏ มี ๓ ประเภท คือ

ก.๑) สมาสัททคัมมา อุปมาที่รู้ด้วยศัพท์คือ บทสมาส เช่น ในประณามบทอรรถกถาปรหมัตถทีปนี ที่เปรียบเทียบระหว่างความแก่กล้าของพระบูรพาจารย์กับความแก่กล้าของราชสีห์ ด้วยคำบาลีว่า ปุพฺพหาจริยาสีหํ (ปุพฺพหาจริยา จสีหาจติ ปุพฺพหาจริยาสีหา บูรพาจารย์สีหะ คือ พระบูรพาจารย์ผู้เปรียบปานสีหะ เป็นกัมมธารยะสมาส วิเสสโนปมบท) ดังความว่า

เพราะอรรถกถาจะช่วยทรงพระศาสนาของพระศาสดาไว้ได้ ทั้งวินิจฉัย
ของพระบูรพาจารย์ผู้เปรียบปานราชสีห์ก็คงดำรงอยู่ด้วย

(พระธรรมปาละ, ๒๕๓๘: ๒)

ก.๒) ปัจจัยสัททคัมมุปมา อุปมาที่รู้ด้วยศัพท์ จำพวกปัจจัยในตัทธิต คือ อ, อายิตตตและ ก ปัจจัย และปัจจัยอาชยต อาย และ อีย พบเพียง คำว่า สีห ดังปรากฏในตัวอย่างต้นที่ลง อ ปัจจัยในตัทธิต สีโห วิทยาติ สีโห สีห คือ ผู้เปรียบปาน ราชสีห์ สีห = สีห ศัพท์+อ ปัจจัยในอุปมาตัทธิต (พระคัมภีร์สาราภิกวงศ์, ๒๕๔๖: ๓๖๘)

ก.๓) อิวาทิสัททคัมมุปมา อุปมาที่รู้ได้ด้วย ศัพท์จำพวก อิว เป็นต้น คัมภีร์สุโธธาหลังการได้จำแนกประเภท อิว ศัพท์ไว้ ๓๒ ศัพท์ ดังนี้ อิว, วา, ตุลย, สมาน, นิภ, สนุนิภ, ยถา, สงกาส, ตุลิต, ปกาส, ปติรูปกะ, สรี, สริกข, ลัมวาทิ, วิโรธิ, สทิส, วีย, ปฏิปกข, ปจจนิภ, สปกข, อุปमित, อุปมา, ปฏิพิมพ, ปฏิจฉนท, สรูป, สม, สมมิต, สวณณ, อาภา, ปฏินิธิ, สธมม, และสลกขณ เช่น

กวีเปรียบเทียบพระสัมพันธคุณของพระพุทธเจ้าที่แผ่ชานไปในไฉยธรรมทั้ง หลายดุจพระกรุณาที่แผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายด้วย วีย ศัพท์ ดังคำบาลีว่า กรุณา วีย สตุเตสุ ความว่า

พระสัมพันธคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้ทรงแสดง ว่าคุณใหญ่ เป็นไปทั่วในไฉยธรรมทั้งปวงตามความพอพระทัย ดุจพระกรุณาคุณ ที่ทรงแผ่ไปในสัตว์ทั้งหลาย

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๑)

กวีเปรียบเทียบความสว่างงามของพระพุทธเจ้าเหมือนกับแสงดวงอาทิตย์ที่อยู่ เหนือยอดเขายุคันธรด้วย อิว ศัพท์ด้วยคำบาลีว่า อาทิจโจว ยุคนุเธ (อิว ลรูปเหลือ ว เพื่อให้ เข้าคณะฉันทได้) ความว่า

พระสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด มีพระทัยอันความกรุณานั้นออกสาหะขึ้นด้วย ดีในสัตว์ทั้งหลาย เมื่อประทับจำพรรษาในดาวดึงส์เทวโลกในคราวแสดงยมก ปาฏิหาริย์เสร็จแล้ว ได้ประทับนั่งบนศิลาอาสน์ชื่อบันฑุกัมพล ณ ควงไม้ป่าริชาติ ทรงพระสิริโสภาคย์ ดุจดั่งพระอาทิตย์อุทัยเหนือเขายุคันธร

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๑)

กวีเปรียบเทียบความองอาจสามารถและฉลาดในการสังวรณนาพระวินัยของพระ บุรพาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาเดิมว่า โดดเด่นเป็นเหมือนธงของพระสงฆ์สำนักมหาวิหารด้วย อุปมา ศัพท์ดังคำบาลีว่า ธชูปเมทิ ความว่า

แท้ที่จริงพระวินัยนี้ ถึงท่านพระบูรพาจารย์ผู้้องอาจ ซึ่งขจัดมลทินและ
 อาสวะออกจนหมดสิ้นด้วยน้ำคือญาณ มีวิชาและปฏิสัมภิทาอันบริสุทธ์ ฉลาด
 ในการสังวรธรรมาพระสัทธรรม หาผู้เปรียบปานในความขัดเกลาได้ง่ายไม่ปรากฏ
 เปรียบดังธงของพระสงฆ์สำนักมหาวิหาร

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๒)

กวีในชั้นฎีกาเปรียบเทียบความแก่ล้าล่องอาจและโดดเด่นของพระมหากัสสปะเถระ
 ที่ปรากฏในพระศาสนาเหมือนกับรัศมีของพระจันทร์ฉายแสงเจิดจ้าในกลางหาวด้วย วีย ศัพท์ ดัง
 คำบาลีว่า จนุทมนทล วีย ความว่า

ข้าพเจ้าขอไหว้พระพระมหากัสสปะเถระผู้เป็นปริณายกแห่งสงฆ์ ผู้ทำให้
 พระศาสนาอุทัยขึ้นในเกาะลังกา ผู้ปรากฏในพระศาสนาโดดเด่นเหมือนกับวง
 พระจันทร์ที่ปรากฏในกลางหาว (บทแปล)

(พระภทนต์สารีปุตเถระ, ๒๕๓๘: ๑)

ข) อตถคัมมุปมา รู้ด้วยอรรถ ไม่มีศัพท์ระบุอุปมา แต่
 ความหมายระบุว่าเป็นอุปมา กล่าวคือ ไม่มีศัพท์เปรียบเทียบให้เห็นความเสมอกันจำพวก สมาส
 ปัจจัย อิว ศัพท์เป็นต้นก็เข้าใจด้วยอรรถของอุปมาและอุปมัยทั้งสองได้ เช่น

กวีเปรียบเทียบพระพุทธเจ้าว่าทรงเป็นเหมือนเทพเจ้า หรือจอมเทพ ด้วยคำบาลี
 ว่า เทวาติเทโว เทวานัน สิ่งที่น่ามาเปรียบคือเทพเจ้า เป็นอุปมา สิ่งที่ได้รับเปรียบคือพระพุทธเจ้า
 เป็นอุปมัย ความว่า

พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเทพของเหล่าเทพ เป็นผู้อันเทพยดา
 และทานพถวายการบูชาแล้ว ทรงมีพระสังวรอันหมดจด ทรงมีพระวิริยะให้

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๒)

กวีเปรียบเทียบพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าเหมือนกับนา (บุญ) ของผู้มีความ
 ต้องการบุญ ดังประโยคบาลีว่า เขตตณฺชนานํ กุสลตฺถิกานํ สิ่งที่น่ามาเปรียบคือนาเป็นอุปมา สิ่ง
 ที่รับเปรียบคือพระสงฆ์เป็นอุปมัย ความว่า

ข้าพเจ้าขอถวายนมัสการซึ่งพระสงฆ์ ผู้ประกอบด้วยศีล สมာธิ ปัญญา
 วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสนะเป็นเค้ามูล เป็นเนื่อนาบุญของชนผู้มีความต้องการ
 ด้วยบุญ (พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๑, พระธรรมปาละ, ๒๕๓๘:๑)

กวีเปรียบพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นภาษาสำหรับรองรับความเคารพ ดังคำบาลีว่า สสพุทธมมคณฺโณ คารวภาชนํ สิ่งที่น่ามาเปรียบคือภาษาเป็นอุปมา สิ่งที่ได้รับเปรียบคือพระธรรมและพระสงฆ์เป็นอุปมัย ความว่า

ข้าพเจ้าขออนอบน้อมพระพุทธเจ้าผู้มีพระทัยยิ่งใหญ่ ผู้ทรงมีความเอ็นดู
มาก พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ ผู้เป็นภาษาแห่งความเคารพ (บทแปล)

(พระญาณภาวิงฺสธรรมเสนาบดีเถระ, ๒๕๓๖: ๑)

ค) วากยัตถวิสยา มีความของพากย์เป็นวิสัย ไม่มีศัพท์ระบุเป็นอุปมาและไม่มี ความบ่งว่าเป็นอุปมา แต่รวมความเข้าทั้งประโยคแล้วรู้ได้ว่าเป็นอุปมา เช่น

กวีเปรียบสาครเหมือนสงสารที่ข้ามได้ยาก แต่พระพุทธเจ้าทรงเสด็จข้ามไปได้ ดังคำบาลีว่า ตินฺณํ สํสารสาครํ ความว่า

ข้าพเจ้าขอไหว้พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทานุคคลเปรียบปานมิได้ ผู้
เสด็จขึ้นสู่สาครคือญะยธรรม ผู้ข้ามสาครคือสงสารได้แล้ว ด้วยเคียวเกล้า

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๑)

คาถาที่ปรากฏในประณามบทส่วนมากเป็นคาถาปัฐยาวัต คาถาดังกล่าวเป็นคาถาที่แต่งง่ายกว่าคาถาประเภทอื่น และเมื่ออ่านออกเสียงโดยกำหนดหยุดที่ละบาทจะได้เสียง ๘ พยางค์ใน ๑ บาท และจะมีการหยุด ๔ ครั้ง ใน ๑ คาถา ปัฐยาวัตคาถาเป็นที่นิยมในการผูกคำขึ้นเป็นคาถาในประณามบทและเป็นบทต้นในฐานะบทปลุกเร้าศรัทธาพาใจขึ้นสู่ธรรมารมณสำหรับผู้ศึกษาคัมภีร์ ดังนั้น จึงปรากฏว่าบทดังกล่าวอุดมด้วยสัททาลังการและอัทธาลังการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอสังการยังทำให้ความหมายของคำปรากฏภาพขึ้นในใจของผู้อ่านอย่างชัดเจน นอกจากประณามบทจะมีลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์แล้ว นิคมนกถาก็ปรากฏลักษณะดังกล่าวด้วยเช่นกัน

๔.๔ วรรณศิลป์ในนิคมกถา

นิคมกถาที่ปรากฏในตอนท้ายคัมภีร์เป็นบทที่กวีแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทป็ชชะ (คาถา) ทั้งนี้คำที่กวีได้นำมาผูกขึ้นบังคับด้วยคณะฉันทต่าง ๆ มีชื่อเรียกแตกต่างกันและอุดมด้วยวรรณศิลป์ คำที่แต่งด้วยรูปบทร้อยกรองนี้ให้ความรู้สึกในทางพิธีกรรมและให้ความไพเราะเมื่อสวดออกเสียงมากกว่างานประเภทร้อยแก้ว ดังนั้น จึงควรกล่าวถึงคณะฉันทที่ใช้แต่ง รวมถึงอสังการที่ปรากฏในนิคมกถา ดังนี้

๔.๔.๑ ลักษณะและรูปแบบคำประพันธ์

กวีในชั้นอรรทดกาศและฎีกาแต่งนิคมณฑลเป็นบทประพันธ์ชนิดร้อยกรองที่เรียกว่าคาถา แต่ละคาถาปรากฏคณณันท์ที่ใช้แตกต่างกันออกไป ในแต่ละคัมภีร์มีคาถาที่แต่งด้วยคณณันท์แตกต่างกันออกไป ดังนี้

ตารางที่ ๒๘ ตารางแสดงคณณันท์ที่ใช้แต่งนิคมณฑลคัมภีร์อรรทดกาศ

ชื่อคัมภีร์	ปฐยา	อินทรา	อุเพนทรา	ภูซังคัปา	ภการา	มการา	นการา	ยการา	สการา	ชการา	รการา
สมนตปาสาทิกา วิ.มหา.	๑,๒, ๔,๕, ๗,๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๔, ๑๖, ๑๗					๓ (ต.) ๘ (ต.) ๑๓ (ป.) ๑๕ (ต.)	๙ (ป.)	๙ (ต.)		๖ (ต)	
สมุจจลวิลาสิณี ที.สี.	๑,๒										
ปปัญจสูทนี ม.มุ.	๑,๒, ๓,										
สารตถุปกาลิณี ส.ส.	๑,๒										
มโนรดปุรณิ อ.จ.เอก.	๑,๒										
ปรมตถุชิติกา ช.ช.	๑,๒, ๓,๔, ๕										
ธมมปทฎฐกถา ช.ธ.	๑,๓, ๔,๕,๖									๒ (ป.)	
ปรมตถุทีปนี ช.จ.	๑,๓, ๔,๖, ๗,๘, ๙,๑๐						๒ (ป.)		๕ (ต.)		
ปรมตถุทีปนี ช.อิติ.	๒,๓, ๔,๕, ๗,๘, ๙, ๑๐,						๑ (ป.)	๖ (ต.)			

	๑๑										
ปรมตตชิติกา ช.สุ.	๑,๒, ๓,๕, ๖					๔ (ต.)					
ปรมตตที่ปณี ช.วิ.	๑,๒, ๓,๕, ๖,๗, ๘,๙, ๑๐					๔ (ต.)					
ปรมตตที่ปณี ช.เปต.	๑,๒, ๔,๖, ๗,๘, ๙, ๑๐						๓ (ป.)		๕ (ต.)		
ปรมตตที่ปณี ช.เดวี.	๑,๒, ๓,๔, ๕,๘, ๙, ๑๐								๖,๗ (ป.)		
ชาติภฏจกถา ช.ชา.	เป็นคัมภีร์อรรถกถาเดียวที่ไม่มีนิคมกถา										
สทุธมมุப்புชิติกา ช.นิ.	๔,๕, ๙								๘ (ป.)	๗ (ต.)	๓ (ป.)
สทุธมมุப்புกาลินี ช.ปฎิ.	๔				๓	๒ (ป.)	๒ (ป.)			๑ (ต.)	๑ (ป.)
วิสุทุชชวลาลินี ช.อ.		๒				๓ (ต.)					
มตุรตตวลาลินี ช.พทุธ.	๑,๒, ๓,๔, ๕,๖, ๗, ๑๓, ๑๔			๘,๙, ๑๐,๑ ๑	๑๒ (ต.)						
ปรมตตที่ปณี	๔,๖,				๓					๒	๑

ขุ.จริยา.	๗,๘, ๙, ๑๐, ๑/๒				(ป.)				(ต.) ๕ (ต.)	(ต.)	
อภุจสาลินี อภิ.ส.	๓,๕, ๖,๘					๑ (ต.) ๒,๔, ๗(ต.)					
สมุโหมทวิโนทนี อภิ.วิ.	๙, ๑๐, ๑๑										
ปรมตฤททีปนี อภิ.ธา.											
ปรมตฤททีปนี อภิ.ปุ.	๑,๒, ๖					๔ (ป.) ๕ (ต.)		๓ (จ.)			
ปรมตฤททีปนี อภิ.ก.	๔					๓ (ต.)	๒ (ป.)		๑ (ป.) ๒ (ต.)		
ปรมตฤททีปนี อภิ.ย.	๓,๔, ๖					๑,๒,๕					
ปรมตฤททีปนี อภิ.ป.	๑๐, ๑๑, ๑๓, ๑๔, ๑๕					๘ (ต.) ๙ (ต.) ๑๒ (ต.)					

ตารางข้างบนนี้แสดงว่า คาลาที่กวีในชั้นอรรธกถาได้แต่งประณามบทด้วยคาลาทั้งหมด ๒๙๕ คาลา รวม ๒๗ คัมภีร์ คัมภีร์ที่ไม่ปรากฏนิคมณฑลามีเพียงชาติกัฏฐกถาคัมภีร์เดียว และปรากฏคาลาที่ใช้แต่งเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ๑) ปุริยาวัตคาลา ๒) มการวิปูลาคาลา ๓) สการวิปูลาคาลา ๔) นการวิปูลาคาลา ๕) ยการวิปูลาคาลาและชการวิปูลาคาลา ๖) ภการวิปูลาคาลา ๗) รการวิปูลาคาลา อินทรวีเชียรและอุเปนทรวีเชียรคาลาไม่ปรากฏว่าใช้แต่ง

ตารางที่ ๒๙ ตารางแสดงคณะฉันทที่ใช้แต่งนิคมณฑลาคัมภีร์ฎีกา

ชื่อคัมภีร์	ปุริยา	อินทรา	อุเพ นทรา	รการา	ภการา	มการา	นการา	ตการา	สการา	ชการา
-------------	--------	--------	--------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

	๓,๔, ๕,๖, ๗,๘, ๙,๑๐, ๑๑									
ธมฺมสงฺคณฺี มุฏฺฐีกา	ไม่ปรากฏนิคมนกถา									
ธมฺมสงฺคณฺี อนุฏฺฐีกา	ไม่ปรากฏนิคมนกถา									
วิภฺจฺจมุฏฺฐีกา	ไม่ปรากฏนิคมนกถา									
วิภฺจฺจอนุฏฺฐีกา	ไม่ปรากฏนิคมนกถา									
ปญฺจปฺกรณ มุฏฺฐีกา	ไม่ปรากฏนิคมนกถา									
ปญฺจปฺกรณ อนุฏฺฐีกา	ไม่ปรากฏนิคมนกถา									

ตารางข้างบนนี้แสดงว่า นิคมนกถาที่กวีในชั้นฎีกาแต่งมีจำนวน ๗๕ คาถา รวมคัมภีร์ที่ปรากฏนิคมนกถาทั้งสิ้น ๖ คัมภีร์ ปรากฏคาถาที่กวีใช้แต่งเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ๑) ปุริยวตคาถา ๒) อินทรวิชัยคาถา และ อุเปนทรวิชัยคาถา ๓) ตการวิปุลาคาถา ๔) สการวิปุลาคาถา และ ชการวิปุลาคาถา ๕) รการวิปุลาคาถา ๖) ภาการวิปุลาคาถา

จากข้อมูลสามารถสรุปได้ว่า คาถาที่กวีในชั้นอรรถกถาและฎีกาใช้แต่งนิคมนกถาเป็นคำอำนวยพรมากที่สุด คือ ปุริยวตคาถาหรือปุริยวตฉันท์ สาเหตุน่าจะเนื่องมาจากเป็นคาถาที่แต่งง่ายกว่าคาถาอื่น และเป็นคาถาที่จะต้องร่ายด้วยจตุราวัตร (พระสิริมังคลาจารย์, ๒๕๓๕: ๑๒) น่าจะเป็นการสวดหยุดเสียงเป็นจังหวะด้วยกัน ๔ ครั้ง หากการร่ายด้วยจตุราวัตรคือการหยุดในท้ายพยางค์สุดท้ายของคาถาก็จะต้องหยุดเสียงที่พยางค์ที่ ๔ ของทุกบาท เมื่อคาถาหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยบาท ๔ บาทจึงปรากฏว่ามีการหยุดสวด ๔ ครั้งต่อ ๑ คาถา ด้วยเหตุนี้เวลาสวดจึงน่าจะปรากฏเสียงที่ไพเราะกว่าคาถาอื่น ดังนั้น จึงน่าจะทำให้ปุริยวตคาถาเป็นที่นิยมในการแต่งบทประพันธ์ในวรรณคดีบาลี

๔.๔.๒ อสังการในนิคมนกถา

คำที่กวีได้ผูกขึ้นเป็นคำประพันธ์ประเภทปี่ชชะในนิคมนกถา ปรากฏอสังการทั้ง สัททาลังการและอรรถาลังการ ในส่วนนี้จะกล่าวถึงอสังการที่ปรากฏในบทดังกล่าวพร้อมตัวอย่างคำอธิบายโดยละเอียดได้กล่าวไว้แล้วในส่วนที่กล่าวถึงอสังการในประณามบท ดังนั้น ในส่วนที่ว่า

ด้วยนิคมมณฑลนี้จึงจะไม่กล่าวซ้ำอีก ที่สำคัญลัทธิที่ปรากฏในนิคมมณฑลนั้นปรากฏเฉพาะ สัททาลังการเท่านั้น โดยจะกล่าวถึงเฉพาะส่วนดังกล่าวต่อไปนี้

สัททาลังการ

ในเรื่องสัททาลังการนี้จะระบุถึงคำประพันธ์ในส่วนนั้น ๆ ที่เข้ากันได้ กับแนวทฤษฎีสัททาลังการที่ปรากฏในคัมภีร์สุโธธาลังการ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๔.๔.๒.๑.๑ ยมก เช่น ที่ปรากฏในนิคมมณฑลอรธกถาสัทธัมมปัปกาสินี (ขุ.ปฎิ.) ความว่า

วคเค วคเค ทส ทส	ยถา ยา ตา อุทีริตา
อุททานคาถา สพุพาส	อิมา ตาส ยถากุม
	(พระมหานามะ, ๒๕๓๘: ๕๔๐)

ในวรรคหนึ่ง ๆ ท่านแสดงไว้วรรคละ ๑๐ กถา การพรรณนาอุทานกถาเหล่านี้ ท่านแสดงตามลำดับของกถาเหล่านั้น.กถาเหล่านั้นมี ๑๐

คาถานี้จัดเป็น อพยเปตปฐมปาทยายมก คือ ยมกต้นบาทแรก ข้าทั้งสระและพยัญชนะ และที่ปรากฏในนิคมมณฑลอรธกถาปรมัตถทีปนี (อภิ.ปฎิ.) ความว่า

สุวิทโต อสงฺกนิณฺเณ	โย โย อตุโถ ยหี ยหี
ตโต ตโต ตํ คเหตุวา	ปหาย อติวิตุถาร
	(พระพุทธโมสะ, ๒๕๓๘: ๑๖๕)

เนื้อความใด ๆ ที่ท่านจำแนกไว้ดีแล้วไม่กระจัดกระจายมีอยู่ในคัมภีร์ใด ๆ ข้าพเจ้าจะข้อความที่พิศดารเกินไปแล้ว จึงถือเอาเนื้อความนั้น จากคัมภีร์นั้น ๆ

คาถานี้ในบาทที่ ๒ จัดเป็นอพยเปตทุติยปาทยายมก และ อพยเปตทุติยปาทนต์ ยมก กล่าวคือในบาทดังกล่าวข้าทั้งพยัญชนะและสระตรงกันในด้านบาทและปลายบาท ส่วนในบาทที่ ๓ จัดเข้าในอพยเปตปาทยายมก คือข้าทั้งพยัญชนะและสระตรงกันต้นบาท ส่วนในนิคมมณฑลคัมภีร์ชั้นฎีกานั้นปรากฏเพียงในกัณฑ์ชาวีตรณปุราณ-อภิณวฎีกา ความว่า

กตฺวาน ปาสาทสสุสรฺมเม
ตหี ตหี ปิตฺกเร วิหาเร
มหาทโย เซตฺวานาทโยปี
สุสฺยมาณํ ยตฺนํ อทาลิ

(พระพุทธานุภาพ, ๒๕๓๘: ๕๑๕)

ข้าพเจ้าครั้นกระทำแล้ว (ซึ่งการโบกปูนขาวที่พื้นปราสาท) จึง
พึงกระทำความยินดีในวิหารนั้น ๆ ในปราสาทอันนำรึนรมย์ ๑๐๐ หลัง
จึงได้ให้ความเอ็นดูมาก มีความเอ็นดูเรื่องที่อยู่ช้อมหาวิหารเซตวัน
เป็นต้น แก่พระเถระผู้สำรวมด้วยดี

คาถาข้างต้นนี้จัดเข้าอภัยเปตทุติยปาถิมก คือ ในบาทที่ ๒ ข้าทั้งพยัญชนะ
และสระตรงกันต้นคาถา

๔.๔.๒.๑.๒ ปสาทคุณ มีบทสัมพันธ์ที่วางไว้ไม่ไกลกันเวลาอ่านแล้ว
เข้าใจง่าย เช่น ในนิคมนกลาบทอรรถกถาสัมโมหวิโนทนี ความว่า

ยาว ตัญจตุ เสเลนุโท	ยาว จนุโท วิโรจติ
ดาว ตัญจตุ สทุธมโม	โคตมสฺส ยสฺสลิโน

(พระพุทโธมส, ๒๕๓๘: ๘๔๑)

ขุนเขายังดำรงอยู่ตราบไต่ พระจันทร์ยังส่องแสงอยู่เพียงใด ขอพระ
สัทธรรมของพระโคตม ผู้ทรงมีพระยศใหญ่ จงดำรงอยู่เพียงนั้นเทอญ

คาถาดังกล่าวเห็นได้ว่า เป็นประโยค ข และประโยค ค (สังกรประโยค) ในบาทที่
๑ และ ๒ เป็นประโยค ข เนื้อความจบในบาทนั้น ๆ มีเนื้อความเข้าใจง่ายโดยกวีวางบทประธาน
และกริยาไว้ใกล้กัน ส่วนประโยค ค ในบาทที่ ๓ และ ๔ ก็มีเนื้อความเข้าใจง่ายเช่นกัน ดังนั้น
คาถานี้จึงจัดเข้าในปสาทคุณ ในนิคมนกลาคัมภีร์ฎีกา เช่น กังขาวิตรณปุราณ-อภิณวฎีกา ความว่า

กาเล ปวสฺสตุ สทา ปโยทา
ธมฺเมน ปาเลนตุ มหิ มหินฺทา
สตุตา ปสนฺนา รตนตฺตยสฺมี
ทานาทีปฺญณาภิรตา ภวานตุ

(พระพุทธานุภาพ, ๒๕๓๘: ๕๑๖)

ขอให้ฝนจงตกตามฤดู ขอท่านผู้เป็นใหญ่จงรักษามหา (ชน) ด้วย
ธรรม ขอสัตว์ที่เลื่อมใสในพระรัตนตรัยจงเป็นผู้ยินดีในบุญมีทาน
เป็นต้น

คาถาข้างต้นในบาทที่ ๑ และ ๒ มีบทประธานและกริยาที่สัมพันธ์กันอยู่ใกล้กัน ไม่
สับสน ส่วนในบาทที่ ๓ และ ๔ เป็นเนื้อความเดียวกัน มีประธานและกริยาที่อ่านเข้าใจง่าย โดย
ประธานวางในตำแหน่งที่ ๑ และกริยาวางไว้ตำแหน่งสุดท้าย จึงจัดเข้าในปสาทคุณ

๔.๔.๒.๑.๓ โอชคุณ มีความซาบซึ้งตรึงใจด้วยบทสมาสที่ผูกขึ้นยาว
ลงวิภัตติที่คำสุดท้ายของสมาส เช่น ในอรรถกถาวิสุทธชนวิลาสินี ความว่า

สัพพทัญญูจ มททนต์
 สสารวญญ์ ฉินทิตวา

ราคโทสาทิปาปเก
 อูเปมิ สคคโมกขเก
 (พระพุทโธโมสะ, ๒๕๓๘: ๕๐๑)

ขอให้ข้าพเจ้า จงย้ายทิฏฐิทั้งปวงและปาปธรรมมีราคะโทสะเป็นต้นได้ จงตัด
 สังสารวัฏ เข้าถึงสวรรค์และนิพพานเถิด

คาถาดังกล่าวนี้กวีได้นำศัพท์สมาสยาวไว้ในบาทที่ ๒ ทั้งบาท คือ ราค+
 โทส+อาทิ+ปาปเก แปลว่า ซึ่งบาปทั้งหลายมีราคะและโทสะ เป็นต้น ดังนั้น คาถานี้จึงจัด
 เข้าในโอชคุณ

๔.๔.๒.๑.๔ มธรรตาคคุณ ความอ่อนหวานมีเสียงราบรื่นคล้องจอง
 สัมผัสเป็นเสาวพจน์ มี ๒ ประเภท คือ ๑) ปทาสัตติ มีเสียงคล้องจองกัน คือ ประกอบ
 ด้วยสระและพยัญชนะที่มีฐานกรณ์และมาตรา (เสียงสั้น-ยาว) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ๒)
 อนุปาสะ กล่าวซ้ำเสียง คือ ออกเสียงซ้ำกันบ่อย ๆ การกล่าวซ้ำเสียงนี้ทำให้เพราะพริ้ง
 ยิ่งนัก เช่น ในนิคมนถกถาวรรถถาปรมัตถทีปนี (อภิ.ธ.๕) ความว่า

ธาดุปปเภทกุสโล
 ตสฺสา นยมุขเกทป-

ยํ ธาดุกถํ ตถาคโต อาท
 ปกาสนํ นิฏฺฐิตํ โทติ
 (พระพุทโธโมสะ, ๒๕๓๘: ๓๕)

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ฉลาดในการจำแนกธาดุ ตรัส
 คัมภีร์ ธาดุกถอันใดไว้ บัดนี้ การประกาศส่วนนยมุขคือหัวข้อที่เป็นประธานของ
 คัมภีร์นั้นจบลงแล้ว

คาถาข้างต้นมีเสียงพยัญชนะฐานเดียวกันคือ บาทที่ ๑ ธ ต ท ส เป็นพยัญชนะ
 ฐานเดียวกัน บาทที่ ๒ มี ธ ต ถ ต ถ ต เป็นฐานเดียวกัน บาทที่ ๓ มี ต ส น ท เป็นฐานเดียวกัน บาทที่ ๔ มี
 ส น น ต ต เป็นฐานเดียวกัน และมีเสียงสระมาตรายาวเหมือนกัน คือ ธา ธา ถา อา สา กา จึงจัด
 เข้าปทาสัตติมธรรตาคคุณ และในนิคมนถกถาวิมตฺวิโนทนีฎีกา ความว่า

โลกิเยทิจ โภเคทิจ
 สพฺเพทิจ สหิตา โหนตุ

คุณฺเฑทิจ นิชฺลา ปชา
 รตา สมฺพุทฺธสาสน

(พระภทนต์ใจนียกัสนสเปเถระ, ๒๕๓๘: ๔๑๔)

ขอให้ปวงประชาทั้งหมดจงเป็นผู้มีประโยชน์ร่วมกัน ด้วยโภคะและด้วย
 คุณประโยชน์ทั้งหลายที่เป็นโลกิยะทั้งสิ้น (และ) เป็นผู้ยินดีในคำสอนของพระ
 สัมพุทธเจ้า

คาถาข้างต้นนี้ปรากฏเสียง เอหิ ในบาทที่ ๑-๓ คือ เยหิ เคหิ เณหิ เพหิ คาถานี้ จึงจัดเป็นอนุปาสมธุรตาคูณ

๔.๔.๒.๑.๕ สุขุมลตาคูณ คือ มีเสียงไม่กระด้างมาก ไม่อ่อนล้าวน และปราศจากการเรียงอักษรออกเสียงยาก ได้แก่ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก มีเสียงธนิตอยู่บ้าง เช่น ในนิคมกถาบรรณกถาปรมัตตโชติกา (ขุ.สุ.) ความว่า

ยว พุทฺโธติ นามมปิ	สุทฺถจิตฺตสฺส ตาทิโน
โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสฺส	ปวตฺตติ มเสีโน
	(พระพุทโธโมสะ, ๒๕๓๘: ๖๒๔)

แม้พระนามว่า พุทโธ ของ (พระศาสดา) ผู้มีพระหฤทัยหมดจด ผู้คงที่ ผู้ประเสริฐสุดในโลก ผู้แสวงหาคูณใหญ่ ยังเป็นไปอยู่ตราบใด

คาถานี้มีพยัญชนะเสียงหนักในบาทที่ ๑ คือ ธ บาทที่ ๒ คือ ธ และบาทที่ ๓ คือ รุ นอกจากนั้นเป็นพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก อีกทั้งไม่ปรากฏอักษรออกเสียงยากในสนธิและสมาส ดังนั้น คาถานี้จึงจัดเข้าสู่ขุมลตาคูณ

๔.๔.๒.๑.๖ ลีเลสคุณ คือ ความมีเสียงกลมกลืนกันด้วยบทสังโยคและอักษรเสียงหนักคือธนิตอักษรและที่ฆสระอยู่ใกล้กัน ย่อมก่อให้เกิดความจับใจแก่ผู้ฟัง ต้องประกอบด้วยบทสังโยคฐานเดียวกันอยู่ใกล้กันทำให้เกิดเสียงรับสัมผัสกันของสังโยค บทสังโยคดังกล่าวอาจเป็นสังโยคอักษรที่เหมือนกันหรือต่างกันได้ เช่น กุก กุข อีกทั้งจะต้องมีอักษรเสียงหนักคือที่ฆสระและอักษรธนิตรับสัมผัสกัน เช่น ในนิคมกถาปรมัตตทีปนี (ขุ.เป.)

ตสฺส อตฺถํ ปกาสตุ	โปราณญฺจกถายํ
นิสฺสา ย สมารทุธา	อตฺถสํวณฺณนา มยา
	(พระธรรมपालะ, ๒๕๓๘: ๓๙๒)

ข้าพเจ้าอาศัยนัยแห่งบรรณกถาเการิเริ่มไว้ เพื่อจะประกาศเนื้อความของ เรื่องที่ท่านผู้แสวงหาคูณอันยิ่งใหญ่ผู้ฉลาดในเรื่องถ้อยคำ กำหนดรู้เรื่องได้อย่าง ตรี้อยกรองไว้โดยชื่อว่า เปตวัตถุ

คาถาข้างต้นนี้มีพยัญชนะสังโยคฐานเดียวกันคือ ในบาทที่ ๑ มี สฺส ตฺถ เป็นพยัญชนะทันตฐาน เช่นกับบาทที่ ๓ สฺสา ย ทุ เป็นพยัญชนะทันตฐาน ส่วนในบาทที่ ๒ และ ๔ เป็นพยัญชนะมฺทฐาน ญฺจ และ ณฺณ ทุกบาทมีพยัญชนะเสียงหนักคือ ธนิต ดังนี้ บาทที่ ๑ มี ธ บาทที่ ๒ มี รุ บาทที่ ๓ มี ธ บาทที่ ๔ มี ธ นอกจากนี้ยังมีสระเสียงยาวในบาทที่ ๑ มี กา บาทที่ ๒ มี กา บาทที่ ๓ มี สา ยา มา และบาทที่ ๔ มี นา ยา ดังนั้น คาถานี้จึงจัดเป็นลีเลสคุณ

๔.๔.๒.๑.๗ อุทารตาคุณ การแสดงคุณธรรมอันสูงส่งนำอัครจรรย์อย่างใด
อย่างหนึ่ง บทประพันธ์ที่ประกอบด้วยอุทารตาคุณนี้มีความสง่างามน่าชื่นชมกว่าบทประพันธ์
ประเภทอื่น เช่น ในนิคมณฑลภราตมัตถทีปนี (อภิ.ป.)

ปาปณนตุ วิสุทฺธิยาย สุขาย ปฏิปตฺติยา
อโสกมณฺุปายาสี นิพฺพานสุขมุตฺตํ

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๗๙๙)

ขอสัตว์ผู้มีปราณทั้งปวงจงรู้ธรรมอันนำมาซึ่งความสุข แห่งพระสัมพุทธ-
เจ้าผู้เป็นพระสัทธรรมราชาแล้ว จงบรรลุซึ่งพระนิพพานอันไม่มีความโศกความ
คับแค้นใจเป็นความสุขที่สูงสุด

คานานี้กล่าวถึงสิ่งที่สูงส่งคือสภาวะแห่งนิพพานที่ไม่มีความโศกและความคร่ำ
ครวญ เป็นความสุขสูงสุด ดังนั้น คานานี้จึงจัดเข้าในอุทารตาคุณ

๔.๔.๒.๑.๘ กัณฑิคุณ คือ ความน่าพึงใจปรารถนา หมายความว่า เป็นสิ่งที่คน
ทั้งปวงปรารถนากัน กวีก็ปรารถนา คนทั่วไปก็ปรารถนาและมีใช้ความปรารถนาที่เกินไปจากวิสัย
โลก เช่น ในนิคมณฑลภราตมัตถทีปนี ความว่า

วินสฺสนนฺตุ โรคา มนุสฺเสสุ สพฺเพ
ปวสฺสนนฺตุ เทวาปี วสฺสนนฺตุ กาลे
สุขํ โทตฺถุ นิจฺจํ วรํ นารกาปี
ปีสาจาปยาตา ปีปาสา ภวนฺตุ

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๕๕๗)

ขอโรคทั้งปวงในมนุษย์ทั้งหลายจงพินาศไป แม้ฝนก็จงตกต้องตามฤดู
กาล แม้สัตว์นรกก็จงมีสุขอย่างดีเป็นนิตย์ เหล่าปีศาจทั้งหลายก็จงปราศจาก
ความทิวกระหาย

ในคานาข้างต้น ความปรารถนาให้โรคของมนุษย์หมดไป ความต้องการดัง
กล่าวนี้นี้แม้เป็นความปรารถนาของมนุษย์ทุกคนภายในจิตใจสำนึกชั้นพื้นฐานที่ต้องการที่จะ
ปราศจากโรค ดังนั้น คานาดังกล่าวนี้นี้จึงจัดเข้ากัณฑิคุณ

๔.๔.๒.๑.๙ อัถถัพยัตติคุณ คือ ความเป็นไปแจ่มแจ้งของอรรถ กล่าวคือไม่มี
ข้อความที่ซ่อนเร้นที่แสดงไว้ด้วยศัพท์หรืออรรถที่รู้ได้โดยอ้อม มีข้อความเปิดเผยแจ่มแจ้งไม่คลุม
เครือฟังแล้วเข้าใจได้ทันที เช่น ในนิคมณฑลภราตมัตถทีปนี (อภิ.ก.) ความว่า

ปณฺุณาสเกหิ จตฺุหิ ตีหิ วคฺเคหิเทว
สงฺคเหตุวา กถา สพฺพทา อุนติสตฺเกพฺพนา

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๔๔๘)

พระพุทธโฆสะได้รวบรวมกถาทิ้งปวง จากปณณาสกัทั้ง ๔ และวรรคทั้ง ๓ เท่านั้น แล้วจำแนกเป็นประเภทออกไปได้จำนวน ๓๐๐ หย่อน

คาถาดังกล่าวนี้นี้มีเนื้อความแจ่มชัดด้วยจำนวนสังขยาที่กวีได้ผูกขึ้น อ่านแล้วสามารถเข้าใจได้ทันที ดังนั้นคาถานี้จึงจัดเข้าในอรรถพิยัตติคุณ

๔.๔.๒.๑.๑๐ สมာธิคุณ รศคำที่ยกเอาสภาพปกติของสิ่งที่มีอยู่จริงไปใส่ไว้ในสิ่งที่ไม่จริง การแต่งคำเช่นนี้เป็นไปโดยชอบคือไม่ผิดไปจากที่ชาวโลกเข้าใจกัน ความหมายก็คือพูดถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ไม่จริงให้มีจริง เช่น พูดถึงสิ่งมีชีวิตให้เหมือนสิ่งที่มีชีวิต หรือพูดถึงสิ่งที่ไม่มีรูปให้เหมือนกับสิ่งที่มีรูป เป็นต้น เพื่อให้เห็นภาพชัดเจน เช่น ในนิคมนกถาสัทธัมมัมปกาสิณี (ข.ปฎิ.) และในนิคมนกถาปรมัตถทีปนี (อภิ.ก.) ความว่า

ปุณฺเณน เตน โลโก

สทุมฺมรสายนํ ทสพลสฺส

อุปฺภุชิตวา วิมลํ

ปบุโปตุ สุขํ สุขเณว

(พระมหานาม, ๒๕๓๘: ๕๕๑)

ขอโลกจงบริโภครสแห่งพระสัทธรรมอันปราศจากมลทินของพระทศพล ด้วยบุญนั้น ถึงความสุขด้วยความสุขแท้จริงเทอญ

สมฺปตฺตํ กุสลนฺเตน

โลโกยํ สนรามโร

ธมฺมราชสฺส สทุมฺม-

รสมเวาธิกจฺจนฺตุ

(พระพุทธโฆสะ, ๒๕๓๘: ๔๔๘)

กุศลใดที่ข้าพเจ้าบรรลุแล้ว ถึงพร้อมแล้วมีอยู่ ด้วยเดชแห่งกุศลนั้น ขอสัตว์โลก คือเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จงรับรสแห่งพระสัทธรรมของพระธรรมราชานั้นเถิด

คาถาข้างต้นนี้เห็นได้ว่า กวีได้กล่าวถึงพระสัทธรรมซึ่งเป็นสภาวะที่ไม่มีรสให้เป็นสิ่งที่มีรส ซึ่งรสใช้กับอาหารที่มนุษย์จะรู้ได้ด้วยลิ้นในเมื่อดื่มหรือกินเข้าไปเท่านั้น แต่กวีได้นำมาใช้กับพระสัทธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่จะรับรู้ได้ด้วยใจและการปฏิบัติ ดังนั้น คาถานี้จึงจัดเข้าในสมာธิคุณ เพราะกล่าวถึงสิ่งที่ไม่รูปลักษณ์สัมผัสให้เป็นสิ่งสัมผัสรับรู้ได้ นอกจากในนิคมนกถาจะมีคาถาที่จัดเข้าในสัททาลังการแล้ว ยังสามารถจัดเข้าในอรรถาลังการ กล่าวคือ ในนิคมนกถาทั้งหมดประดับด้วยอรรถาลังการ แต่เป็นชนิดสภาวะวุดติเท่านั้น คือ การแถลงอรรถไปตามความเป็นจริงคือพูดตรงไปตรงมาตามสภาวะ (แย้ม ประพัณฑ์ทอง, ๒๕๐๕: ๙๙) นั่นคือเนื้อความที่ปรากฏในนิคมนกถาเป็นการพูดตรง ๆ ตามสภาวะของเนื้อเรื่อง ประกาศอย่างแจ่มแจ้งถึงสิ่งของหรือบุคคลที่เป็นประเภทเดียวกัน (ชาติ) มีคุณลักษณะอย่างเดียวกัน (คุณ) มีกิริยาอาการเดียวกัน (กิริยา) และ มีรูปธรรมคือบุคคลสิ่งของเดียวกัน (ทัพพะ) (พระคันธสารากวีวงศ์, ๒๕๕๖: ๓๔๓)

ทั้งนี้เนื่องจากในนิคมกถาเป็นคำสรุปเนื้อความทั้งหมดที่กวีแต่งเสร็จ และเป็นคำอำนวยพรจึงจำเป็นที่จะต้องกล่าวไปตามจริงและตรงไปตรงมาจึงจะได้ความหมายชัดเจนมากกว่าวังกวดตี้อถาลังการ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า นิคมกถาประดับด้วยสภาวะกวดตี้อถาลังการทั้งหมด ไม่ปรากฏคำหรือความที่แต่งโดยอ้อมชนิดวังกวดตี้อ

๔.๕ สรุปท้ายบท

ในกระบวนการแต่งคัมภีร์บาลีชั้นหลังพระไตรปิฎก กวีในชั้นนรรธกถาและฎีกาได้แต่งประณามบทไว้ต้นคัมภีร์และนิคมกถาไว้ในตอนท้ายคัมภีร์ บททั้งสองแต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทปี่ชชะ ได้แก่ร้อยกรองที่เรียกว่า คาถา ในส่วนของประณามบทคำที่กวีนำมาผูกขึ้นแต่งเป็นข้อความสรรเสริญจำนวนมากได้นำมาจากคำสรรเสริญพระรัตนตรัยในพระไตรปิฎก อีกทั้งคำที่ใช้แต่งแสดงความเคารพพระรัตนตรัยส่วนมากประกอบขึ้นจาก $\sqrt{}$ วณฺห การเรียงลำดับคำสรรเสริญใกล้เคียงกับการเรียงคำสรรเสริญเทพเจ้าในคัมภีร์ฤคเวท ทั้งนี้ยังปรากฏคำที่กวีใช้แสดงความต้องการอาศัยอำนาจบารมีของพระรัตนตรัยเช่นเดียวกับในบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า ยิ่งกว่านั้นประณามบทยังปรากฏคำกริยาที่แสดงให้เห็นความปรารถนาที่จะอาศัยอำนาจของพระรัตนตรัยเด่นชัด ส่วนนิคมกถามีลักษณะเด่นที่คำอำนวยพรมีเนื้อหาแสดงความปรารถนาดีต่อผู้อื่น รูปกริยาที่ใช้เป็นกริยาอาชยาดหมวดปัญจมีวิภัตติมีความหมายเชิงร้องขอและสั่งบังคับ ลักษณะคำกริยาเช่นนี้เหมือนกับที่ปรากฏในอาคิสที่ใช้ในตอนต้นและตอนท้ายในการประกอบยัชญพิธีสมัยพระเวท กริยาอาชยาดหมวดดังกล่าวพบทั้งที่ใช้ในประณามบทและนิคมกถาและมีลักษณะเหมือนกับบทนทานที่และบทภทรตวากยะในตอนต้นและตอนท้ายในการแสดงละครสันสกฤต ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะที่ปรากฏในวรรณคดีอินเดียและได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีพระเวทซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยหลัง คาถาที่กวีใช้แต่งประณามบทและนิคมกถามากกว่าคาถาประเภทอื่นได้แก่ปี่ชชะวัดคาถาซึ่งมีพยางค์ ๘ พยางค์โดยมีความใกล้เคียงกับฉันทคาถาตรีที่ใช้แต่งบทสรรเสริญเทพเจ้าในสมัยพระเวท ทั้งนี้ประณามบทและนิคมกถาประกอบด้วยอสังการทางเสียงและความหมายที่เมื่อสวดออกเสียงจะทำให้เกิดความไพเราะและเมื่ออ่านแล้วก็จะพบความหมายที่แจ่มชัดในบทดังกล่าว รวมทั้งแสดงให้เห็นความสามารถในการแต่งคำประพันธ์ของกวี ดังนั้น จึงสรุปจากข้อมูลได้ว่า ลักษณะภาษาที่ปรากฏในนิคมกถาและลักษณะคำประพันธ์มีความใกล้เคียงกับบทสวดสรรเสริญที่ใช้ในยัชญพิธี และน่าเชื่อได้ว่าการแต่งคัมภีร์มีรูปแบบและระนาบเดียวกันกับการประกอบยัชญพิธีสมัยพระเวทและมีลักษณะร่วมกันกับวรรณคดีที่แต่งในอินเดียสมัยหลัง